

ובלתי אילן
Ler Hen

פירוש ירמיה

מר' יוסף ב"ר שמעון קרא

העתיקתי מסד' לחבי ידות באוצר הספרים בשאריס

והוצאתי לאור בסעם ראשונה באותיות שלי

אני

אריה ליב שלאסבערג.

ווירסאיללים הסמוד לשאריס

בשנת תרמ"א לפ"ק

בדפוס סירף ובנו

PARIS

A LA LIBRAIRIE A. DURLACHER

83 bis, RUE LAFAYETTE, 83 bis.

1881

COMMENTAIRE SUR JÉRÉMIE

PAR

RABBI JOSEF BEN SIMÉON KARA

Auteur français du XIe siècle.

PUBLIÉ POUR LA PREMIÈRE FOIS

D'APRÈS

DEUX MANUSCRITS DE LA BIBLIOTHÈQUE NATIONALE DE PARIS

PAR

LÉON SCHLOSBERG

PARIS

A LA LIBRAIRIE A. DURLACHER

83 bis, RUE LAFAYETTE, 83 bis

1881

הקדמת המוציא לאור

אמר המוציא לאור בדפוס באור חדש על ספר ירמיהו הנביא, לא חדש הוא אבל ישן נושן כ"ן המשומר כי באמת היה שמור בענביו זה יותר משבע מאות שנה ואיש לא דאחז כי אם אחד מעשרה דבוא מישראל אשר זכו לראות באוצרות מלכי העמים אשר ידעו להזקיר ספרי חכמי ישראל הראשונים ויצאו כסף לאבנים, ובכסף קנו דברים יקרים מכסף זהב ומכל אבני חפץ, עדים הנה אוצרות ספרי פאריס, וברישים מוזעאום, וואטיקאן ופרמא, ועולה על כולנה אוצר בודליאנע באקספארד, ובענינו לא נחמא בשפתינו אם נאמר יש תורה ויש חכמה באומות, אך מי ילד את זה באור ישן וחדש מה שם אביו ומה שם בנו, כי גדע הלא שמעון איננו ויוסף איננו ואני אנה אני בא לבקש את שאהבה גמשי? בספר יצפתי ישנים ובסדר הדורות רושמי שמות ספרי חכמי ישראל ושמות המחברים לא מצאתי, אך נחמו נחמו עמי יוסף חי הוא יוסף בן שמעון קרא אשר ילד בנים מאירים כספירים והבן יקר לי זה באורו על ירמיהו, אשר זכיתי להעתיקו משני כ"י באוצר הספרים בסאריס ולהוציא לאור, אצבעותי בונגו העתקתו ואצבעותי בונגו לסדר האותיות בדפוס, ולא כרוב מדפיסי זמננו מוציאים לאור ספרים יקרים או בלתי יקרים בדיו לבן על נייר שחור, אך תבנית הספר הזה יגיד לכם כי הוא כתונת כסים ראויים ליוסף בן שמעון קרא הזה, ברו כתוכו וכמו תפוח זהב במשכיות כסף כן ספר יקר בדפוס נאה. ואני למען לא הרבות בדבר שפתיים ולהלאות עיניכם בקריאת דברים בלתי מועילים אומר כי זה רבי יוסף היה חבר למורינו הישן והגדול מכל המורים רש"י זצ"ל, ואולי בלמודי הלכות לא היה גדול כמוהו אבל בבאורי פשטי המקראות לאמתתם היה נעלה על באורי רש"י זצ"ל, וככה כתב האבן עזרא כי אין בפרושי המקרא לרבינו שלמה פשט אלא אחד מני אלף, והרשב"ם זצ"ל בראש פרשה וישב כתב כזאת, וגם רבינו שלמה אבי אמי מאיר עיני הגולה שפירש תנ"ך נתן לכו לפרש פשוטו של כקרא (ר"ל שנתחרט על זה שבאר תנ"ך בדרך חדש ונתן אל לבו לפרש תנ"ך שנית על דרך הפשט הישר) ואף אני שמואל ב"ר מאיר חתנו זצ"ל נתוכחת עמו והורה לי שאלו היה לו פנאי היה צריך לעשות פירושים אחרים לפי הפשטות המתחדשים בכל יום עכ"ל הזהב של הרשב"ם זצ"ל, אשרי עין שלא כהתה מראות אור הגדול מ'ש'מ'ש אשר האיר אז במדינת צרפת, וראוי מאוד לחשוב כי הפשטות אשר התחדשו באחרית ימי רש"י זצ"ל היה פשטות של ד' יוסף קרא זצ"ל, כי אנחנו לא ידענו ממפרשי מקרא על דרך הפשט שקדמו לרש"י זצ"ל או בימיו כי אם ד' יוסף קרא הזהב, כי גם ד' שמעון אביו היה דרשן ולא פשטן.

יוסף קרא בספר משלי (ד' ד'. ה' י"ד. ו' כ"ג. י"ח כ"ב.) ובזה המקומות כתב שם ר' יוסף קרא וגדפם. ובלי ספק שבעוד כמה וכמה מקומות בפירוש רש"י זצ"ל נמצאו מפירוש ר' יוסף קרא ושמו נשמט בדפוס כי לא ידעו המדפיסים מי הוא הגדול בענקים ר' יוסף קרא זצ"ל. וגם ידידי החכם המפורסם ר' רפאל קירכהיים נ"י כתב באורייתו בשנת תר"ד צד רטו כל שנאמר בפירוש רש"י לנביאים ראשונים (ויש לפתור עוד) מפירוש רבינו יוסף קרא הגה. ורי"ק זה הביא הרבה פעמים בבאורו לאיוב כ"י פאריס ר' שבתאי דונולו [הוא ר' שבתאי דונולו אשר ברש"י בפרק כצד מערבין דף נ"ו הביא ספר חכמוני שלנו]. ואלה הנה דברי זקן החכמים מהריט"ל צונץ נ"י אשר לא היה כמודו בישראל יודע שמות חכמי ישראל וספריהם ומסגרתם (בספרו צור געשיכטע אונד ליטראטור בערלין שנת תר"ד צד ס"ח) ר' יוסף ב"ר שמעון קרא היה כימי רש"י ורשב"ם נכדו והיה אוהב וריע לרשב"ם ואולי גם תלמיד זקנו רש"י וקורא אותו דמורה. בספר כ"י ישן משנת מ"ח לאלף הששי אשר ביד מרוואל במריאסט נמצאו פירושו על הנביאים. ונכונים מאוד דברי שר"ל שכתב כי זה שכתב רש"י בישעיה "פסוק כ"ד משום ר' מנחם אמר לי רבי יוסף שזה הוא רבינו יוסף קרא שלנו ור' מנחם ב"ר חלבו דודו אחי אביו. וכן נראה לי כי מה שכתב רש"י בישעיה ס"ד פסוק ג' כך שמעתי מר' יוסי והנאני הוא רבינו יוסף קרא זה אשרי התלמיד מחכים את רבותיו. וכן בכ"י ק"ב מספרי אוניוורזיטט בלייפציג קורא אותו ר' יוסי קרא הגה דברי ר' יוסף קרא זה הובאו ברש"י וברשב"ם ובפירוש לדברי הימים ובספר הישר לרבינו תם סימן קט"ו ורד"ק בראשית י"ט ל"א ובתוספות ערכין ט"ז ע"ב ובעלי התוספות לתורה מר' יצחק הלוי ובספר תניא סימן ע"ב ובספר מלחמת חובה דף ל"ז ע"ב ובספר חתן דמים פרשת ראה ובפירוש התורה לבעל הטורים ובספרי בבליטיק האמבורג סימני ל"ב. נ.ב. ס. צ"ב. וגם אצלי והובא גם בביאור סלת כתבי קודש כלשון צרפת (הספר הזה הוא באוצר הספרים הגדול בפאריס) ובספר מגן אברום לר' אברהם פריצול והרבה מפירושו ותיקוניו באו בפירוש רש"י זצ"ל שלנו ולא נודע כי באו בקרבנה. ועתה אחרי כי זכיתי לבשר לכם כי עוד יוסף חי כשרה בת אשר עודנה חיה בן אזכה לחיות עוד ואבשר לכם כי עוד תראו בנים ליוסף על שלשים ועל רבעים אשר יולדו בחקי אי"ה. נשלם יום ערב שבעות אשר חדי בו רב יוסף ואני חדי. אי לאו האי יומא והחברה כ"ח בפאריז והנה הגדול מהר"ר צדוק כהן והבארון גוסטאווי די רוטשהילד לא הוי ר' יוסף קרא בשוקא ה' יברך אתכם בשלום כברכת כהן העומד בכל עת לשרת בקדש

אריה לייב שלאסבערג.

ב"ה ביעליץ ל"ג בעומר, תאמר לס"ק.

לכבוד יקר רוח ונבון דברי ותעלומה יוציא אור, מו"ה אריה ליב
שלאסבערג נר"ו שלום וברכה!

מאוד שמחתי בקראי מכתבך הגעים מבשר ואומר כי בקרב הימים תגמור
לשובה הדפסת הפירוש מר' יוסף קרא ז"ל על ירמיה, אשר לא נדפס עד
הנה, ורק לקומים ממנו הוציא לאור דר' א' וואלף מתוך כ"י החכם קירכהיים
במ"ע השחר שנה רביעית צד שנו ח (וגם את הלקומים לא השלים ולא
הדפיס מהם רק עד סי' י"ג) אחרי הוציא לאור לקומים מס' ר"י קרא על
נביאים ראשונים במ"ע הג"ל שנה שלישית ורביעית – והנה סי' ר' יוסף
קרא אשר הגך מוציא כעת לאור בשלימות, נוסף גם היא על פירושו אשר
ראו עד היום אור הדפוס, הלא המה:

פירוש איכה גאפולי רמז, ובס' דברי חכמים מתוך כ"י פאריו, מיץ תרמ.
פירוש הושע מכ"י בהמ"ד הרבנים אשר בעיר ברסלא נדפס שם בשנת תרכא.
פירוש איוב מכ"י הג"ל נדפס במכתב חדשי להרב ר"ז פראנקעל ז"ל שנה
חמישית ששית ושביעית (תרמז יח). פירוש הרבה פסוקים בתורה אסף איש
מהור החכם ר"א ברלינער לתוך ספרו פליטת סופרים עמוד יב"כה ועמוד מט.
(גם ה' ג"ג הדפיס הרבה לקומים בס' גמעי נעמנים ופרשנדתא, אך הביא
בשגגה הרבה פירושים אשר אינם לר"י קרא, עיין למטה). סי' רות, אסתר,
וקהלת הגמצא בתוך סי' חמש מגלות אשר הוציא לאור דר' היבש מתוך כ"י
פראג בפראג תרכו, היא לר"י קרא כאשר הוכיח הר"א ברלינער בס' פליטת
חלק האשכנזי צד כא והסכים עמו החכם ר"ד ראזין בספרו היקר על הרשב"ם
צד עג. כי פירוש קהלת שוה לפירושו הגמצא בפלורניץ (שמו אצל ביסצוני)
ואצל סאראוואל כז (כעת ברעסלא קד) [ועיין מה שכתב רשד"ל בכרם חמד
ח"ז צד סח כי נמצא גם בסארמה די רומי תנו וצד נז כתב רשד"ל כי היה נמצא
גם אצלו עד פסוק והבסף יענה את הכל (י יט) והנה בהוצאת היבש לא נדפס
רק עד ד יב. ומי יתן וימצא גואל להשלים הגמסר ולהדפיס פירוש ו פרשיות
החסרות עוד בדפוס] ובפי' רות ואסתר הוצאות היבש נמצאו כל הדברים
הנמצאות על שם ר' יוסי בפי' שהוציא לאור החר"א יעללינעק (ליסציג תרמו)
ובפירוש איכה שהוציא לאור החר"א יעללינעק רוב הפירושים המבאים בו
בסתם הם לר' יוסף קרא כפי שגדפסו בדברי חכמים וקצת פירושים הנמצאים
בו בסתם לא נמצאו בפירוש ר"י קרא אשר בדברי חכמים רק בפירוש איכה
הוצאת היבש ובפי' זה האחרון נמצאו רק קצת דברים השווים לפירוש ר' יוסף

קרא אשר בדברי חכמים. ושני פעמים נמצא בהוצאת החכם יעללינעק ר' יוסי והפירוש המובא על שמו לא נמצא בפי' ר' יוסף קרא אשר בדברי חכמי רק בפירוש אשר בהוצאת היכש. ומה יש סיוע קצת להשערת החכם ראזין ע' עד כי ס' איכה הוצאת היכש היא מהדורה שנית לר' קרא או היא מלאכת מחבר אחר אשר השתמש הרבה בפירושו.

אגב גררה הגני להעיר כי יש לתקן בפירוש שהוציא לאור החר"א יעללינעק בפי' אסתר צד ה': שקצוה. הנכון ש' דגו כמו בהוצאת היכש וכן שם בסמוך משיבין על דברי הגדה. נמצא בהוצאת היכש: אבל אין משיבין על דברי הגדה. - צד כ' שורה ח': ראשונים. צ"ל: ראשו כמו אצל היכש. ובפי' איכה צד לט': ויחמום פתרונו ויגל כמו נארת ברית עבדך. ועל זה העד החר"א יעללינעק: "ערבוב דברים יש כאן" ובאמת נמצא פה חסרון אשר יש להשלימו ממה שנמצא בדברי חכמים יח': ויחמום פתרונו ויגלה לשון גלוי כמו יחמום כגפן בסרו וכן נחמסו עקביך וכו' נער מקדשו כמו נארת ברית עבדך והרואה יראה מזה מה שנשמט שם. וכן צד מ' שורה ח': רון לשון המון ולשון הון: הנכון כמו שכתוב בדברי חכמים יט': "רון לשון המון וקול שאין".

מרים הפרדי ממך הגני להזכיר לך את שמות החכמים אשר דרשו וחקרו על ר' יוסף קרא ובפי' ידיעתי אלה הם: החכם מהר"ש צונץ נ"י במ"ע שלו צד שמון גר"ם שצח. צוד געשיכטע סח. מהרש"ר ורשד"ל ז"ל בכ"ה ח"ז צד ד. יא. ס. (ע"ן גם למעלה). החכם מתרי"ל דוקעס במקומות שונות כמו בציון ח"ב קכ. בקובץ על יד ובליטורטור בלאט של המזרח שנת תרז דף שמה. החכם רפאל קירכהיים בליטב"ל הג"ל תרד כג. רנא. לשנת תרח תלה. החכם גייגה בספר נטעי נעמנים ופרשנדותא. אמנם החכם קירכהיים (במקום השני). והר"א ברלינער (צד יט. כא) הראו לדעת כי בטעות הביא אל תוך לקושי ר"י קרא הרבת פירושים אשר אינם ממנו וייחס אותם ללא בעליהם. הרמ"ש ברשימת אקספארד אתעח. החכם גרעץ בקורות היהודים שלו ח"ז מהד"ת קנט. החכם גייבויער בספרו על רבני צרפת שלה. מלבד החר"א ברלינער בספרו סליטת סופרים חלק אשכנזי יט. כה. והחכם ר"ד ראזין עב עד אשר הזכרתי למעלה. והנה כפי מה שכתב החכם גיי' בפרשנדותא צד כה נמצא בסאריס פי' ר' יוסף קרא על שה"ש בב"י ועליך לבדוק אותו שמה אם כן הוא ולהוציאו לאור. אקוה כי סרי ישוה לך ותראה שכר בפעלך ויהיה לאל ירך להשלים במהרה גם את הלכות פסוקות אשר העתקת מכ"י אקספארד ואשר כבר התחלת להדפיס לשמחת לב אוהבי חכמת ישראל אשר בתוכם יחד גם יידיך הדו"ש באמת וכתמים.

ש. ז. ח. האלברשטאם.

פירוש ירמיה מר' יוסף ב"ר שמעון קרא

א (דברי ירמיה בן חלקיה מן הברנים אשר בענתות בארץ בנימין אשר היה דבר ה' אליו בשלש עשרה שנה למלכו) התחיל לדתנבאות. (ויהי בימי יהויקים בן יאשיהו) פתרו' נמשכה גבואתו כל ימי יהויקים עד תום י"א¹) שנה לצדקיהו בן יאשיהו מלך יהודה ששלך אחרי יהויקים. (במרם אצרך בבטן ידעתך) במרם יצרתך צורה ידעתך בימי משה בשעה שאמרתי לו נביא אקום להם מקרב אחיהם כמך. (הנה נתתי דברי בפך) וכן נאמר לו למשה ונתתי דברי בפיו. (לנתוש ולנתון ולהאביד ולהרוס) את החוצאים. (ולבנות ולנשוע) את השבים מפשעם וכן הוא אומר רגע אדבר על גוי ועל ממלכתו לנתוש ולנתון ושב הגוי ההוא מרעתו ונחמתי על זרעה אשר דברתי לעשות לו. (מקל שקד אני רואה) של פירות שקידים ולכך נקרא שמם שקידים שמקדימין פירותיהן לכל הפירות. (כי שקד אני) כי ממחר אני על דברי לעשותו. (סיר נפוח) רותח. (ופניו מפני צפונה) רתיחתו של סיר נוטה כלפי צפון. (אל תירא מפניהם פן אחיתך) אל תירא שאני אחיתך לפניהם שלא אתנך בידם. (ואני הנה נתתיך היום לעיר מבצר) שהיא בצורה וחזקה ודביל גלחמים בה ולא יוכלו לרדותה כך לא יוכלו לך וכל כך למה. (כי אתך אני) להצילך.

ב (זכרתי לך חסד נעורך) את שכחת חסד שעשיתי לך מנעורך שגאלתי אתכם מתחת סבלות מצרים והולכתי אתכם במדבר ומפקתי צודככם במדבר ארבעים שנה והדיני מזכיר לך חסד שעשיתי לך מנעורך כשהלכתי אחרי. (במדבר בארץ לא זרוע) וקראתיך קודש כמו שנאמר ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש זה הוא. (קודש ישראל לה') כלומר באותו פרק זבאותו העונה כינתי להם השם הזה ושמא תאמר מה הגאה יש בו מה שיבו של שם זה לקרות אתכם קודש דבר גדול הוא לכם אלו לא חללתם את שמכם בעבירות [הייתם כקודש] מה קודש כל הגהה ממנו חייב אשם אף ישראל כל אוכלי אשמו. (תבואתה) ה' כתיב כנגד בכורים ושלשה תרומות ומעשר ראשון שנקראו כולן ראשית ואית דמסיק מעשר ועייל ראשית הגז. (רעה תבא עליהם נאום ה') באותו הפרק בדור המדבר אמר כך ועכשיו שעזבתם אותי ותקמרו לאלהים אחרים קורא לכל משפחות במלכות

(1) בכ"י מינכבן ובכ"י דהחכם קירכהיים כתוב י"ב.

שיבאו ויתנו איש נסאי פתח שערי ירושלים. (מה מצאו אבותיכם בי עול)
שנעשו כפויי טובה שלא זכוו החסד שעשיתי עמכם מנעוריהם והוא החסד
המפורש למעלה ומפרש עוד והולך כענין שאמר אחריו. (ולא אמרו איה
ה' המעלה אותנו ממצרים) ושמא תאמר אם שאר העם געשו כפויי טובה
הבהגים ותופשי התורה מחזיקין הן בתורת ה' וזכורין הן המצוות שעשיתי עמהן
לשעבר לכך נאמר. (הבהגים לא אמרו איה ה') כלומר איה ה' המעלה
אותם מארץ מצרים. (ותופשי התורה לא ידעוני) אף הם שכחו המצוות
שעשיתי להם. (לא ידעוני) לא הבינו המצוות כמו שנאמר והיא לא ידעה
כי אנכי נתתי לה את הדגן ואת התירוש ואת היצהר וכן ויקם דוד אחריהם
אשר לא ידעו את ה' ואת כל הטובה אשר עשה ה' לישראל. (והרועים
פשעו בי) אלו מלכי ישראל ואחז ומנשה ויהויקים מלכי יהודה שהדיחו את
ישראל מעל ה' והחטיאום חטאה גדולה. (לכן עוד אריב אתכם גאום ה')
כלומר לבר ממוסר זה שהוכחתי אתכם שהייתם כדאי לזכור המצוות שעשיתי
עמכם לשעבר ועוד אריב אתכם שהיה לכם לקחת מוסר מן האומות שאין
לך עם שיחלוק גוי אלהי אע"פ שאין העובדי גוהה ממנו כל ימיו כמו שמפרש
והולך. (כי עברו איי כתיים וראו וקדר שלחו והתבוננו מאוד) שב' אומות
הללו יושבי אוהל ומקנה הם ואינן קבועים במקום אחד אלא נדין ממקום
למקום לתור אחרי מרעה המונע ונושאין וסובלין את עין פטלם על כתיים
בכל מקום הליכתן ואינם שאינן מכירין בו שיוכל להרע או להיטיב להם
אינן מסירין בו לבחור אלהים חדשים ועמי שככירין כי שאוכל להרע
ולחטיב להם שהוא דבר הטוב ואעפ"כ המירו בי ותפשו בדבר שלא
יעיל. (כי שתיים רעות עשה עמי) אילו עזבוני ולא הלכו להם אחרי
אלהים אחרים עדיין הייתי כדאי שאקצוף עליהן על שקבלו אלהותי עליהן
ועזבוני כל שכן שאותי עזבו והלכו להם אחרי אלהי נכר שאין בו ממש
למה דבר זה דומה לאדם שיש לו מקור מים חיים ומניחן ומבקש מים מכונסין
שהן מצוין בבורות שבורין. (אשר לא יכילו המים) והיה להם להשים על
לב מה גשתנו ישראל להחזת לבו ולמשיסה מכל האומות וכי. (העבד)
מקנת כסף ישראל. (אם) העבד. (יליד בית הוא) שהאומות מושלין בו.
(מדוע היה לבו) שאנו רואין בכל יום שעלינו יואגין האומות המושלין
כבסירים ונותנין קולם וישייתו ארצינו לשמה וערינו נתצו מבלי יושב.
(גם בני גוף ותדפנחם) שהיא יספלה מן הממלכות. (ירעוך) הראש שבכם
זה יאשיהו שהרגו מדעה נכה בלכתו להציג ידו בנהר סרת. (ירעוך) לשון
שבירה. (הלא זאת תעשה לך) תשובה לדבר היא זו כלומר אל תתמה על
החפץ שהאיכות יואגין בכם יאאת גרמת לך מיום. (עזבך ה' אלהיך בעת

מוליכך בדרך) ולא זכרת העת שהוליכך במדבר ושם סיפק לך כל צורךך.
 (ועתה מה לך לדרך) לרדת מצרים לעזרה לעם שנעשה אכזרי עליהם בהיותכם
 גרים בינותם שגזרו עליכם להשליך זכוריכם ליאור בשיחור. (מה לך לדרך
 אשור) שתשלחו אליו שיבא וישיעכם כשם שמצינו באחו ששלח למלך
 אשור לאמר עבדיך ובניך אני עלה והושיעני מכף מלך ארם [וסופו לגלותכם
 מעבר לנהר פרת וזהו לשמות מי נהר. (תיסרך רעתך) יש לך אדם] שמקבל
 מוסר עד שלא ילקה וזה הוא חכם אבל הכסיל אינו מקבל מוסר עד שילקה גם
 את כשתבוא עליך רעה תיסרו. (ומשובותיך) מרד שמרדת בו תוכיחו
 אז תדעי ותראי. (כי רע וסר עובך את ה' אלהיך לא פחדתי אליך)
 מעולם לא שמת פחד יראתי על לבך. (כי מעולם שברתי) עול האומות
 מעליכם ונתקתי מוסרותיכם. (ותאמרו) לא אוסיף עוד לעבור על פיך ועל
 כל זאת לא עזבת מעבוד ע"ז על כל גבעה. (את צועה זונה) נשכבת
 זונה צועה לשון מצע. (ואנכי נמעתך שורק) אשר (כולה זרע אמת) בני
 יעקב שהיו כולן מימה שלימה. (ואיך נהפכת) לי לסור מאחרי. (וגפן
 נכריה) שאינה מוציאה פירות. (גפן נכריה) גפן שמוציאין ענבים רעים. (כי אם
 תכבסי בנתר) אפילו אם היית רוצה לנקותך מעון כאדם שמכבס [בגדיו] בנתר
 ובאהל ובבורת לא יועילך כי עוונך נבתם ביותר שאם תאמר לא נממאתי
 (ראי דרכך בגיא) בעון פעור שגרם שנפלו מישראל כ"ד אלף. (בכרה
 קלה) את דומה לבהמה קלה שלועזין פדוליר שמעקלת דרכיה ואינה הולכת
 ישר בשבוחת מבני אדם. (בכרה) כמו בכרי מדין ועיסה. (פרא למוד במדבר)
 כנסת ישראל דומה לפרה לימוד מדבר שאינה מקבלת מרות כעניין שנאמר
 באיוב מי שלח פרה חפשי. פרה כתיב כי מסרה נעשת פרא. (שאפה
 רוח) מצפה לרוח כמו כעבד ישאף צל. (תאנתה מי ישיבנה) אי זה אדם
 יכול לכוסה שמשדר עמקים אחריה לחרוש חרישו ולדוש דישו ולמעת
 משאו. (תאנתה) לשון אונאה ורמייה. (כל מבקשיה) להשיבה ממה שהיא
 למודה ולמושכה אחד תרבות שורך הגדלין על אבוסך. (לא יעפו) אין
 צריכין להתייגע אחריה כי לא יעיל אבל חדש אחד יש הוא חדש תמוז
 יכולין לה לפי שיושבת במקום אחד שביעה ושמינה והיא נתפשת וזה
 הוא (בחדשה ימצאנה) כן ישראל למודין במעשיהן הרעים שמימי אבותיהם
 פרו מן הדרך וכשם שפורה הזה מצפה לרוח כך הם מצפין לעזרת האומות
 שלא יועילו להם לעזרת מצרים ואשור וכן הושע אמר אפרים רועה רוח
 ורודף קדים כל היום כזב ושוד ירבה וברית עם אשור יכרותו ושמן למצרים
 יובל וכשם שאין אדם יכול להשיב הפרא מתאנתו ומעניינו הרע כך שלחתי
 לכם עבדי הנביאים להשיבכם אלי ולא יוכלו. ומה הפרא הזה נמצא בחדשו

אף ישראל יבא חדש אחד והוא אב ויפרע מהם. (מנעי רגלך) מלכת אחר ע"ז שגורמת לעובדיה שיהו הולכין יחיפין בגלות וגורמת לכל הקרואין אליה להיות בגרונה צמאה ובחוסר כל אף את. (מנעי רגלך) מלעובדה כדי שלא תלכי בגלות ברגל יתף א). (וגרונך) כלומר גם מבצורת גרונך מקרא אליה כדי שלא יבא גרונך לידי צמאה. (ותומרי נואש) כמו שמתיאש מעבירה שבידו ואינו נותן לב לחזור ולתקן עצמו. (כבושת גנב כי ימצא) ת"י כבהתת גבר דמתחשב מהימן ומשתכח גנב כן בהיתו בני ישראל אונק מלכיהון רברבניהון בהגיהון ונביאהון דשקרא עכשיו הם פונק אלי עורף ולא פנים. (ובעת רעתם יאמרו) עתידים הן לומר אלי. (קומה והושיענו) ואני משיבם (איה אלהיך) שעשית לך. (יקומו אם יושיעוך) בעת צרתם שודי רבים הם במספר עריך ויכולין להושיעך זה הוא. (כי מספר עריך היו אלהיך יהודה) וגם זו מן התשובה שאני משיבם בעת קוראם אלי בעת רעתם כשיצעקו אלי לומר למה פניך תסתיר אני משיבם. למה תריכו אלי וגו'. (לשוא הביתי אתכם) שאע"פ שהביתי אותם מוסר לא לקחו. (אכלה אתכם) הגביאם הגבאים לכם. (המדבר) הזה שהוא חרב ואין בו הגאה היה דבר לישראל והלא אין לך מצוה בתורה שלא כתוב מתן שכרה בצידה זה הוא פשוטו ותרגום וגם המדרש נוטה אחר פשוטו אמר להם ירמיה לישראל למה אין אתם עוסקין בתורה אמרו לו ואם אנו עוסקין בתורה במה נתפרנס הוציא להם צנצנת המן שהיה מונח למשמרת אמר להם אבותיכם שעסק בתורה ראו במה נתפרנסו שהיה יורד להם המן בכל יום. (המדבר) הזה. (הייתי לישראל) הכהולכים במדבר הייתי לישראל כשהולכתים במדבר הלא כל צורכן סיפקתי להם. (אם ארץ מאפילה) הלא לסניהם הייתי מאד בעמוד אש. (מדוע אמרו עמי רדנו) נפרדנו ממך כמו וירדהו על כפיו שפתרונו ויפרדהו מגיית הארץ אל כפיו ובת"י ונסחי לידה דרך ארץ כשאין האב מספיק לו לבן את צורכו שהבן פורש ממנו ואינו שומע לו אבל ראית מימך שהאב מספיק לו את צרכיו והבן פורש ממנו ומסרב לדבריו ואני כמה טובות עשיתי להם והם אמרו לא נבוא עוד אליך. (מה תיטיבו דרכך) פי' מה תרבי דרכיך כמו כי יטיב אבי את הרעה עליך והונתן שפתרונו כי ידבה וכן הטיבו מצבות פי' הרבו מצבותי. (לכן גם את הרעות) שעושין האומות. (למדת את דרכיך) שאת הולכת אליהם לבקש אהבה מהן. (גם בכנפך) לשון קרן זוית (לא במחתרת מצאתים) מצאתים אותם כמו את זמתיך ואת תזנותיך את נשאתים שפתרונו את נשאת אותם לא נמצאו במחתרת שתוכלו לומר חייבין הן אם במחתרת ימצא הגנב. (כי על כל

1) נ"ב והר' ישעיה פי' מרחף שם והמקור הוא כמו מדבר עם יעקב.

אלה) על כל תואבות הנזכרות למעלה שעשית הוספת לעשות גם את זאת. (ותאמרו כי נקתי אך שב אפו ממני) כלומר אחרי עשותך את כל אלה את אומרת נקיתי מעון וראוי אני להשיב אפי ממנו כלומר אין הדבר תלוי בי שהוא כועס עלי שדרי נקיה אני מחטא אך דין הוא שישוב אפו ממני חו קשה שבכולן שאחרי שהרבית לחטוא את אומרת נקיתי ועל זאת אני שופט אותך. (על אמרך לא חטאתי, שפט) שופט כמו כי באש ה' נשפט והוא מגזרת נשבע. (מה תולי מאד) מה את מזילה ומבזה עצמך לשנות דרכיך מדרכי אבותיך הטובים. (גם ממצרים) שאת יורדת לשם לעזרה. (תבושי כאשר בשת מאשור) כששלח אחז למלך אשור עלה והושיעני מכף ארם וכתבו בדברי הימים ויצר לו ולא חזקו כי חילק אחז את בית ה'. (גם מאת זה תצאי וידרך על ראשך) לתקלה ולקלקל כאדם שאחז בשערות ראשו ותולשן מרוב צער. (תצאי) לשון סוף ואחרית הוא ולשון בני אדם הוא כשאדם רוצה לומר לחבירו סוף דבר זה יבא לחרפה אומר מדבר זה תצא לבסוף לחרפה. (כי מאס ה' במבטחיך) הם מלכי מצרים ומלך אשור שאתם בושחים בהן:

ג. (לאמר) כה ציני ה', (הן ישלח איש, הישוב אליה) ואם ישוב אליה חנוף תחנף הארץ דכתיב לא יוכל בעלה הראשון וגו'. (ושוב אלי) שוב אלי ותמצאי בוסר. (על דרכים ישבת) למנאפים. (כערבי) השוכן באהלים לפי שהם אנשי מקנה. (הלא מעתה) מיכן ואילך קראתי לי אבי ואלוף נעורי. (הינמור) הקב"ה לעולם לפשעי אדם אבל את (דיברת ותעשי הרעות ותוכל) ותצליחי בהן. (והיה מקל זנותה) מסול שיצא על זנותה, ד"א מקל זנותה מקלות זנותה מקל חסרו' לפי שאינו מגזרת קול אלא קלות וכן ת"י והוא מדקליא בעינהא מעוותא. (ותנאף את האבן ואת העץ) זנו מאחרי בשביל צלמים של עץ ושל אבן. (צדקה נפשה משובה ישראל) הם י' שבטים לא היה דור לפניהם שגלו בעוונם ולא היה להם ממי ללמוד מוסר אבל שבט יהודה שראו שגלו י' השבטים לפניהם בימי הושע בן אלה ובכל זאת לא יראו ולא שבו אל ה' נמצאו י' שבטים צדיקים מהן. (ואמרתה שובה משובה ישראל) מיכן יש ללמוד שירמיה הלך להחזיר י' השבטים ויאשיה מלך עליהן שדרי למעלה בענין הוא אומר ויאמר ה' אלי בימי יאשיהו המלך הראית את אשר עשתה משובה ישראל. (אך דעי עונך) אך אם תעשו תשובה והתוודה חטאתיכם בוידוויכם וכך אמרו על כן באה אלינו הצרה הזאת. (כי בה' אלהינו פשענו) על שפחדנו דרכינו לע"ז אם תעשו כך לא אסור לעולם אבל אסלח לכם. (ולטחתי אתכם אחד מעיר ושנים ממשפחה והבאתי אתכם ציון) אילו הייתי ממתק שיהו כל בני הדור צדיקים

לא מדת הדין נותנת שתהיו נגאלין אלא בזכות צדיק אחד שימצא בעיר
 ובזכות שני צדיקים מן המשפחה והבאתי אתכם ציון זה הוא מדרשו ופשוטו
 אני עתיד ללקט אתכם אחד בעיר ושנים ממשפחה שאתם סוזרין בכל
 המקומות ונשאתם מתי מספר והבאתי אתכם ציון ושם תפרו והעניין יורה
 על פתרונו שכתב אחריו והיה כי תרבו ופריתם בארץ. (ונתתי לכם רועים
 כלבי) לפי שנאמר למעלה והרועים פשעו בי חזר ואמר כאן ונתתי לכם
 רועים כלבי ורעו אתכם דעה והשכל וגו'. (לא יאמרו עוד ארון ברית ה')
 לא תהיו צריכין לומר עוד נקחה ארון ברית ה' ויבא בקרבינו וישיענו מכה
 אויבינו כי שלום יהיה. (ילכו בית יהודה על בית ה') לפי שדיבר למעלה
 בגלות י השבטים דכתיב וארא כי על כל אדות אשר נואפה משוכה
 ישראל שלחתיה וגם בגלות יהודה כתיב כי הנני קורא לכל משפחות
 ממלכות צפונה נאם ה' ובאו ונתנו איש כסאו פתח שערי ירושלים וגו'
 חזר וריפא כאן. (בימים ההם ילכו בית יהודה על בית ישראל) עם בית
 ישראל כמו והקרבתם על הלחם עם הלחם וכן והחוננים אליז שפתרונו והחוננים
 עמו. (ויבאו יחדיו מארץ צפון וגו') לפי שאמר למעלה הנני קורא לכל
 משפחות צפונה חזר [וירפא כאן] ויבאו יחדיו מארץ צפון על הארץ וגו' ואני
 אמרתי כשהנחלתיה לאבותיכם. (איך אישיתך בבגים) איך אתן לך נחלה
 בין האומות. (ואתן לך ארץ חמדה) כאדם שמפריש מנה יפה לבנו כך
 הפרשתי חלקכם. (נחלת צבי צבאות גוים) ארץ שהיא צבי לכל הארצות
 ואמר בעצמי מאחר שנתתיה לכם מעתה אבי תקרא לי ומאחרי לא
 תשובו. (אכן בגדה אשה מריעה) כאשר בגדה אשה מריעה בבעלה המספיק
 לה כל טוב כן אתם בגדתם בי כיהייתי מספיק לכם כל צרכיכם ובעון
 זה סופכם שקולכם. (על שפתיים נשמע) בבכי ובתחנונים על שפיים בגליות
 וכל זאת לפי שהעו את דרכם שכחו את ה' לכן אני אומר לכם עד שלא
 יבואו ימי הרעה. (שובו בנים שובבים) פי' ששבון מדרכי הטב' והולכין אחרי
 דרכי לבם שובו מדרכיכם ולכו בדרכי וארפא משובותיכם ואמרו אלי הנני אתאנו
 לך כי אתה ה' אלהינו ועוד זאת תאמרו. (אכן לשקר) עשינו מהמון
 גבעות והרים שעבדנו לבעלים שם ועל חנם במחנו אלא בה' אלהינו שהוא
 תשועת ישראל. (והבשת אכלה את יגיע אבותיכם) כל הדברים קחו עמכם
 להתוודות בהן. (והבשת) היא ע"ז כאמור ויגזרו לבושת. (גשככה בבשתינו)
 באותו רשע שבו עמדנו מנעורינו בו אנו עומדין היום כמו שמפרש והולך.
 (כי לה' אלהינו חטאנו אנחנו וגו') וגם מקרא זה מן הווידוי והקב"ה עתיד
 להשיבן כשיתוודו על עונם ועל עון אבותם.
 ד (אם תשוב וגו') אלו שכתם אלי בעוד שהייתם בשלוח בארציכם כשם

שאתם שבין אלי עכשיו והייתם מעבירין שיקוצים מסני לא הייתם צריכים לגוד ממקומכם וכן אם הייתם נשבעין חי ה' באמת ובמשפט ובצדקה אז היו מתברכין בו גרים ובו יתהללו. (גירו לכם ניד ואל תזרעו אל קוצים) חרשו חרישת השדה קודם שתזרעוהו ואל תזרעוהו אם לא חרשתם קודם לבן שכל הזרע שזרעו קודם שנתרש לשוא מצפיהו לקוצו שאינו זורע כי אם אל קוצים שהקוצים רבים על זריעת התבואה ומאבדן את הזריעה אבל אתה מבקש שתבא זריעתך לידי קמה הוי חורש שדך עד שלא תזריעו כדי לכלות קוצים ודרדין שצמחו בו ואחר כך זורע ואז תעלה זריעתך שתתן ארצך את יכולה כך אל תתפלל כל זמן שאתה מלוכלך בעבירות שכל המרכה בתפילה עד שלא ישוב מדרכו הרעה תחילה למה תפילתו דומה לזורע אל קוצים שכשם שזה מאבד את זריעתו כך זה שתוסס מעשים רעים ומאריך בתפילתו לשוא הוא מתפלל אלא אם רצונכם שתהיו תפילתכם נשמעת המולו לה' והסירו ערלת לבבכם. (והגידו ביהודה ובירושלים) אתם נביאי ישראל סורענות העתידה לבוא עליהם. (קראו מלאו) קראו בפה מלא. (שאו גם ציונה) אתם נביאי ישראל הניפו יד כזה שמניף יד בבלונם ומרמו לבני אדם שיבואו כך אתם תניסו יד והרימו קול לכל משפחות ממלכות צפונה שיבא ציונה ואמרו לכל יושבי ערי פרוצות שבארץ יהודה. (העיון ואל תעמוד) כלומר הקביצו אל ערי המבצר מסני חיל הכשרים. (העיון) לשון קיבוץ כמו שלח העז. (עלה אריה מסוככו) זה נבוכדנצר שטלך על כל העולם כאריה זה שמולך על כל החיות. (מסוככו) מסבכי היער שלו. (על זאת חגרו שקים) כי לא שב חרון אף ה' ממנו שמא תאמר אם עלה אריה מסוככו מה בכך ה' יצילנו כמו שהציל חזקיה מיד מנחב שבא לירושלים וכא הגביא זאמר וגותי על העיר הזאת שם פחדו פחד לא היה פחד כי אלהים בדור צדיק אבל על זאת חגרו שקים וספרו כי לא שב ה' מחרון אפו וכן הוא אומר אך לא שב ה' מחרון אפו הגדול אשר חרה אפו ביהודה. (והיה ביום ההוא יאבד לב המלך והשרים) הה' ותבקע העיר וכל אנשי המלחמה דרך שער בין החומות אשר על גן המלך וכשרים על העיר סביב וירדו חיל כשרים אחרי המלך וישיגו אותו. (השא השאת) השאת נביאי השקר על העם לאמור שלום יהיה לכם ואני רואה שנגעה חרב עד הנפש. (רוח צח שפיים) רוח הבא בזוהר חזק וארך הוא מאותו רוח הבא במעונו הוא אותו רוח שיוצא חזק על יספת ים דרך מקום שאין שם הרים להגן בהן הרוח שאותו רוח אינו ראוי. (לא לזרות ולא להבר) לזרות את הקיש מן התבואה. (להבר) לברור את התבואה מן המזין כך היה דרך בת עמי להם שלא תעשו דרך הטוב שיהא להם

כתרים בפני המורענות. (רוח מלא מאלה יבא לי) לפי שכך נגלה לי מעם אלה שדרכן דומה לרוח מלא כלומר. לרוח חזק שאינו ראוי לא לזרות ולא להבר עתה גם אני אדבר משפטים עמו. (הגה בעננים יעלה וכסופה מרכבותיו) הנני מכיא עליהם גוי שדומה לרוח חזק מסרק הרים בן הגוי הזה וכסופה מרכבותיו קלו מנשרים סוסיו. ור' מנחם בר חלבו פירש (רוח מלא) רוח נבואה על ישראל. (מחשבות אונך) און דא (אונך) לשון אונאה. (כי קול מגיד מדן) שמעתי קול נבואה המגיד שהולכין בשבי בעון עגל דן. (ומשמיע און מהר אפרים) וקול המכשר און על עגל שכבית אל שבור אפרים. דא (ומשמיע און) על פסל מיכה שבור אפרים. (כשומרי שדי) שומרי העיר ורואין אותן הבאין מארץ מרחוק. (ראיתי ההרים) ראיתי האבות והגה רועשים ואמהות. (התקלקלו) ראיתי שהיה מתחילה כרמל ועתה למדבר שממה וכלה לא תעשה באנשים לגמרי אלא יסורו בגלות. (באו בעבים) תרגום יונתן עלו למערק בחורשיא ומיכן תסשו חכמים לשונם שקראו ליער אבא שאמרו מיניה וביה אבא ליזל לבי נרגא וא' מתחלף בע'. ור' מנחם פירש (בעבים) בעובי היער. (ובכפים) סלעים. (ואת שדוד) כשתהיה שדוד כמו שאמר למעלה או לנו כי שדדנו. (מה תעשי) בבוא עליך האויב. (כי תלבשי שני וכי תקדעו בסוך עיניך) פתרונו כי תרחיבי בסוך עיניך. (פוך) הוא כחל. (מאסו בך עוגבים) אהבים. אותם אומות שעגבת עליהן לשעבר הם בני מצרים ואשור וכשדים כמו שמצינו ביחזקאל אל בני אשור עגבה ויהודה הוסיפה אל תזנותיה ותרא אנשי מחוקה על הקיר צלמי כשדים ותעגבנה עליהם ועתה ידיו נהפכין עליך לאויבים דכתיב מאסו בך עוגבים (נפשך יבקשו) וכן הוא אומר ביחזקאל לכן נתתיה ביד מאהביה ביד בני אשור אשר עגבה עליהם. ואומר רגני מעיר את מאהביך את אשר נקעה נפשך מהם וחבאתים עליך מסביב בני בבל. (צרה במבכירה) כולדת בביר שהוא קשה מכולן. (צרה) אינו שם דבר אלא פעולה מצירה מגזרת צירים. (תתיסח) לשון דעבון נפש תרגומו מסחן נפש כלומר תדעב ותאכל על עצמה. (תפרש כסיה) תשבר ידיה כמו פרשה ציץ בידיה. כמו הלא פרש לרעב לחמך ואומרת. (אוי גא לי כי עיפה נפשי לדורגים) כמו מהורגים כמו אמרו לי אחי הוא שהל' במקום מ'. ה' (ה' עיניך הלא לאמונה) כשאתה נותן עניך בארם לייסרו הלא לאמונה ואתה דן במדת ייסורין וכל זה כדי שיתן לב לשוב אצלך כשם שהוא אומר ויגל אונם למוסר ויאמר כי ישובון מאון צדיק שפוגעת בו מידת הדן נותן לב לחזור אליו. (הבית אותם ולא חלו) לא נבנעו לא חלו לשון חיל. (אך דלים הם) דלת העם עושין כן הם גואלו כי לא ידעו דרך ה'

אבל אם (אלכה לי אל הגדולים ואדברה אותם כי המה ידעו דרך ה') אבל המה כולן יחדיו יסברו עול הגדולים על הקטנים. (על כן חכם אריה) זה גבוכדנצר. (זאב ערבות) שדרכו לצאת לעת ערב שהוא רעב כל היום. (ישודם) אילו מדי ופרס. (נמר) זה יון. כל הנמלט מאילו שנאמר למעלה (ימרף) בד אדום. (אי לזאת) לאי זו מכל חמאתך. (אסלח לך בנך עובדי) והלכו לאלהים אחרים. (וישבעו בלא אלהים). וגשבעים בשם ע"ז שאינו אלהים שצויתם ושם אלהים אחרים לא תזכרו. (ואשביע אותם וינאפו) וכשהשבעתם מכל טוב מד הם נעשין גדודין גדודין והולכין לבית הזנות וכן הוא אומר בסמוך איש אל אישת רעהו יצהלו שהשביעה מביאה לידי זנות כמו (סוסיס מחנים) לשון מזון. (משכים היו איש אל אישת רעהו) כל אחד היה משכים לילך אל אישת חבירו. (עלו בשרותיה ושתתו) הנביא מכריז לאומות שיעלו בשרותיה וישחיתו הגמישות. (ישרותיה) כמו שרון. ארץ מישור. (כחשו כה) בנביאי ה'. (ויאמרו לא הוא) אינו כן כמו שמתנבא עלינו אין אנן ידאין ממה שהוא מתנבא שתבא עלינו רע. (והנביאים יהיו לרוח) דברי הנביאים האמת בעיניהם לרוח ללא כלום. (והדיבר) שהם מתנבאין להם דם אומרים לא מאת ה' מתנבאין אבל בשבועה. (כה יעשה להם) כמו שהם מתנבאין להם. הם אומרים. (יען דברכם את הדבר הזה הנני נותן את דברי בסף לאיש) שתדא נבואתי עליהם כמו שראש עושה רושם בכל מקום שנופל. (ולא תישמע מה ידבר) לא תבין מה ידבר. (אישפתו) מלא חיצים ושמא תאמר מועטין הן בתוכי ככ' וג' חיצין אינו כן אלא דרי רחב (כקבר פתוח) וכולו מלא ושמא תאמר אין בהן כח לירות תלמוד לומר כולם גבורים ואכל קצירך ולחמך. (ויאכלו בנך ובנותיך) כלומר מה שראוי לאכל לבנך ולבנותיך. (יחושש) לשון רש ונקלה. (אשר אתה בושח בהנה) אותן ערי מבצר שאתה בושח להגצל שם מפני השונאין הבאין עליך. (האותי לא תיראו נאום ה') שאם תחטאו לפני יהו בנים גולין ואעפ"כ לא שמרתם ציווי והים לא ירא שאם לא ישמר ציווי שיהיו בנים גולין לפי שאין לו בנים אעפ"כ שמר ציווי שנאמר (אשר שמתי חול גבול לים חק עולם ולא יעברנהו) ואעפ"כ שדמו גליו שתאמר עתה לא ישמר ציווי לא יעברנהו גליו. (סרו וילכו) סרו מאחרי ה' ילכו בשבי. (שבועות חקות קציר ישמר לנו) ישמר לעולמו השבועה שכרת לנו זרע וקציר כלו חקות שהקציר תלוי בו הוא יורה ומלקוש וקור וחום וקיץ וחורף יום ולילה לא ישבתו כל זה שומר לנו שלא ישבתו לעולם אם תראו שהם פוסקין עונותיכם המו מכם את המזבה שניטלו ונתנו לשאר אומות. (ישור כשך יקושים) רואין ומרגלין את בני אדם ללכוד אנשים כאותן שמושכין סחים

ללכוד עופות (ככלוב מלא עוף) כלי הוא כמין סל ומפטמין שם עופות וכשמוציאין אלו מכניסין אלו ולכך הוא מלא בכל ישעה. (בתיהם מלאים מרמה) נכסים שקנו ברמאות. (שמנו עשתו) עבתו כמו מעז עשת שן (גם עברו דברי רע) תרגום אף עברו על פתגמי אוריתא עברו דביש. (דין לא דנו דין יתום וצליחו) לא דנו אותו כעניין הזה שיוציאו אותו להצלה. דא (דין יתום) לא עשו שאם עשו הצליחו. (ידרו על ידיהם) מכניסין על ידיהן. (ידרו) לשון ממשלה כמו כי הוא רודה כלומר מאייסין על העם שישמעו לנביאי השקר.

ו (העיון) הקבצו. (בית הכרם) אילו ישראל דכתיב כי כרם ה' צבאות בית ה'. (שאו משאת) הכריזו לאומות והגיפו יד להם כזה שמניף בכלונם והרימו קול להם ואמרו שיבאו על ישראל. (הגוה והמעונגה) בת ציון שדימיתה לשעבר גוה ומעונגה עכשיו יבאו לה רועים ועדריהן. (רעו איש את ידו) רעו לישראל מרעה ואחר לשון שתפס המקרא אליה יבאו הרועים בו בלשון סיים. (רעו את ידו) כלומר שכל אחד מן האומות המתקבצין עליהן באו איש לו. (איש את ידו) איש איש במקומו. (קדשו עליה מלחמה) זמינו ואמרו איש לחבירו היאך נעשה עליה מלחמה אם נקום (ונעלה בצהרים) או לנו שלא נגמור מלאכתנו לכבוש את העיר עד שיסנה היום. (ינמו) ירכצו כמו ויט שמים ויענו האחרים בין ביום בין בלילה נקום עליה ונשחית ארמנותיה. (כרתו עצה) אילנותיה. (היא העיר הפקר) ת"י היא קרתא דאיתסקידו בה חובהא. (הפקד) לשון סקדון. (כהקיר) לשון מקור. (ביר) לשון בור כלומר כאשר ינבע הבור את מימיו שאינו פוסק כך הגביע רעתם כמו שמפרש והולך חמם ושור ישמע בה. (פן תקע נפשי ממך) פן יעתק נפשי. (כבוצר על סלסלות) כבוצר דאומר לחבירו השב ירך והרם סלסלות כמו סלסליה ותרוממך. כך פתר ר' מנחם הוזקן ומנחם בן סרוק פתר כמו סל שהבוצר ענבים בוצר ומשים בסל. ודונש השיבו ופתר סלסלות כמו סל החלות ושת לעקלקלות ועיקל משרים והוא פתר (סלסלות) הם דליות הגפן. (הנה ערלה אונם) אטומה אונם. (הנה דבר ה' היה להם לחרפה) כמו לחרפה ולבושת יבואו לפי שאינן חפצין בדבר ה'. (וואת חמת ה' מלאתי גלאתי הכיל) כלומר מנבואה מלאתי שאומרים לי שחמתו ישפוך על עולל בחוץ ועל כוד בחורים. ת"י על סיעת עולימין. (כי גם איש עם אשה ילכדו זקן עם מלא ימים) ודבר זה שלא ישאר מהן פליט גורם. (ונסבו בתיהם לאחרים) ומפני מה עתיד לשפוך חימה על הקטנים וגדולים. (כי מקטנם ועד גדולם כולו ברצע בצע) בוצע לשון עושק. (על נקלה) דבר קל. (כנפלים) ת"י יתרמון קמולין. (ושאלו לנתיבות

עולם) הם דורות הראשונים לאי זה דור השפיע הקב"ה טובה לדורות שדתקינו מעשיהן או לדורות שקלקלו מעשיהן הלא אם יורו אתכם ויאמרו לכם לדורות שהטיבו דרכיהם הטוב אף אתה אי זה דרך טוב תלכו בה ומצאו מרגוע לגפשכם ומשמאנו ללכת בהם. (הקימותי עליכם צופים) הם הנביאים ברכתי בן אדם צופה נתתיך ואמרתי לכם מעתה הואיל ואינכם רוצין ללכת בדרך הטוב. (הקשיבו) לדברי הנביא שמכריו לכם שהאומות באין עליכם כצופה שעומד על המגדל ורואה אם הרב בא לעיר ותקע בשופר והזהיר את העם. (ויאמרו לא נקשיב) כלומר לא נפל פחדם של אומות עליהם. (לכן שמעו הגוים) הקבצו ובואו עליהם. (ודעו עדה) את כנסת ישראל דעי לך את איש יארע לכם ישראל. (פרי מחשבתם) שילום מעשיהם כי על כן. (דברי לא הקשיבו) כמו שנאמר למעלה ויאמרו לא נקשיב. (וקנה הטוב) לקמרת ולפי שיש בקנה טוב ורע הוא אומר קנה הטוב. (מגור) כמו לא תגורו מפני איש. (בחזן נתתיך בעמי מבצר) פירוש אבן חזק נתתיך בעמי כמו ובחנתי את דרכם שכשם שהאבן שמנסין בו את הזהב בוחן את הזהב אם טוב ואם רע כך אני מודיע לך את דרכם ומשתדע מעשיהן את בוחן את דרכם. (הולכי רכיל נחשת וברזל) אומרים רכילות בין שני בני אדם שחוקין כנחשת וברזל כדי לעורר ביניהן מריבה. (נחר מפוח) דבר שהנופח מנפח בו גם מחמת האש. (תם עופרת) כשזורקין העופרת באש אבל ישראל. (לשוא צורף צורף ורעים לא נתקו) לשוא הנביאים מוכידין אותן והם לא שבו ולכך כסף נמאס קראו להם.

ז (אל תבטחו לכם) במה שאתם עולין ג' רגלים ומעתה אתם רשאים לעבוד ע"ז כי אם היטב תטיבו (הרצוח וגנוב) לאחר שאתם עוברים כל עבירות הללו ובאתם ועמדתם לפני בבית הזה ואמרתם נצלנו מעבירות שבידינו שביאתינו במקדש מגן עלינו מן העבירות נמצא שכל ביאתכם לפני במקדש אינו אלא לעשות את כל התועבות האלה. (המערות פריצים היה הבית הזה) שמעתי שמערה היתה בעזרה והיו נכנסין ישם אנשי מיזמר בשעה שהתמיד קרב ומתפללין על קרבן אחרים שירצה וכיסקלקלו הדורות הבנים ישם ע"ז הוא יסדמה אמר המערות פריצים היה הבית הזה גם אנכי הנה ראיתי את איש עושין בו. (כי לכו נא אל מקומי איש בישילו איש שיכנתי שם שם בראשונה) ואע"פ שהיו נראין לפני שלש פעמים בשנה לא נישאתי לו פנים והחרבתיו מפני רעת עמי ישראל. (ועשיתי לבית וגו') ואמרתם נצלנו בזכות שאנו עולין ישם שלש פעמים בשנה לאחר שאתם עוברים כל עבירות הנזכרין למעלה כאשר עשיתי לישילו. (כוונים) אובלדיים כליו. (למלכת השמים) ת"י לכוכבת ימיא. (נתבת) דיישפריר כמו ומט

לא נתך ארצה. (ואכלו בשר) לישעבר בעשותכם רצוני אדם הקריב קרבן אם עולה קרבנו היה כולה לאישים ואני מקבלה לריח ניחח ואם זבח שלמים קרבנו אימורין למזבח חזה ושוק לכהן ובשר לבעלים ושניהם היו לפני לרצון ועתה מאחר שאינכם עושין רצוני. (עולותיכם) שדם כליל. (ספו על זבחיכם) שהוא נאכל ואכלו הכל. (כי לא דברתי את אבותיכם על דברי עולה וזבח) לקובען חובה שאין כתוב שם קרבן לה' אלא אדם כי יקריב מכם קרבן אם עולה קרבנו אם זבח שלמים קרבנו כי אם את הדבר הזה צויתי אותם לאמר. (שמעו) את הדבר הזה לקבוע דבר זה חובה צויתי משמע חובה הה' ושמעת ישראל ושמרת לעשות אשר יטב לך וזה הוא שנאמר כאן למען יטב לכם. (בישרות) תרגו' בהרהור. (ויקשו את ערפם) גם לדור הזה. (הרעו מאבותם) וכשם שהראשונים הקשו את ערפם גם לדור הזה ודברת אליהם את כל הדברים האלה ולא ישמעו אליך. (גזי נזרך) תלשי כמו גזי מבטן. (נזרך) שעריך כמו זכו נזירה. (שפיים) דרכים. (תופת) נראה לי שהוא לשון שחת ושאל כמו כי ערוך מאתמול תפתה וכן שמעתי שיש שם גומא בירושלים צר מלמעלה ורחב מלמטה ולא מוצק תחתיה ואם יהיו מושלכין שם כל פגרי רשעי הדורות היא מקבלתן כמו שאמר למטה וקברו בתופת ואין מקום ובנו שם במה וישורפין בניהם לע"ז. (שלא צויתי) בתורתי לעובדני שיקריב אדם בנו לע"ז לפני כי אם מן הבהמה מן הבקר ומן הצאן. (ואין מחייד) לקוברו.

ח (יוציאו את עצמות מלכי יהודה) מיכן שהקב"ה פורע מן הרשעים בחייהן ובמותם בעין ע"ז. (לדומן) ת"י לזבל. (היפלו ולא יקומו) איפשר לחנן לפני שלא יקומו לפני אויביהם. (אם ישובו) הם בתשובה איפשר שאני (לא אשוב) מחרוני הכל בתמיה. (מדוע ישובה העם הזה) כאשה זונה שמנאפת תחת בעלה ובעלה בא להשיבה מדרך הרע והיא נותנת כתף סודרת ושבה מאחריו. (מישובה נצחת) מורדת לנצח. (כולו שב במרוצתם) ממאנין הם לישוב אחרי ואצל מי הם שבים בדרך שהם רגילין לרוץ בו היא ע"ז. (כסוס שוטף במלחמה) שאחר שתופס מרוצתו קשה הוא להשיבו. (גם חסדה בשמים) עוף היסמים. (ידעה מועדיה) ישהיא דרה על הים ויודעת אי זו עיתה ישימוטטת בעולם שאינה יכולה לחיות שם מפני קול הים וכן. (ותור וסיס) ארינדל"א בל"ז. (ועגור) גרואה בלע"ז. (איכה תאמרו חכמים אנחנו ותורת ה') אנו תופשין אבל כל נביא ישתבס ספר תוכחה עלינו. (לישקר עשה) ולישוא כתבו ישרי בתורת ה' אנו הולכין. (ועט שקר סופרים) הם כל תוכחות הבתובין עלינו. (הובישן חכמים חתו וילכדו וחכמת מה להם) שהבנת התורה אינה אלא להשיב האדם מדרך הרע ומאחר שאינו

שב מדרכו הרעה מה הנאה יש לו מן החכמה שלמד. (שדותיהם ליוֹרְשִׁים)
 ליוֹרְשִׁים ליוֹרְשִׁיהֶם לא נאמר שגם בניהם ימותו ונכרים יקחו שדותיהם
 וירשום. (אסף אסיפס נאום ה' אין ענבים בגפן). אפילו המובים לא ישארו
 בישראל וישראל נקראו גפן שנאמר גפן מטצרים תסיע והוא הדין. (ואין
 תאנים בתאנה) וישראל נקראו תאנה שנאמר כביכורה בתאנה בראשיתה
 ראיתי אבותיכם. (והעלה גבל) כל שכן שהרשעים יכולו כלומר ימותו מפני
 שנתתי להם מצותי והם עברו עליהם. (ונדמה שם) ת"י וגשתוק תמן
 כאלם שאין לו פתחון פה. (הדימנו) השתיקנו אם אנו אומרים על מה
 אנחנו יושבים. (האספו ונבוא אל ערי המבצר) גם שם לא נמלט אלא
 (נדמה שם) כמו הדמין תתעבדון. (הדימנו) שיברנו. (וישקנו מי רוש)
 ת"י כס דילוט ברישי חיון. (מדן) שהוא תחילת ארץ ישראל נשמע נחרת
 סוסיו. (מקול מצהלות אביריו) גם הוא קול שאון. (נחשים צפעונים אשר
 אין להם להש) ת"י עממין קטולין כחויין חורמנין דלית להון לחישא שאין
 לחישת האדם מועיל להם שהנחש כשמזקק ונעשה צפעוני אומם אנו
 שלא ישמע לחישת בני אדם וכן פתרונו וכפתן חרש יאמם אנו. (מבליגית)
 לשון חזק כמו המבליג שוד על עו כשאני בא לחזק על עצמי על יגון
 אין נותן לבי להבליג עצמי עליו מפני שעלי. (לבי דוי) על שאני שומע.
 (קול שועת בת עמי מארץ מרחקים) ומתרעמין על מדותיו של הקב"ה ואומרים
 ה' אין בציון אם מלכה אין בה והקב"ה עתיד להשיב כנגדן. (מדוע הבעיסוני
 עבר קצר כלה קיין) כל זה עתיד להתרעם בגלות ולומר עתים רחוקות
 ואנחנו לא נושענו. (שמה) שממה. (הצרי אין בגלעד) משל הוא
 שדימה הגביא לסכות אליו מלת הדבר וכן עלה בדעתו לומר שנוהג שבעולם
 במקום שיש סממני רפואה ואין שם רופא מה הנאה היא או אפילו יש שם
 רופא ואין שם צרי וסממני רפואה מה יועיל להם אבל בגלעד צרי מצוי
 שם ומועיל לרפואה כעניין שנאמר והגה ארחת ישמעאלים באה מגלעד
 וגמליהם נשאים נכאת וצרי ולוט וגם רופאין מצוין שם ועתה במקום שיש
 שם רופא וסממני רפואה בגלעד שמצוי שם רופא וצרי אם חולים מתין שם
 מהמת חולים יש לתמוה בדבר מדוע לא עלתה ארוכתם הלא צרי ורופאין
 מצוין שם אף כאן יש לתמוה על בת עמי מאחר שהקב"ה מצוי בעיהן
 והגביאים מזהירין אותם בכל יום על התישובה והתישובה נמשלת לרפואה.
 (מי יתן ראשי מים) כל זה מן התרעומות שישראל עתידין להתרעם בגלותן
 והקב"ה משיבנו בלישון כנגדן מי יתגני במדבר מלון אורחים וגו' ואני יוסף
 ב"ר שמעון ראיתי מי שפותר מקרא זה. (הצרי אין בגלעד) על אליהו
 שהיה בתושבי גלעד וגם על בת יפתח ואין הדבר מתיישב על אופניו

לפי פשוטו שאם בדברי הפותרין שגלעד זה אליהו כשאתה מגיע לפורענות שלמנסר על חיל פרעה נכה מלך מצרים שהיה על נהר סרת בכוכמיש שהכה נבוכדנצר מלך בבל בשנה הרביעי ליהויקים מלך יאשיוו שאתה קורא שם בפרשה עלי גלעד וקחי צרי בתולת בת מצרים ועתה יש להשיב ובי מה מיבה של מצרים לילך אל אליהו ועוד בשנה הרביעית ליהויקים כבר עברו כמה שנים שנסתלק אליהו בסערה השמים על כן נתתי ליישב המקראות על אופנם.

ט (מי יתגני במדבר) אתם צועקים ה' אין בציון אם מלכה אין בה ומתאבלין לומר מי יתן ראשי מים ואין משיב תשובה כנגדם הלואי מי יתן שלא שיכנתי שמי בציון ביניכם מפני רעתכם שנח היה לי שהייתי שרוי במדבר ואעזבה את עמי ואלכה באתם משהייתי שוכן בציון ביניכם ואתם מכעיסין אותי על פני כמו שמפרש והולך כי כולם. (מנאפים) וכל העניין וראייה לדברי שמקרא זה תשובת הקב"ה היא שמישיב לישראל מיסודו של ר' אליעזר הקלירי שייסד בקינתו וסין מי יתגני במדבר למדת שהקב"ה אומר מקרא זה ולא ירמיה. (עצרת בוגדים) קבוצת בוגדים. (כי מרעה אל רעה יצאו) משעושיין רעה זו יוצאין לעשות רעה אחרת ואחרי כל רעתם אילו היו שבין אלי עדיין הייתי מקבלם אלא משיצאו מרעה אל רעה ואות לא ידעו. (וידרכו) לשון רגילות כמו כל דורך בה לא ידעו שלום וכן הדריכני באמיתך כלומר הרגילו לשונם בדברי שקר. (וידרכו את לשונם קשתם שקר) לשונם דומה לקשת רמייה שיכבש בה הדורך וכשהיא דרוכה היא גשברת ביד בעליה אף הם בפיו שלום את רעהו ידברו ובקרבו ישים ארבו כמו שמפרש והולך איש מרעהו השמרו וכל העניין. (הגני צורפס) על יד האומות. (ובחנתים) על ידי גלות. (כי איך אעשה) מפני עון בת עמי מאחת שאני מזהירן לשוב אלי ואינן שבין. (חץ שחוט) תרגום גיר דמחרף וסתרונו חץ מחודד והוא מגזרת חב שכול שפתרונו משכל. (לגלים) לשון גל. (ויבן את זאת) לאחרים כלומר אם ישב אדם משתומם על כך על מה עשה ה' ככה לארץ הזאת שגדדו כולם מעוף השמים ועד בהמה אם נצתה הארץ מבלי עובר. זה הוא נודג שבעולם שאדם גולה ממקומו ומוליכין ביסביה את מקנידו עמו אבל כאן מה חרי האף הגדול שמעוף השמים ועל בהמה נדדו הלכו דבר זה אין לך חכם בעולם שיוכל לידע ולהבין לאחרים מהו הדבר אלא יבא. (ואישר דבר פי ה' אליו) ויגידה לכל התמיהין על כן וכן יאמר רצונך לידע. (על מה אנדה הארץ) כל כך שנצתה במדבר. (ויאמר ה' על עזכם את תורת) והזקף ישראיתי בתיבת ויבן את זאת והו' של ואישר דבר פי ה' אליו גרמו לי יעמדתי על פתרון זה ישהזקף

מעמיד את התיבה ומפרידה מחבירתה ודו' שבתִיכת ואשר לימד שאין זה אותו חכם שדיבר ממנו למעלה אלא שני בני אדם הן וממה שתמיה החכם מגיד לו הנביא: (לענה) אבשינ'ך בלע'ז. (התבוננו וקראו למקוננות) וכה תאמרו להם מהרנה ותשאנה עלינו. (נהי) כדי שתדנה עינינו דמעה שאפילו שאין בדעתו של אדם לבכות כששומע קול המקונן נוטה לבו לבכות. (כי עזבנו ארץ) וכי השליכו אויבינו משכנותינו כי שמענה נשים דבר ה' וגו' עתידין הדברים ליגע שתהיו צריכות לקונן לסיכך. (למדנה בנותיכם נהי) כשיגיע הדבר תדעו לקונן ותהיו מזומנות. (וכעמיר מאחרי הקוצר) וכעמיר שזורק קוצר מאחרי. (אל יתהלל חכם בחכמתו) למעלה בעניין אומר אתם תאמרו חכמים אנחנו ותורת ה' אתנו למדנו שהיו מתהלל'ין בחכמתן אע"פ שלא היו מקיימין מה שחכמה מלמדן כמו שהנביא מקגתרן הגה בדבר ה' מאסו וחכמת מה להם וחזר הנביא וחזתם על הדבר הזה ומשיב להם תשובה: (אל יתהלל חכם בחכמתו) אדם שלמד דברי תורה ואינו מקיים מה שכתוב בה אין הילולו בכך שלמדה אלא גנאי הוא שלמדה ואינו מקיים מה שכתוב בה כמו שמפרש למעלה הובישו חכמים חתו וילכו הגה בדבר ה' מאסו וחכמת מה להם שאין החכמה מזהיר את האדם על הלימוד אלא בשביל המעשה דכתיב ושמעת ישראל ושמרת לעשות. (אל יתהלל הגיבור בגבורתו ואל יתהלל עשיר בעשרו) שהחכמה והגבורה והעושר אין עומדין לו לאדם להציל מיד הדין אלא אם בא להתהלל. (בזאת יתהלל המתהלל השכל וידע אותי) שלמד החכמה על מנת לידע אותי כי בדבר הזה יש קבול שכר כאשר מפרש וחולך אני ה' עושה חסד לשומרי מצותי (באלה חפצתי) בבני אדם שמלמדין חכמה על מנת ללמוד לשמור ולעשות ולא כבני אדם הכתובין למעלה המתהללים לומר חכמים אנחנו ותורת ה' אתנו ובדבר ה' מאסו. (ופקדתי על כל מול בערלה) על הגימולים עם הערלים. (על כל קצוצי סיאה) לשון קצה.

(ומאותות השמים אל תחתו) הם חמה ולבנה וכוכבים ומזלות שנקראו אותות דכתיב והיו לאותות ולמועדים אל תחתו מהם אע"פ שאתם רואין כי יחתו הגוים מהם ועושין אותן אלהות אתם אל תיראו מהם. (כמעצד) ברדא בל'ז. (יחזקום ולא יפיק) שלא ימומו. (כתומר) פירש ר' מנחם ב"ר חלבו כתומר מצויר צורת אדם שעושין להסחיד העופות שלא יאכלו הפירות. (מקשה) במריץ בלע'ז כמו מקשה תעשה המנורה. (כי לא ידעו) ואם תאמר אע"פ שאינן מריעין יש בהם כח להיטיב והריני חולך אחריהם כדי שיטיבו לי ת"ל וגם היטיב אין אותם. (מאין כמוך ה') וכידך כח להרע לעוברי מצותיך ולהיטיב לשומרי מצותיך. (ג"ב מאין כמוך ה') המ"ם יתירה).

(כי לך יאתה) חזיראה. (מאין כמוך) שיכול להרע ולהטיב. (ובאחת יבערו ויכסלו) כל חכמים שעושים להם פסל אם חכמים הם לייפותו אם בכסף וזהב ייפיהו במסמדות ובמקבות יחזקנו ולא יפיק בער וכסיל הוא בדבר זה שאין יכול להטיל בו רוח כשם שמפרש וחולך נבער כל אדם מדעת וגו' כי שקר נסכו ולא רוח בו אבל הקב"ה אינו כן דכתיב לא כאלה חלק יעקב כי יוצר הכל הוא יוצר האדם מבחוץ ויוצר רוח אדם בקרבו נמצא שיצר את הכל ופשתבדוק בפרשה זו תמצא שכל דבר שמגנה בע"ז באותו דבר עצמו מקלם להקב"ה בע"ז הוא אומר כי לא ידעו וגם הטיב אין אתם ובו בלשון מקלם להקב"ה מאין כמוך ה' כי לא יראך מלך הגוים בע"ז הוא אומר ובאחת יבערו ויכסלו כוסר הבלם עין הוא שאין בו כמץ ובאותו דבר עצמו מקלם להקב"ה וה' אלהים אמת הוא אלהים חיים בע"ז מגנה למעלה אל תיראו מהם כי לא ידעו ובה במדה מקלם להקב"ה. (מקצפו תרעש הארץ כדנה תאמרון להום) ת"י דנא פרישגן איגרתא דשלח ירמיה נביא לוחט שאר סבי גלוותא דבבל אם יימרון לכוון עממיא דאתון ביניהן פלחו למענותא בית ישראל כדן תתיבון וכדן תימרון להום מעוון דאתון פלחון להון מעוון דלית בהון צורך איגון מן שמיא לא יכילו לאחתא מטרס ואף מן ארעא לא יוכלון לאצמיחא סירן איגון ופלחיהון יאבדו מן ארעא וישתצון מן תחות שמיא אלה. ובלשון שמגנה ע"ז דכתיב שמיא וארקא לא עבדו בו בלשון זה מקלם להקב"ה בצידו עושה ארץ בכחו וגו'. (לקול תתו המון מים בשמים ויעלה נשיאים מקצה הארץ) שהעננים שותין ממי אוקיינוס דכתיב ויעלה נשיאים מקצה הארץ ומששותין הימנו מעלין אותן לרקיע כדי להורידן לארץ ובה פתרונו לקול תתו המון מים בשמים על ידי שמעלה נשיאים מקצה הארץ. (ויוצא רוח מאוצחותי) להוליד את העננים לכל אשר יצום על פני תבל שיורידו את הגשמים לארץ. (נבער כל אדם מדעת) למעלה נאמר עשה ארץ בכחו וגו' ובדבר זה נבער כל אדם מדעת מלעשות ארץ בכחו ומלהכין תכל בחכמתו. (הוביש כל צורף מפסל) כל צורף שעושה פסל יתבייש לפי שאינו יכול להטיל בו רוח וגשמה כשם שמפרש וחולך כי שקר נסכו ולא רוח בהם. (בעת פקדתם יאבדו) פירוש שיפקוד הקב"ה על עושיהם יאבדו עושיהם. (לא כאלה חלק יעקב) כבר מסורש למעלה. (אספו מארץ כנעתך) אספו בעיר מותרתך שיש לך חוצה לעיר שעתידה שיצוה עליה במצור. (הגני קולע את יושבי הארץ) משלך את יושבי הארץ לארץ אחרת כשם שקולע את האבן בתוך הקלע למרחוק לכן אני אומר להם לכל אחד מהם לאסוף את שללו בתוך העיר. (והצרותי להם למען ימצאו) בתרגומו בדיל דקבלון פורענות וזבדון. (נחלה מכת') (נחלה מכת')

לשון חולי שאין לך בכל התוכחות קשה כתוכחת גלות לפיכך מדמה אותה הנביא למכת חולי. (ואני אמרתי אך זה חלי ואשאנו) כשאני אומר דריני נושא וסובל חלי זה שהקב"ה מטיל עלי ואני חוזר ורואה המכה שכל כך היא אנושה שאיני יכול לסובלה שהיא דומה לאהל ששודד. (וכל מיתרי נתקו) שכל זמן שהאהל נטוי ומיתריו עומדין בני אדם השרויין בתוכו יוצאין ממנו אף כאן משעה שאהל שודד הוא אהל בת ציון דכתיב באהל בת ציון שפך כאש חמתו. (וכל מיתרי נתקו) הם גלות יהויקים ואנשי כנסת הגדולה וגלות יכניה שגלו י"א שנה עד שלא חרב הבית ומשעה ששודד האהל. (בני יצאוני ואינם) יצאו ממני. (אין גומה עוד אהלי) שמגלות צדקיהו לא העמידו מלך. (כי נבערו הרועים) הם מלכי ישראל ומלכי יהודה שהורחו את ישראל מאחרי ה'. (על כן לא השכילו) על אשר לא השכילו דבר זה גרם שכל מרעיתם נפוצה. (ידעתי ה' כי לא לאדם דרכו) אמר הנביא רבנו של עולם יודע אני שלא יעלה ללב אדם לתקן דרכו להחריב את ירושלים אם לא שמעו שמאתך נהיה הדבר. (ולא לאיש הולך וזכין את צעדו) אין לך מלך בעולם שיתן בלבו להכין את צעדי לבו להחריב נוחו של הקב"ה אם לא שאתה קורא להם ומצווה אתה להחריבו כענין שנאמר בתחילת הספר כי הגני קורא לכל משפחות ממלכות צפונה נאום ה'. (יסרני ה' אך במשפט אל באסך סן תטעימני) כראות נביא שהקב"ה מכריז לאומות לבוא לירושלים להחרובה ולהסיף את ישראל ואין לך תוכחת חימה כתוכחת גלות התחיל לבקש מלפניו על עמו אמר לפניו רבנו של עולם בבקשה ממך יסרני בכל מידות ייסוריך של משפט שאתה רוצה ובלבד שלא תייסרני על ידי האומות שהיא תוכחת של אף כלומר עשה לנו ככל המוב בעיניך אך במכה של אומות אל תרדה אותנו בה לפי שהוא רידי של אף וזה הוא אל באסך סן תטעימני כשישראל מסורין ביד האומות האומות ממעיטין אותן כענין שנאמר ואכלה אתכם ארץ אויביכם על מי תשפוך חמתך על הגוים אשר לא ידעוך. (כי אכלו את יעקב ואכלוהו ויכלוהו) לא כזה שאוכל ומתיר אלא כזה שאוכל ומכלה את הכל ואינו משאיר כלום.

יא (ארור האיש אשר לא ישמע וגו') והנביא עונה אחריו אמן ואע"פ שכתב מקרא זה ואען ואומר בסוף הענין קבלת שבועה היא לארור האיש אשר לא ישמע דברי הברית הזאת שהקב"ה משביע בארור אשר לא ישמע את דברי הברית הזאת האמר בענין והנביא עונה אחריו אמן. (אשר צויתי את אבותיכם) זה פתרון דברי הברית שאני מבקש להשמיעכם אינם דברי ברית חדשה שיהא ברעתי עכשיו לכרות עמכם

ברית חדשה אלא דברי הברית שאני משביע עליכם לשומעין הם דברי הברית. (אשר ציויתי אבותיכם ביום הוציא אותם מארץ מצרים) הם דברי תוכחות בפרשת ויהי כי תבוא שכן הוא אומר בסוף הענין אלה דברי הברית אשר צוה ה' את משה ושמעו היאך ניהגתי עם אבותיכם מיום העליתי אותם מארץ מצרים ועד היום הזה העידותי באבותיכם על דברי הברית לקיים ככל הכתוב בדברי הברית הזאת כשם שמספר והולך כי העד העידותי באבותיכם ביום העלותי אותם מארץ מצרים ועד היום הזה. (השכם והעד לאמר שמעו בקולי. ולא שמעו ולא הזו את אונם ואביא עליהם את כל דברי הברית הזאת) אשר לא שמעו בקולי. וכשם שנענשו אבותיכם על שלא שמעו דברי הברית הזאת אף כי אתם איש יהודה ויושבי ירושלים שישבתם על עוונות אבותיכם הראשונים אשר מאנו לשמוע את דברי הברית כמו כן הפרתם את בית ישראל ובית יהודה את בריתי אשר כרתי את אבותם הנני מביא עליהם על בית ישראל ועל בית יהודה רעה אשר לא יוכלו לצאת ממנה אז ילכו (ערי יהודה ויושבי ירושלים חזקו אל האלהים אשר הם מקטרים להם. כי מספר עריך היו אלהיך יהודה) כביכול כאדם המשוהק שרואהו מועה בדבר שאין בו ממש ומשחק בו ואומר לו קרא בקול גדול כי אלהים הוא אף כאן מאחר שמספר עריך הם אלהיך יקומו ויעזרוכם. (ואתה אל תתפלל. מה לידי בביתי) כלומר על מה ישא בעדם רינה ותפילה שום אוהב שלי והם עוברים על מה שכתוב בתורה כמו שמספר והולך. (עשויה המזמנה) חושבין מחשבות און ועושין אותם. (ובשר קודש יעברו מעליך) יפרקו ברית מילה מאליהם ולא עוד אלא שכל אחד שמח באיד חבירו שנאמר. (כי רעתכי אז תעלוי) ומאחר שעושין כל אלה מה לידי בביתי על מה יבא שום יד שלי להתפלל בביתי בעד העם הזה ולישא בעדם תפילה. (זית רענן יפה פרי תאר קרא ה' שמך) לשעבר כשהייתם מקיימין את התורה הייתם דומין לזית רענן שצילו נאה ופריה הדור עבשין שאתם עוברים את תורת הריני עושה לכם כאילן שאין עושה פירות שאין בעליו נהגין ממנו שמשברין דליותיו לצורך האיש כמו כן אני עושה לכם. (לקול המולה גדולה) הריני מכריז לכל שאון ממלכות שיהיו גאססין עליכם ויציתו בכם את האש. (קול המולה) קול שאון המון כמו קול המולה בקול מחנה. (ורעו) לשון שבירה כמו תרועם בשבט ברזל. (וה' צבאות הנוטע אותך) כאדם שנטע אילן וימים רבים יתן פרי וכל זמן שיתן פרי חביב לבעליו ומשפסק לעשות פרי הוא נותן לב לקוצצו אף אתם בתחילה נטע אתכם הקב"ה נטעה בארץ שלא תינתשו ממנו לעולם ומשעשיתם הרע בעיניו נתן לב לעקור אותה נטעה שנמשלת לישעבר זית רענן. (וה' הודיענו) שרוצה

לעקור אותה נביעה פי' משירעת שהוא רוצה לעקרה באותה שעה וזה ענין
מפני מה הוא רוצה לעקרה כשם שהוא מפורש בענין בגלל רעת בית
ישראל ובית יהודה וזה הוא. (אז הראיתני מעלליהם) וכל כך כדי שלא אריב
עם מידת הדין. (ואני כבש אלוק) מנחם פתר כבש מלמד להובילו לאלוק
המטבחים ופתרון אלוק לשון לימוד כמו אאלפך חכמה ודונש השיבו
ראית שילמד איש שורו ואיש שידו לילך לבית המטבחים אלא פתר אלוק
לשון שור לשון שגר אלפך אם תאמר אם כן היה לו לומר ואני כבש
ואלוק יש לך הרבה תיבות במקרא שחסירין ו כמו כמים עגיר כן אצפצף
שפתרונו כמים ועגור ורבים כן במקרא וכן אמר ירמיה אני בתומי הלכתי
כבש ושור זה שמוליכין אותו למבח וזהו אינו מכיר שלמבח יוכל שם
כן לא ידעתי שגם. (עלי חשבו מחשבות. נשחיתת עין בלחמו) ת"י אמרין
איתו וגרמא סמא דמותא במיכליה.

יב (צדיק אתה ה' כי אריב אליך) ידע אני שכל משפט צדק מה לרוב
להשיב על משפט מאחר שכל משפט דיני אמת איני כאדם שרוב
את יוצרו אלא כאדם אשר יקשה ממנו משפט ושאלו מרבו וזה הוא. (אך
משפטים אדבר אותך) כלומר אל תדיניני כמתווכח עם רבו אלא כשואל
דין מרבו ובת"י ברם שאלת דינין אנא שאל מן קדמך. (מדוע דרך רשעים
צלחה) הם רשעי ענתות הנזכרין למעלה. (שלו) לשון שלווה כמו ישליו
אזהבך. (קרוב אתה בפיהם ורחוק מכליותיהם) כתרגמו סתגמי אוריתך
בפומדון ורחקא דחלתך מכלייתיה. (ואתה ה' ידעתני) ידעת מה הם עושין
לי כמו וירא אלהים את בני ישראל וידע אלהים שפתרונו ידע בצרתם וכן
ידע צדיק נפש בהמתו ידע מה היא צריכה ומכפיק לה אף כאן ידעתני
ידעת בצרות נפשי. (תראני) פי' ראה עני ועמלי. (ובחנת לבי אתך) שאיני
כמותם שקרוב אתה בפיהם ורחוק מכליותיהן אלא לבי ופי שוין. (התיקם
כצאן למבחנה) כה במדה שמדדו לי כענין שנאמר למעלה ואני כבש
אלוק יוכל למבח. (הקדישם ליום הריגה) הזמנים. (עד מתי תאכל הארץ)
פתרונו עד מתי אתה מכלה את שאינן חוטאין בעון החוטאין שבעון אנשי
ענתות עתידה הארץ שתחרב ועין השרה יבש וגו' כלה את החוטאין והגח
אותן שלא חטאו וכל הענין הזה מלמד קטגוריית על אנשי ענתות. (כי
אמרו לא יראה את אחריתנו) כך אמרו אנשי ענתות אחרית שהוא מתגבא
עלינו ושארית לא תהיה להם תזכחת זו לא תהא בימי של גביא עד כאן
דבריו של ירמיה שישאל אך משפטים אדבר אותך מיכן ואילך השיבו
הקב"ה. (כי את רגלים רצתה וילאוך ואיך תתחרה את הסוסים) דומה אתה
לזה שמתפאר לרוץ עם הסוסים ובא רגלי אחר והלאהו במרוצתו וקידמו

אמרו לו הרואים אתה היית מתפאר את רגלים רצתה וילאך איך תתחרה את הסוסים אף אתה. (בארץ שלום אתה בוטח ואיך תעשה כגאון הירדן) פי' כשאני שולחך בארץ יהודה ובנימין יהיה לך לכטוח בהן שהרי אחיך אנשי ענתות יושבין עמך אתה מקטרג עליהן שמבקשין את נפשך אם הייתי שולחך כגאון הירדן הם ראובן וגד שישבו להם בעבר הירדן עד שלא גלו כל שכן שהיית מלמד עליהן קטגוריא כמו שכפרש והולך. (כי גם אחיך ובית אביך בנהו בך) הם אנשי ענתות המבקשים נפשך. (גם המה קראו אחריך) ותרפו נפשך בפה מלא. (עזבתי את ביתי וגו') עונותיה גרמו לי את כל זה לפי שהייתה נחלתי. (כאריה ביער) כאריה בבהמות יער שמשכל את הכל. (נתנה עלי בקולה) רבים עשוקין הזעיקה עלי שצעקת העשוקים שהם עושקין באה עלי על כן שנאתיה. (העיט צבוע נחלתי לי העיט סביב עליה) פירש נחלתי ישראל גרמו בעוונם שדומין לי לעוף שמתגולל בדם הנבילה וכסבורין שאר עופות שהוא עצמו נבילה ומתקבצין עליו לאוכלו אף נחלתי לפי שנוגאלו בדם נקי ששפכו לפיכך. (לכו אספו כל חית השדה אתיו לאכלה) כלומר אתם הגביאים אספו את האומות ודבריו את האומות שיבואו לאכול את ישראל. (רועים רבים שחתו כרמי) עמים רבים. (חלקת חמדותי) שדה חמדותי. (שמה לשמה אבלה עלי שממה) שמתאבלין עלי כישהם בגלות כדי שיושיעם. (נשמה כל הארץ) כל הדברים הללו תלויין בדבר זה. (כי אין איש שם על לב) לעשות תשובה ודבר זה גורם לכל הדברים הללו. (זרעו חטים) בישרי בור שזורע אל קוצין שאין מועיל לו זריעתו אף אתם עוונותיכם גורמין שאתם יגיעין ואומות העולם אוכלין. (על כל שכיניי הרעים) אומות ששוכנין סביבות ארץ ישראל. (הגני גותשם מעל אדמתם) הגני מגלה ונותש את האומות מעל אדמת עצמן כדי שיטעמו טעם גלות כיישראל. (ואת בית יהודה אתוש מתוכם) כלומר בית יהודה אתוש מתוך האומות שגלו ביניהן לפי שאומר למעלה עזבתי את ביתי וגו' באותו הלשון חזר וריסא ואמר על כל שכיניי הרעים הגונעים בנהלה. (והיה אחרי נתישו אותם) את האומות מאדמת עצמן. (אישוב וריחמתיים) וכן דרכו של הקב"ה כישנותש את האומות איש מארצו ונחלתו לאחר זמן יפקדם ושב שבותם כעניין שנאמר בישעיה באחרית הימים וישבתי את שבות בני עמון וכן וישבתי את שבות מואב אף כאן אחרי נתישי את האומות אישוב וריחמתיים ואחר כך והשיבותים איש לנחלתו ואיש לארצו. (והיה אם למוד ילמדו) האומות. (את דרכי עמי להישבע בישבי חי' ה') שיתגייסו. (כאשר למדו את עמי להישבע בבעל) בעוד שהיו עמי בינותם. (יגבנו בתוך עמי) כעניין שנאמר ישעיה ונלוח הגוי עליהם

ונספחו על בית יעקב וכן זכריה הוא אומר ונלוו גוים רבים אל ה' ביום ההוא והיו לי לעם. (ואם לא ישמעו) ללמוד את דרכי עמי ונתשתי את הגו ההוא.

יג (ושמתו על מתניך) ומשהיה דבוק על מתניך כל כך שקלט זיעה. (ובמים אל תביאהו) אל המים לכבסו מן הזיעה ושמניהו בנקיק החלע. (והנה נישחת העזור) מחמת שלא כובס מן הזיעה. (להיות לי לעם) ומה שהיה לי לעם יהיה לי לשם ולתהילה. (כל גבל ימלא יין) סתם כל גבל למלאותו יין הוא עשוי. (שכרון) זה הוא כוס תרעילה. (ונפצתים איש אל אחיו) ושיברתים כזה שמכה בכלי הגבל חרש זה כזה ושניהן נשברין. (תנו לה' אלהיכם כבוד) כמו ימים גא כבוד ותן לו תודה. (בטרם יחשיך ובטרם יתנגפו רגליכם על הרי נשף) מקרא זה דומה לאחד שהולך במדבר לעת ערב והיה מהלך לאם אמר אחד ישראל מהלך לאם רויץ מהרה בעוד שהוא יום עד שלא יחשיך היום ויתנגפו רגליך על הקוצים אף כאן אמר להם לישראל בעוד שהוא ירושלים בשלמותה ועריה סביבותיה. (תנו לה' אלהיכם כבוד) בטרם יחשיך עליהם עול המלכיות. (ובטרם יתנגפו רגליכם על הרי נשף) בטרם תהיו גולין שהן דומין להרי חושך שההולך בהם נוגף רגליו וכן בזכריה הוא אומר והנה ארבע מרכבות יוצאות מבין שני הרים וההרים הרי נחשת. (יתנגפו) לשון נגוף כמו סן תגוף באבן רגליך וכן ולאבן נגף ואם תאמר מאחר שידמה המלכיות לחשך אין לך חשך שאין לו קץ ואין יום קרוב לו לכך נאמר וקיייתם לאור ושמה לצלמות ושית לערפל. (ואם לא תשמעוה במסתרים תבכה נפשי) אני אמרתי האזינו אל תגבהו אם תשמעוה מוטב ואם לא תשמעוה במסתרים תבכה נפשי מפני גאונכם הגורם לכם שאתם מאנתם לישמוע את דברי כשם שאמר למעלה כך אשחית את גאון יהודה ואת גאון ירושלים הרב העם הזה הרע המאנים לישמוע את דבריו וכן הוא אומר כזה העיניין שמעו והאזינו אל תגבהו ותדע שידמיה על עצמו אמר מקרא זה במסתרים תבכה נפשי שכן בסוף המקרא אמר כי נשבה עדר ה' ואם הקב"ה אמרו כביכול שיש בכיה לפניו היה למקרא לומר כי נשבה עדרו. (אמור לטלך ולגבירה השפילו שבו) הוא יהויכין ואמו כעינין שנאמר במלכים ויצא יהויכין מלך יהודה אל טלך בבל הוא ואמו ושדיו. (כי ירד מראשותיכם) זה עטרת תפארתכם. (ערי הנגב סוגרו ואין פותח) אילו ערי יהודה ובנימין היושבין בדרומה של ארץ ישראל. (סוגרו ואין פותח) פירש מאן יוצא ובא כמו שנאמר בצר מינא צר הלילו אניות תרשי"ש כי יסדר מבית מבוא יסודד גזר כהיבנס עוד אדם אף כאן סוגרו ואין פותח נישמו מעובר ושב ואע"פ יונישמו הערים

מעובר ושב עשה הקב"ה ברחמי שהגלת ידודה. (כלה הגלת שלומים) זה גלות יהויכין שהתגלה הוא ואמו והחרש והמסגר שגלו כולן גלות של שלום ולא הגלת חרב וחרב ואבדן כשם שגלה גלות צדקיהו. (שאו עיניכם וראו) אתם ראו דורו של צדקיהו ישא עיניכם וראו חיל כשרים הבאים מצפון להברית מכם אדם וכדמה וכשיבואו עליך ולא ישאירו בכל חילך יורד או יכולין לומר לך איה העדר נתן לך. (מה תאמרו כי יפקוד עליך) הקב"ה כל משפחות ממלכות צפונה לבוא עליך וגו' (ואת למדת אותם עליך אלופים לראש) בעניין שנאמר ותרא אנשי מחוקה על העיר צלמי כשרים חקוקים בששור ותעאגב עליהם למראה עיניה ותשלח מלאכים אליהם כשריטה וגו' (ברוב עונך) נגלו שולי בגדיך ונגלה ערותך. (נחמסו עקיבך) לשון גילוי כמו ויחמס כגן סוכו. (הידפוך כושי עורו) כלומר כשם שאי אפשר לכושי להפוך עורו משחרר ללבן ולא לומר לשנות חברבורותיו להיעשות כולו בנון אחד גם אתם איפשר לכם שתוכלו להיטיב לאחר שלמדתם הרע ללכת בדרכי האומות. (הרע) כמו להרע בעון זה. (ואפיצם כקש עובר) זה גורלך מנת מדיך שבר זה לפעולה זו יען (שכחת אותי) ותבטחי על עזרת האומות ישהם עזרת שקר. (וגם אני חשפתי שולך) פתרונו הנני מעיר את חיל כשרים עליך אשר לימדת אותם עליך אלופים לראש והפשיטוך את בגדיך ולקחו כלי תפארתך ולקחו כל יגיעך ועזובך עידום ועריה ונראה ערות זנותך וזה הוא (גם אני חשפתי שולך על פגך ונראה קלונך) ואף נבואה זו אמרה יחזקאל אלא יאלא אמרה בלשון אחד. (לא תטרוז אחרי מתי עוד) לא תטרוז אחרי שהגדתך ימים רבים לומר מתי תשובו מדרכך ואת לא שבת כינתה לא תטרוז עוד.

יד (על דברי הבצרות) אילו שני בצרות הבאות מחמת עוצר ממר וכאן סתם הגביא את דבריו שלא פירש באי זה דור באו אילו שני בצרות שלא מצינו בכל מקום שיסתמו הגביאים [את] דבריהם כל כך שכל שני רעבון שבא לעולם בימי הדורות בכל רעב ורעב פירשו הכתובים באי זה דור בא לעולם כרעב שבא בימי אברהם וכן רעב שבא בימי יצחק וכן בימי חד וכן בימי אלישע וכאן הזכיר שני בצרות ולא פירש באי זה דור באו לעולם ידמה ראה שני בצרות באין עליהן וסדר עליהן תפילה כמו שאתה קורא בעניין הבתוב אם שומע אל רנתם וכי יעלו עולה ומנחה אינני רוצם כי בחרב וברעב וכדבר אני מכלה אותם אמור מעתה שאי זה דור אידעו שלישה דברים הללו חרב ודבר ורעב ואם תאמר בימי יאשיהו הלא עליו נאמר בשלום תמות ואם תאמר בגלות יכניה אי איפשר לומר כן שגלות יכניה כולן גלו הוגלת שלומים ועליו נאמר כתאנים הטבות האל כן אכיר

את גלות יהודה ואומר ויגל יהויכין בבלה ואת אם המלך ואת נשי המלך ואת סריסו ואת אילי הארץ הולך גולה סירושלים בבלה אלא מעתה אתה למד אין לך דור שמתו בחרב וברעב ובדבר אלא דורו של צדקיה למדת שבדורו של צדקיהו באו אילו שני בצרות. (באו אל גבים) אילו מי גשמים המכונסין בבורות. (כעבור האדמה חתה) ת"י בדיל חובי יתבי ארעא איתכרו. (איכרים) אילו זורעי אדמה הרי שחרש וזרע ואין גשמים יורדין שתרוה הארץ והולידה והצמיחה מה מועיל לו שזרע. (כי גם איילת השדה ילדה ועוזב כי לא היה דשא) כשתרשי הארץ דשא ואינה יולדת היא מולדת מצד זה לפי שמרחמת על בנה ואינה רוצה להרחיק ממנו אבל כשיבש חציר וכלה דשא וירק לא היה היא יולדת כאן ועוזבת בניה לדרוש אחר כל ירוק. (ופראים עמדו על שפיים) מדברות שהם גדילים בו בשעה שעשב מצוי ועכשיו שאין עשב מצוי להם סינו את מקומם ועמדו על שפיים הם נאות דשא ואף שם כלו עיניהם כי אין עשב. (מקה ישראל) פתרתו תקוותו של ישראל וכן ת"י סיבור ישראל כלומר שבך מקום שתושיע אותם בעת צרה. (למה תהיה כגר בארץ) שאינו נותן לב על הרעה שתבוא על האדמה. (וכאורח גטה ללון) שם ואינו חושש מה רעה תהיה בעיר. (כאיש נדהם) כאיש שמניח את מקומו וגד ממקום למקום. (כגבור לא יוכל להושיע) למה אינך מראה את גבורתך על האומות כשם שהראית לשעבר ותחריש על מה שהם עושין לנו כביכול כגבור זה לא יוכל להושיע. (ואתה בקרבנו ה' ושמך עלינו נקרא אל תניחנו) פירש ח"ו שיהי שני המדות הללו שאמרתי נוהגת בך שמה שאמרתי שאתה כאיש נדהם חס ושלום אינו כן אלא ואתה בקרבנו ה' ומה שדימיתך לגבור שלא יוכל להושיע אינו כן אלא שמך עלינו ה' ואתה בקרבנו ה' שאתה גבור ורב להושיע את ישראל ביום צרתם וכשם שהושיעם לשעבר גם עכשיו אל תניחני למדנו שמתפלל הגביא על שני נזירות על הרעב שבא לעולם ועל האומות שמצדיק לישראל והקב"ה משיבו על שתיהן על הגלות משיבו. (כה אמר ה' לעם הזה כן אהבו לנוע) מה אתה קובל על הגלות הם גורמין לעצמן גלות בעוונם ואני מעיד בהם יום השכם ושלוח שיגלו בעונם ודם. (רגליהם לא חשכו) מלחמא ומה אני יכול לעשות להם אם הם גולים הרי הזהרתים ודם לא שבו אלי ואל שהתפללת עליהם על שני בצרות בבקשה ממך. (אל תתפלל בעד העם הזה לטובה) כי יצומו אינני שומע אל רנתם וכי יעלו עולה ימנחה איננו רוצם כי בחרב וברעב ובדבר אני מכלה אותן. (וקסם ואליל) לשון אל ואיין כמו רוסאי אליל שפתרונו לשון אל ואיין. (סחרו אל ארץ לא ידעו) כלומר שיהו גולין לארץ אחרת. (ומאס מאסת את יהודה) בראות הגביא תוכחת הללו

שדקב"ה נזר על ישראל אמר לפניו רבנו של עולם המאוס מאסת את יהודה בנדה שבועלם אדם הבועס על עבדו ומואס בו מכה מכה שיש בה מרפא אבל אתה לאחר שאי איפשר דבר זה שלא תמאס ביהודה ולא בציון תגאל נפשך שכן כתבת לנו בתורתך ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם וגו' מדוע הכיתנו ואין לנו מרפא. (אל תנבל) ירושלים שנקרא כסא כבוד שנאמר כסא כבוד מרום מראשון. (זכור ואל תסר) זכור לאברהם ליצחק וליעקב אל תסר מאתנו בריתך שכרת עמהן. (היש בהבלי הגוים מגשימים) הם הפסילים ואם השמים יתנו על ידם. (רביבים) הם טיפת מטר. (הלא אתה הוא ה' אלהינו) המגשים ונותן רביבים וכבר. (עשיתי את כל אלה) וכל זה מתפלל על דברי הבצרות שהזכיר למעלה.

בו (אם יעמוד משה ושמאל לפניו אין נפשי אל העם הזה) תפילה זו שאתה מתפלל על ישראל כענין שנאמר זה שאתה אומר שואל ומתפלל עליהם לא יתפללו עליהם אפילו משה ושמאל ואם יעמדו לפני להתפלל בעד העם הזה כענין זה שאתה מתפלל עליהם לא הייתי עונה להם אתה מניח אותם והולכין וחושאין ואתה חוזר להתפלל עליהן ולא היה לך ללמוד ממשה רבך שכשחטאו ישראל בעגל אתה מוצא תחילה שאמר להם שימו איש חרבו על ירכו ודרגו איש את אחיו וגו' ויקח את העגל אשר עשו וישרף והחזירן למוטב מה כתב שם ויהי ממחרת ויאמר משה אל העם אתם חטאתם חטאה גדולה ועתה אעלה אל ה' אולי אכפר בעד חטאתכם ואף שמאל כשבאו ישראל ואמרו לו התפלל בעד עבדך אל ה' אלהינו ולא נמות כי יספנו על כל חטאתם רעה מה שמאל משיבן ויאמר שמאל אל העם אל תיראו אתם עשיתם את הרע הזאת אך אל תסורו מאחרי ה' ועבדתם את ה' בכל לבבכם (ומשתעבדו את ה' בכל לבבכם) ותסירו את אלהי הגכר גם אנכי חלילה לי מחטוא לה' מחדול להתפלל בעדכם ולפי שתחילה החזירו אותם למוטב ואחר כך באו להתפלל עליהם שמעתי להם אבל אם יעמדו להתפלל עליהם עד שלא חזרו בתשובה לא הייתי שומע להם גם אינני שומע כשאתה מתפלל עליהם בעוד שאינך משיבם בתשובה. (לזעזע) מגזרת לא קם ולא זע כלומר זעין וחרידין יהיו מפני ממלכות הארץ. (כי מי יחמול עליך ירושלים) מי הן הממלכות שיחמול עליך. (ומי) הם. (יגוד לך) כשאסתיר פני ממך. (ומי הם) יפנה. (יסוד לשאול) את נמשת אותי סדר המקראות כולן נשמעין לשעבר וכן הילוכן את נמשת אותי ע"כ אחזר תלכיה. (ואשיבה ידי עליך ואשחיתך) כענין שנאמר ביהויקים וישלח ה' בו את גדודי כשדים ואת גדודי ארם וגו'. (ואזרם במזרה בשערי הארץ) שבימי

יהויקים גלו דניאל וחביריו ורבים משרי יהודה. (שיכלתי איבדתי את עמי)
 לפי שמדרכיהם לא שבו. (ואזרם במזרה) כזה שזורה את המוין במזרה. (עצמו
 לי אלמנותיו) מיום שפשעתם בי רבו חללים ותרבו אלמנותיכם והבאתי את
 יהויקים ואת יהויכין והחרש והמסגר. (עצמו לי אלמנותיו) רבו לי אלמנותיו
 מחול. (עצמו) מגזרת רב ועצום. (על אם) זו [אמר על] ירושלים שהיא אם
 לכל ערי ישראל. (בחור) זה נבוכדנצר. (שורד בצהרים) שאין אדם יכול
 להסתתר מפניו שבפני שורד לילה אדם יכול להסתתר מפניו אבל בפני אדם
 השורד בצהרים אינו יכול להיחבא ודקדקתי בסדר המקראות וכל העיניין
 נשמע לישעבר וכן הילוכן את נטשת אותי נאום ה' אחור תלכי תנו דעתכם
 שטיום שננטשתם אותי בימי יהויקים בכל יום ויום את הולכת לאחור ולא
 לפנים. (הפלתי עליהם פתאום עיר) אנשי עיר מלך בבל ובהלות. (אומללה
 יולדת השבעה) אישה שילדה ז' בנים אומללה מהם שהבנים מתים כלומר
 ירושלים שהיתה רבת עם ישבה לה ברד מהם לפי שיש מהם שגלו ויש
 מהם שנהרגו. (נפחה נפשה) כמו מפח נפיש. (באה שמישה בעוד יומם)
 כלומר שקעה אורה אפילו מבעוד יום. (ושארתם לחרב אתן) זה דורו של
 צדקיה ולפי ששלח ירמיה לומר להם קשות הללו היה מתאונן על עצמו
 ואמר אוי לי אמי כי ילדתני איש ריב ומדון שמא תאמר נשיתי בהן או
 הם נשו בי לכך מריבין עמי לכך נאמר לא נשיתי ולא נשו בי ואעפ"כ
 (כלו מקללוני) מקללין אותי וכל זה שאני הולך בשליחותך. (אמר ה' אם
 לא שיריתיך לטוב) בשבועה אשאריך לטוב. (אם לא הפנעתי בך) פתרונו
 שאפניע בך. (בעת רעה ובעת צרה את האויב) ישראל שהם אויבים לך
 עכשיו יבאו בעת צרתם ויבקשו ממך לדרוש בעדם את ה' להתפלל וכן
 היה דכתיב בשלוח אליו המלך צדקיהו את פשחור דרוש נא בעדינו את
 ה' כי נבוכדנצר מלך בבל בא עלינו וכן כשנהרג גדליה בן אחיקם וישמעו
 כל שרי החיילים ויוחנן בן קרח ויאמרו על ירמיה הנביא תפל נא תחינתנו
 לפניך והתפלל בעדינו אל ה' אלהינו וזה הוא אם לא הפנעת בך. (הירוע
 ברזל בברזל) וכי מה יכולין לך הירוע ישראל אפילו אם הם קשין כברזל
 לירמיה שהוא קשה מהם שקשה כברזל וכןחושת דכתיב ואני הנה נתתיך
 היום לעיר מבצר ולעמוד ברזל ולחומת נחשת. (מצפון) ועוד שנבוכדנצר
 ובא מצפון לרועעו. (הירוע) לשון שבירה. (וכל אוצרותיך לבו אתן) לא
 שיתנו לכם מחרים ולמה. (ובכל חטאתיך ובכל גבוליך) ת"י ובחוביך דהיתון
 פלחין למעוזתא בכל תחומיהון. (והעבדתי) אותך. (את אויבך) שתהיו
 עובדין את אויביכם. (אתה ה' ידעת) מה הם עושים לי. (אל ארך אפך)

תקחני) לא תמשך נקמתי מהם בשם שאתה נוהג להיות מאריך אסך ולהיות תולה לרשעים זמן מרובה אלא בזמן קרוב הגם לי מהם. (שאתי עליך חרפה) שכל מה שהם מחרפין אותי אינו אלא מפני שאני הולך בשליחותך אליהם ואע"פ שאני יודע שכשאלך בשליחותך אליהם דברך יהיו גורמין לי חרפה אע"פ. (נמצא דברך ואוכלם) קיבלתם. (והו' דברך לי לששון ולשמחת לבבי) ולא מפני שהייתי שמח להגבא פורענות על ישראל שהרי מתעצב אני כשאראה הפורענות שעתידה לבוא עליהם בשם שמפרש בסמך לא ישבתי בסוד משחקים ואעלון מפני ידך ברד ישבתי אלא שנקרא שמך עלי שאתה ה' אלהי צבאות אדון כל הבריות לכך אני מקבל עלי ללכת בשליחותך. (לא ישבתי בסוד משחקים ואעלון) כי מפני שאני שלוח עליהם לדבר קשות. (ידך) גבואתך. (כרד ישבתי כי זעם מלאתני) ת"י ארי גבואה דלוש מליתני. (למה היה כאיבי נצח) מה נשתנית מכל הגביאים שהיו ממשה עד עכשיו שחזון שחזו לימים רבים ולעיתים רחוקים נתגבאו ואני כל הגבואות שניכאתי לפורענותם של ישראל כולן אירעו בימי שהרי גבואתי על גלות יהויקים ועל גלות יהויכין וכולן גלו בימי ותוכחתי וגבואתי דומה לסכה שהיא אנושה שאדם מצפה וסבור לרפואה והיא ממאנת להרפא. (תהיה לי כמו אכזב) רפואה שאני מצפה לה שתבוא דומה לי לגבים שאדם הולך לשאוב מים וכשבא לשם ביזבו מימיו ופסקו להם אף אני כשאני מקוה לעת שתרפא המכה הבאב מתחזק והולך והרפואה דומה. (למים שלא נאמנו) פירוש לבורות מים שלא עמדו מימיהן אלא פסקו והלכו להם. (אם תשוב ואשיבך) ירמיה אמר להם לישראל אם תשובו בתשובה על ידי שאצליח כל כך בשליחותי אליכם שאשיבך בתשובה שכר הרבה אני נוסל על כך ומהו השכר זה הוא לפני תעמוד שבלשון הזה אמר לו הקב"ה אתה ירמיה (אם תוציא) צדיק מרשע. (כפי תהיה) והיו דברך מקובלין כאילו אני בעצמי דברתי אליהם. (ישובו המה אליך ואתה לא תשוב אליהם) שכן דרך העולם עד שלא יקבל אדם תוכחה המוכיח הולך אצל הגזר המסרב לקבל תוכחה והולך וישב אצלו עד שתקבל תוכחתו משנכנס תוכחתו בלבו ושב מרשעו הגזר הולך אצל המזהיר אף כאן מסיקבלו תוכחתך ישובו המה אליך ואתה לא תשוב אליהם.

מן (בית מרוח) כו' וזה אבל. (ולא יפרסו להם על אכל לנחמו על מת) בשם שמברין את האבל. (יפרסו) כמו הלא פרוס לרעב לחמך והוא לישון בציעה שאדם בוצע בכר ולמה כל זאת לפי שלא ישאר אדם שיעשו לו במיתת קרובו כן ישיבותו קטנים וגדולים. (כי אם חי ה' אשר העלה) לפי שנאמר למעלה והטלתי אתכם מעל הארץ הזאת חור ורפא כאן והשיבותים

על אדמתם. (הגני שולח לדייגים רבים ודיגום) מכריז לאומות שיבואו עליהם ויגרשו מארצם כדייגין הללו שמעלין דגים בחרמם מן הים ליבשה זה נבוכדנצר שהגלם לבבל ואחרי כן אשלח לרבים ציידים אילו אומות השוכנין סביב ארץ ישראל שהיו רודסין אחרי ישראל בכל מקום שהיו גמלסין ומסגדין אותן לאויב. (ושלמתי ראשונה משנה עונם וחמאתם) פתרונו בתחילה עד שלא יבאו ימי הגאולה אני אסרע מהן על עון וחמאת שבידם שהוא כפול ואחר כך אני גואלם והם ישובו לומר ה' עזי ומעוזי ואז. (אליך גוים יבאו מאפסי ארץ ויאמרו אך שקר נחלו אבותינו לכן הגני מדיעם בסעם הזאת) קודם שאושיעם מצרתם אני נסרע מהם בסעם הזאת (ואודיעם את ידי וגבורתי) שאני מייסרן על ידי האומות כדי שיכירו את ידי. (וידעו כי אני ה') ואחר כך אגאלם.

י' (חמאת יהודה כתובה בעט ברזל) חמאתיכם נזכרת לפני באילו כתובה בעט ברזל ובצמורן שמיר שאפרע מהן וכן ישעיה הוא אמר הגה כתובה לפני עד אם שלמתי ושלמתי אל חיקם. (חרושה על לוח לבם) מחשבתם שחרושה על לוח לקמר לע"ז עושים. (לקרנות מזבחותם) וכן הוא אומר במקום אחר הוי חושבי און ופועלי און על משכבתם לאור הבוקר יעשוה. (כזכור בניהם מזבחותם) כאדם שכל שעה זוכר את בנו מחיבובו כך הם מחבבין לקמר על מזבחותם שבנו לע"ז וכן סרשו רבותי כאדם שיש לו געגועין על בנו זה הוא מדרשו ופשוטו כשזוכרין בניהם מזבחותם שבנו לע"ז מיד הולכין ומקמרין הם לע"ז. (הרי בשדה) ת"י על דסלחתון על מוריא בחקלה ור' מנחם ב"ר חלבו פירש ההרים שאתם עובדין עליהן לע"ז יהו שפלים כשדה ודומה לו ציץ שדה תחרש. (ושמטתה) בעון שלא שמרתם שמיטת הארץ בעוד היותכם בארצכם תהיו משמיטין כשתהיו נולין בין האומות ושם לא יהיה לכם שדה וכרם לחרוש ולזרע. (ובך) אביא צרות עד שאגרש אותך. (מנחלתך) שנתתי לך וכן ת"י ואיתי סנאה על ארעכון ותהי צדי בשמיטתא ובכך אעבד פורענות דנן עד דאגלי יתכון מעל ארעכון דיהבית לבון. (ארור הגבר אשר יבטח באדם) כשזרע וחורש בשביעית. (ושם בשר זרעו) אלו איכריך שזורעין וחורשין לו שדיהו. (זרעו) הבטחתו. (ומן ה' יסור לבו) שצידו לשמוט בשביעית והבטיחו שכרו בציד דכתיב וציתי את ברכתי לכם בשנה השישית ולפי שהזכיר למעלה עון שמיטות כתב סמוך עונשן. (והיה כערער בערבה) יחיד כמו פנה אל תפילת הערער כאילן העומד יחיד בערבה כמדבר וכל הרוחות שבעולם באות ונושבות בו עוקרות אותו על פניו. (ולא יראה כי יבא טוב) לא יראה בשנים טובות שהבטחתי לשומרי מצות שמיטות דכתיב וזרעתם את השנה השמינית

ואכלתם מן התבואה ישן עד השנה התשיעית עד בו תבואתה תאכלו ישן.
 (חררים) אילנות של שלהבת והוא לשון שריפה כמו וחרה נחישתה. (ארץ
 מלחה) שאינה מיושבת. ו' זו של (ולא תשב) כמו ו' של ויהי לי לישועה.
 שפתרונו היה לי לישועה. (ברוך הגבר אשר יבטח בה') ששומר מצותיו ומשכמו
 בשביעית. (והיה ה' מבטחו) שומר הבטחתו שאמר וציויתי את ברכתי לכם
 ושובת בשביעית. (כעץ שתול על מים) שמריח מים יפריח. (ועל זבל) הם
 יבלי מים. (ולא יראה כי יבא חום) אינו מתירא שייביש כי יבוא חום. (ובישנת
 בצורת) מעצירת גשמים. (לא ידאג ולא ימיש מעשות פרי) שהמים מגדלין
 פירותיו. (עליהו רענן) מרובה בעלה שלו כן הבוטח בה' לא ימוט לעולם. (עקוב
 הלב מכל ואנוש) האנוש והעקוב מכל צדויו שאינו בוטח בה'. (מי ידענו)
 לפרסמו לעולם לומר לב זה בטח בי ולב זה לא בטח בי. (ולתת לאיש כדרכיו)
 לפרוע מזה שלא בטח בי וליתן שכר לזה שבטח בי ואדם שאינו בוטח
 למה הוא דומה לעוף ששמו. (קורא) שאסף ביצים שלא ילד. (קורא) עוף
 ששמו קוקו בלע"ז (ג"ב דומה לו כאשר ידווק הקורא בהרים). (דגדג) לשון
 אסיפה כמו ובקעה ודגרה בצילה חמרים תרגומו דגורין ומה דרכה של אותו
 עוף אוסף ביצים שאינן שלו ויושב עליהן ומחבמן עד שאפרוחין נבקעין
 מהן כיון שיוצאין לאור העולם ודואן שאינן דומין לו מניהן והולך לו אף
 אדם שגזל את הבריות. (ועושה עושר ולא במשפט בחצי ימיו יעזבונו
 ובאחריתו יהיה נבל) (ג"ב נבל) לשון ביזיון כמו אל תגבל כסא כבודך. כי
 נבלה עשה בישראל) כנבוכדנצר שהרחיב כשאול נפשו ויאסוף אליו כל
 הגוים והחריב כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו ובבוא עת פקדתו
 גם הוא שיבא עליו דריש ויהרגו יבאו אליו כולן שאספם אליו וישאו
 אליו משל ויאמרו הו המרבה עושר ולא במשפט וסופו שמניח הכל כאן
 כמו שאמר חבקוק הלא אלה בולם עלי משל ישאו ומליצה חידות לו ואמר
 הו המרבה לא לו. (כקוה ישראל) תקותן של ישראל ה'. (כל עוזבך
 יבושו) אילו האומות שעוזבין אותך. (וסורי בארץ יכתבו) הרשעים שסרו
 מאחרי כי שאני מדבר בשליחותך אליהם. (בארץ יכתבו) יחקקו כלומר יהיו
 גיגורין ליקבר בארץ ויונתן תרגם בגיהנם אינן עתידין למיפל. (כי עזבו
 את ה') שדומה למקור מים חיים שלא יזכו מימיו כך כל הבוטח בו לא
 יבוש. (רפאני ה' וארפא) על שראה נבוכדנצר מהריב בית המקדש אומר
 כך שרפא את ישר עמו. (הנה המה אומרים אלי) כלומר שאני מתנבא
 להם שאומות עתידין לבוא עליהן ולהגלותן הם משיבין אותי. (איה דבר
 ה' יבא נא) כלומר אם יבא עלינו אנו עומדין כנגדן כי הוא ישיח עלינו.
 (ואני לא אצתי מרועה) לא מדרתי לבקש כמך שתשימני עליהם לנביא

רועה להתנבאות עליהן נבואה של פורענות ואני לא מהרתי לבקש לפניך
 על אותו פורענות שיבא אם הם מתאוה לראותו איה דבר ה' יבא נא אני
 מתאוה לראותו כמו שמספר והולך ויום אנוש לא התאויתי. (מוצא שפתן
 נכח פניך היה) שאני מתפלל עליהם לשובה שלא יבא הפורענות (נכח
 פניך היה) גלוי לפניך. (אל תהיה לי למחיתה) אל יהיו דבריך שאני מתנבא
 בשמך למחיתה שהם מתתין אותי ומביישין אותי כשאדבר בשמך אליהם.
 (מחסי אתה) ביום צרתי. (רעה) שהם מריעין לי כשאני הולך אצלם
 בשליחותך. (יבושו רודפי) רשעי הדור שהיו רודפין אותי בשהיה מוכיחן.
 יח (האכנים) אילו דפוסות של יוצר כלי חרס שעושין בהן היוצר כלים
 קמנים וגדולים. (אמר נא אל איש יהודה) אע"פ שאני יוצר עליכם רעה
 וחושב עליהם מחשבה רעה אעפ"כ. (שובו) עדיין. (איש מדרכו הרעה
 והטיבו דרכיהם ומעלליהם) גם אני אנחם על הרעה שדיברתי לעשות כמו
 יוצר הזה בשנשחת הכלי שהוא עושה כחומר ביד היוצר ושב ויעשהו כלי
 אהר כאשר יטב בעיניו כמו כן כשרגע אדבר על גוי ועל ממלכה לנתוש
 ולנתוץ ושב הגוי ההוא מרעתו גם אני נחמתי על הרעה שדיברתי לעשות
 לכן אמר אל איש יהודה שובו נא והם יאמרו נואש כי אחרי מחשבותינו
 נלך ואיש אחרי שרירות לבו הרע נעשה. (לכן שאלו נא בגוים מי שמע
 כאלה) אם נעשה בכל האומות דבר כיעור כמו שנעשה בישראל ומפרש
 והולך מה שערורית זה הוא. (היעזב מצור שדי שלג לבנון) כלומר היעזב
 אדם מים החיים היוצאין מן הצור וישתה מים רעים היוצאין משלג לבנון
 הנמצאים בשדות או ינתוש אדם מים קרים נוזלים וישתה מים זרים בתמיה.
 (כי שכחוני עמי) שיש באלהותו ומקטרגין לשוא ישאין בו ממש. (ויכשילום)
 מכשילין הן עצמן בדבר שהולכין בדרכיהם הרעים שמניחין שבילי עולם
 ללכת נתיבות דרך לא סלולה וגורמין לעצמן לעזם ארצם לשמה שריקות
 עולם כרוח קדים. (אפיצם) במלך שהוא חזק כרוח קדים שהוא קשה מכל
 הרוחות. (עורף ולא פנים אראם) כביכול כאדם שכועס על חבירו וכשהוא רואה
 אותו אינו רואה אותו אלא אחרי העורף ואינו נוטה אליו פנים. (לכו ונחשבה
 על ירמיה מחשבות) אמר ירמיה כשאני הולך ומוכיחן הם אומרים איש
 לרעהו לכו נחשבה עליו מחשבות רשע שימות שמה תאמר אם ימות זה
 על דינו היכן נמצא איש שיהיה בהן הפס ונביא הרבה כהנים יודעי תורה
 עומדין במקומן הרבה חכמים הרבה נביאים לכך אמר. (לא תאבד תורה
 מכהן ודבר מנביא ונכהו בליטון) סוף מקרא זה מפרש ראשו כישהוא אומר
 לכו ונחשבה אל ירמיה מחשבות לא פירש מי הן מחשבות וכאן פירש מה
 הן ונכהו בליטון נגדה אותו לישראל ונאמר עליו אין איש הזה מתנבא על

המקום הזה כי אם להרע כדי שיהרג בידם. (ואל נקשיבה אל דבריו) לעשותם וינתן תרגם אתו ונסהדיניה סהדין דשקר לפיכך היה מתפלל. (הקשיבה ה' אלי ושמע לקול יריבי) שאומרים לנו ונחשבה על ירמיה מחשבות. (והגידם) מנרה בהם בני אדם אוכלי חרב. ק"א (והגידם) לשון זריקה ושפיכה כמו מים הגגרים במורד. (והטאתם מלפניך אל תמחי) כלומר אל תמח מה שעושין לי. (בעת אסך עשה בהן) מה שאתה עתיד לעשות להם לא בעת רצון כדי שתרחם אלא כדי שלא תרחם עליהם. יצ (בקבוק) כד של חרס וכשתלך לקנותו קח עמך מוקני העם והבהגים. (שער החרסית) ששם עושין כלי חרס. (תצלנה אזניו) לשון המון הוא כמו בצלצלי שמע ועל שם שמוציא קול נקרא צלצל וכן מצילות הסוס הוא צלצל שתולין לו לסוס בין עיניו ומוציא קול ועושין לנוי. (תצלנה) תהמנה. (וכנו במות הבעל לשרוף את בניהם באש אשר לא צויתי) דבר זה אפילו לעבודה שיקריב אדם את בנו לפני. (ובקותי) ווריקותי לשון ריקם ודומה לו גפן בוקק וזה לשון תפס אחר הבקבוק שציווה לקנות וכן כשאמר לו וקנית לך אזור פשתים אמר כאשר ידבק האזור וכן על היוצר חרס אמר הנה אנכי יוצר עליכם רעה. (ובקותי את עצת יצדה) המחשבות והעצות שאמרו למעלה ונחשבה על ירמיה מחשבות של מות. (ובתופת יקברו מאן מקום לקבור) שמעתי תופת הוא מקום צר חלל מלמעלה ורחב מלמטה לא מוצק תחתיה ולמה רחב תחתיה שאם נקברין שם כל רשעי הדורות משנברא העולם עד עכשיו כולן היה להם מקום לקבור וזה הוא (בתופת יקברו מאן מקום לקבור) מתוך שתהיה כל העיר וגם סביבות העיר קברים.

כ (רמהסכת) בית הסהר. (לא פשחור קרא ה' שמך) אמר ירמיה לפשחור כמדומה אתה ששמך פשחור משמע לשובה פירוש פש וכן חורין לא כי אלא לרעה משמע פשחור סביב לשון ויפשחוני וזה הוא מגור מסביב. (כל חוסן) כל תוקף הוא מלך צדקיה והשרים. (יגיעה) הדמון. (יקרה) הדדה. (פתיתני) נישתרלתי שקיבלתי עלי לילך בשליחותך. [פתיתני ה' ואסת) שידלתני בדברים שאלך בשליחותך שאמרת לי בתחלת הספר ונלחמו עליך ולא יוכלו לך. כי יפתה תרגום ארי ישדל. [חזקתני) מסרב הייתי תחלה ללכת בשליחותך דכתיב ויאמר אהה ה' אלהים הנה לא ידעתי דבר ותכריחני שאלך על כרחי כדכתיב אל תאמר כי נער אנכי. (ותוכל) שהיה כח בידך להבריחי לילך בשליחותך על כורחי וכשאני הולך בשליחותך אצלם הייתי לשחוק כל היום. (כי מדי דברי) בשמך. (אזעק על חמם ושד) שעושין לי. (כי היה דבר ה' לחרפה כל היום) שאני רואה שמחרסין אותי אמרתי. (לא אזכרנו ולא אדבר עוד בשמו) אף דבר זה אי אפשר לפי שהנבואה

בלבי. (כאש בוערת) וכופה אותי לאומרה על כרחי והגבואה גורמת שאני.
(עצור בעצמותי) כל זמן שאני כובשה מלאומרה לפיכך. (נלאתי כלכל)
הגבואה ולא אוכל להעלימה ומפני מה הייתי רוצה לכובשה שאמרתי לא
אזכרנו. (כי שמעתי דבת רבים מנור מסביב) שאמרו הגידו לנו מה פורענות
דיבר ירמיה על המקום הזה ונגידנו בית המלך ולא תאמר האנשים החושבין
עלי רעה זה החוקים לי אינו אלא אנשים קרובי ואנשי שלומי והם היו
לי לשמור צלעי ואעפ"כ אומרים עלי נוציא דבר מפיו שהוא לרעה על
המקום הזה. (אולי יפותה) ויאמר גבואה של רעה על המקום הזה ועל ידי
כן נוכלה לו ונקחה נקמתנו ממנו וה' אתי כגבור עריץ. (בוחן צדיק) אין
פתרונו שהקב"ה בוחן צדיק אלא פתרונו בוחן הדבר על בוריו לפי שאתה
רואה כליות ולב ובוחן צדיק שלא כמדת בשר ודם בנוהג שבעולם אם
יהיה ריב בין אנשים ונגשו אל המשפט פעמים שמענתם שקולה ומתוך
שכל אחד צדיק בריבו אין הדין יכול להבחין מי זכ"י ומי חייב לפי שאינו
יכול לחזן דיגין שבלב אבל אתה נאה לך לקרותך בוחן צדיק לפי שאתה
רואה כליות ולב ואתה יודע שהדין עמי בבקשה ממך תראני נקמתך מהם
כי אליך גלותי את ריבי. (ורחמה הרת עולם) שיהיה לי הרחם הריון לעולם
שלא יצאתי ממנו.

כא (כי נכוהרנצר נלחם עלינו אולי יעשה ה' אתנו ככל נפלאותיו כמו
שעשה לחזקיה בשצר שנחרב עליו שנאמר ויצא מלאך ה' ויך במחנה
אשור. (הגני מיסב את כלי המלחמה אשר בידכם) אשר אתם סבורין
להלחם בם. (עם מלך בבל) כלומר במה שאתם סבורין שאני נלחם בעדכם
עם מלך בבל שאתם אומרים אולי יעשה ה' ככל נפלאותיו אינו כן אלא
מיסב אני את פני ומחזק את בבל הנלחם עליכם. (ואספתי אותם אל תוך
העיר הזאת ונלחמתי אני אתכם) ביד רמה. (והיתה לו נפשי לשלל) בהצלת
נפשו כאילו נדמה לו לשלל. (יושבת העמק) בת ייושלים היושבת על
סלע מישור האומרים מי יוכל לודת עלינו לחזיק לנו בעמק. (ומי יבא
במעונותינו) בסלע הגני עליכם להשמידכם נאום ה' שאני מושל בהרים
ובמעמקים. (והצתי איש ביערה) בבית המקדש.

כב (גלעד אתה לי ראש הלבנון) אילו היית זוכיב עלי כגלעד שהוא
משובח כלבנון שמשם ראשי בשמים באין לעולם שנאמר והנה ארתת
ישמעאלים באה מגלעד אפילו דבי אתה גורם בעונותיך שאשים אותך
שממה ויונתן תרגם אילו חביב את קדמי כבית יקדשא דרם כריש מוריא
אם לא אשוניך מדברא. (וקדשתי) ואיזמן. (אל תבכו למת) זה יחזיקים
כמו שמפרש למטה בעינין כה אמר ה' אל יחזיקים בן יאשיהו מלך יהודה

לא יספדו לו הוי אחי והוי אחות קבורת המור יקבר. (כנו להולך) זה צדקיה
שלא ישב וראה את ארץ מולדתו. (אל שלום בן יאשיהו) זה צדקיה
שנשלמה מלכות בית דוד בימיו. (הוי בונה ביתו בלא צדק) על יהויקים
נאמר. (בית מידות) בתים גדולים. (וקרע לו חלוני) מרחיב לו חלונות
ודומה לו ותקרעי בפוך עניד. (וספון בארז) תי ומטיל בכיורי ארזיא.
(התמלך כי אתה מתחרה בארז) האיש כמוך ראוי לכלכות בסני שאתה
מתגאה בבניינים של ארז בתמיה. (הלא) אביך יאשיהו. (אכל ושתה ועשה
משפט וצדקה. הלא הוא הדעת אותי) שאני רוצה בהן. (על המרוצה)
לרוצץ דלים. (קבורת המור יקבר) מה דרכה של המור כשמת גוררין אותו
חוץ לעיר אף נבלת יהויקים סחוב והשלך מהלאה לשערי ירושלים. (עלי
חלבנון וצעקי) כשינתן יהויקים ביד נבוכדנצר על אותו היום נאמר עלי
חלבנון וצעקי כלומר אז יכול להתאונן על בתי ארזים שהיה מתחרה בהן
לבנותן על בניינים שבנה מאלוני הבשן. (וצעקי געברים כי נשברו כל
מאהביך) פירוש כשינתן יהויקים ביד נבוכדנצר אם יזעק לפרעה מלך מצרים
שהמליכו תחת יאשיהו אביו מה מועילו לו כבר לקח מלך בכל מנהל
מצרים עד נהר פרת כל שהיה למלך מצרים וכן הוא אומר כשינתן יהויקים
ביד נבוכדנצר לא הוסיף עוד פרעה לצאת מארצו כי לקח מלך בכל מידו
הכל וכן הוא אומר ביהזקאל בן אדם את זרוע מלך מצרים שכרתי וזה הוא
(נשברו כל מאהביך) וכל מה שאתה מוצא בפרשה זו אתה מוצא ביהויקים
כאן הוא אומר כי אין עיגיד ולכך כי אם על בצעך ועל דם נקי לשפוך ולהלך
בספר מלכים אומר וגם דם הנקי אשר שפך וימלא את ירושלים את דם הנקי.
(כל רועך תרעה רוח) אילו מלכי יהודה. (מאהביך בישבי ילכו) אילו מלכי
מצרים שנממכו עליהם יהויקים וצדקיהו שכן מצינו שצר נבוכדנצר על מצרים
ונשא המונה ושלל שלל ואז כשראו את מלכי מצרים שאתם נסמכין עליהם
הולכין בשבי לפני נבוכדנצר. (אז תבושי ונכלמת מכל ועתך) וכן הוא
אומר בישעיה הוביש על עם לא יועילו למו. (יושבת בלבנון מקוננות
בארזים) אתה יהויקים שעסקת כל ימך לבנות בתי ארזים ולשבת בהן
ולדרים בארזי חלבנון הרמים והגשאים בניינים גבוהים כמו שאמר למעלה
אבנה לי בית מדות ועליות מרווחים ודימה את העליות לקן המיושב על
ארז גבוה זה הוא מקוננת בארזים וכל מה שעסקת כל ימך לבנות לך קן
של ארזים. (מה נתנת בבא לך חבלים) מה חן תמצא בהן לכך נאמר חי
אני נאום ה'. (כי אם יהיה כניהו בן יהויקים מלך ביהודה חותם על ימיני)
אילו היה חביב כניהו כחותם של טבעת שאדם משים על יד ימינו משם
הייתי מנתקו ומיסליו בעבורך. (ונתתך) כניהו ביד מבקשי נפישך. (והמלתי

4

(באחרית הימים תתבוננו) על מה עשה ה' ככה לכם לא שלחתי את נביאי השקר וחס רצו. (ואם עמדו בסודי) כלומר אילו עמדו בסודי עתה ישמיעו דברי את עמי כדי להשיבם מדרכם הרעה. (האלהי מקרוב אני) וכי מה שאדם עושה בגלוי אני רואה ואינו רואה כשאדם מרחיק את עצמו ממני להרחיק במסתרים ולעשות במחשך מעשהו ואם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו הלא את השמים ואת הארץ אני מלא. (מה לתבן את הבר) כשם שהבר משוכח מן התבן כך דברי נביאי אמת משובחין מדברי נביאי השקר כשם שמפרש בסמוך הלא (כה דברי כאש) כשם שהאש בכל מקום שהולך עושה רושם. (וכפטיש יפוצץ סלע) כן יהיה דברי אשר יצא מפי לא ישוב ריקם שדבריו מתקיימין אבל דברי נביאי השקר אינן מתקיימין. (לכן הנני על הנביאים נאום ה' מנבאי דבר איש מאת רעהו) שהיה הנביא בן עזר שולח שלוחיו לשער העליון ששם היה ירמיה מתנבא לשמוע את דבריו ולפי נביאות ירמיה היה חנניה מתנבא בשקר בשער התחתון כדי שיאמינו לו כשהוא מתנבא להם דברים אחרים הלוקחין לשונם (וינאמו נאם) המרגילין את לשונם לומר כזבדים בלשון נאם ה'. (ובפחזותך) לועז וזמא. (מה משא ה') שדומה עליו נבואתו של הקב"ה כמשא אף אתה הקדא את שיניו והשיב לו לפי שאילתו. (ואמרת אליהם אתם משא ה') אתם עליו למשא ומה דרכו של אדם כשהמשוי עליו משליכו ממנו אף אני לפי שאתם עלי למשא. (ונמשתי אתכם נאם ה' כי המשא יהיה לאיש דברו) אחר הלשון שהוסף את הגבואה למשא יארע לו הוא הפך את הגבואה לקרותה לשון משוי אף תהיה לי למשא ולפורענות חזה הוא. (לכן הנני וגשיתי אתכם גשא) לשון נידנוד ניד הגשה יגשא את מקומו והלך לו ופתרונו ודגיעותי אתכם בהנעה.

כד (דוראי תאנים) סלי תאנים. (מועדים) מזומנן כך אכיר את גלות יהודה לטובה. (והשבותם על הארץ הזאת) לירושלים לבנות בית שני. (כי ישבו אלי בכל לבם) אילו דניאל והביריו ועזרא שאתה מוצא בספרים שלהם שהתוודו על עוונם.

כה (הדבר אשר היה אל ירמיהו אל כל עם יהודה וגו' עד היום הזה לא שמעתם אלי) וגם לא לקיתם שלא שילמתי כפי מעלליכם ומאחר שלא שבתם. (לכן כה אמר ה' צבאות יען אשר לא שמעתם את דברי הנני שולח ולקחתי את כשפות צפון ואל נבוכדנצר) וגבואה זו נאמרה בשנה הראשונה לנבוכדנצר ושנינו בסדר עולם שאותה שנה כיבש את ירוקים. (קול רחים) שמעצמך אתה למד כשישאו ערים מאין יושב במלו קול טוחנות של רחים ואף כישחרבו בתים מאין אדם בטל מתוכם אור הגר.

(והבאתי על הארץ ההיא כל דברי אשר דברתי עליה) על ידי ישעיה אם ימצא בספר מרדכי ואת בפסוק זה אז נוכל להשיג זה פתרון ואם הוא את אינו מפרש אלא את שלמעלה הימנו ואת כל הכתוב בספר הזה על ידי ישעיה וירמיה כי ישעיה וירמיה ניבאו במפלת בבל יותר משאר כל הנביאים. (ואת כל הערב) הם האומות שנתערבו בהן וי"ת וי"ת כל סמכוותא. (ואת שארית אשדוד) שנשארו בישראל עזיהו כשנלחם בהם דלתיב ויצא ונלחם בפלישתים. (מלכי האי) תרגום ניסא והם איי הים. (מלכי ערב) הם ערכיאי השוכנים ביישוב ואת כל הערב השוכנים במדבר. (שישך) זו בבל באלף בית דא"ת ב"ש. (שאוג ישאג) ממקום נדחו שהוא יושב שם וגוזר גזירות על האומות כזה שדורך בגת שמשורר הידד בן יענה הידד של פורענות על יושבי הארץ. (הידד) קול שאון. (הלילו הרועים) אילו מלכי יהודה ומלכי האומות. (והתפלשו) וילפו בלע"ז. (ותפוצותיכם) הצאן שהייתם שומרין בהיותכם קיימין תהיינה נפוצות. (ונדמו נאות השלום) ת"י ויצדון מדורי שלמהון. (עזב ככפיר סוכו) כל מלך ומלך יעזוב מלכותו ככפיר הזה שמניח מלוגו כשהוא רעב. (מפני חרב היונה) ת"י מן קדם חרב מסנאה דהיא כחמר מרויא.

כו (בראשית ממלכות וגו' אשר אנכי חשב לעשות) שכבר עלה בדעתי להמליך נבוכדנצר וליתן את ירושלים בידו נבואה זו נאמרה ג' שנים לפני מלכות נבוכדנצר סמנו של יהויקים. (בפתח השער בית ה' החדש) ת"י מדינחאה. (ואמר ירמיה אל כל השרים) עד שאתם דנין אותי משפט מות על שאני מתנבא על העיר הזאת לרעה אם רצונכם לבטל הרעה מעליכם היטיבו מעלליכם וינחם ה' על הרעה. (ויקמו אנשים מוקני הארץ) יהיו זכורין מה שניבא מיכה המורשתי בימי חזקיה ציון שדה תחרש וגו'. (הלא ידא את ה' ויחל את סני ה' וינחם ה' על הרעה אשר דבר) ואותו הדור כשהיו מיכה המורשתי מתנבא עליהם לרעה כששמעו את דבריו שבו מדרכם הרעה וגם הקב"ה נחם על הרעה אבל אנחנו גורמין לנו את הרעה על נפשותינו שאנו שומעין שמתנבא על הבית זה להיות בשילה ועל יושבי העיר הזאת לקללה לכל גוי הארץ ואין אנו חוזרין בנו כדי שינחם ה' על הרעה כשניחם על הראשונים. (וגם איש היה מתנבא וגו') אין מקרא זה דברי זקני העיר אלא מעשה הוא שאירע בימי יהויקים שבאותו פרק היה מתנבא ירמיהו היה גם אוריהו בן שמעיהו מתנבא ככל דברי ירמיהו והכוונו בחרב כמו שמפרש והולך ומה שלא זכרנו את ירמיהו לפי שיד אחיקם בן ישפן היתה את ירמיהו לבלתי תת אותו ביד העם להורגו.

כו (עשה לך מוסדות ושלחתם למלך אדום) עד עכשיו לא עמד נבוכדנצר

שעתיד לכבוש את יהויקים ולהגלות את יכניה ולהמליך את צדקיה הקב"ה המגיד מראשית אחרית ומקדים אשר לא נעשו אומר לירמיה מתחילת מלכות יהויקים. (עשה לך מוסרות) בבוא היום ויגיע הזמן שיעביר נבוכדנצר את יכניה ממלך וימליך את צדקיהו על יהודה ועל מלך אדום ועל מואב ועל בני עמון ועל צידון והם שולחין איש איש ממקומו להקביל פני צדקיהו אדוניהם ברדון שלהם קח את המוסרות ואת המוסות אשר עשית. (ושלחתם אל מלך אדום וגו' ביד המלאכים הבאים לצדקיהו וצוית אותם אל אדוניהם לאמור כה תאמרון אל אדוניכם) אמרו רבותינו בשעה שהמליך נבוכדנצר את צדקיהו על ירושלים המליכו גם על ה' מלכים הללו שהיו משועבדין תחתיו והוקשה בעיניהם על שהשליט יהודי עליהם ובקשו למרוד במלך בבל אמר לו הקב"ה לירמיה לך הער בהם שלא ימרדו בו כמו שמפרש והולך בעיניין עד. (וגם את חית השדה נתתי לו לעובדו) ז' שנים שדר בן חיות ובהמות ומלך עליהם. (ואל צדקיהו מלך יהודה דברתי) כלומר התריתי גם בו שלא ימרד בו.

כח (ויהי בשנה ההיא בראשית ממלכת צדקיה בשנה הרביעית) מקרא זה אין בידי לברר הנבואה שבתחילת המקרא הוא אומר בראשית ממלכת צדקיה וגשמע שבשנה ראשונה למלכותו אירע דבר זה שמספר בסמוך ובסוף מקרא הוא אומר בשנה הרביעית אירע דבר זה שמספר והולך שהוא שנת ד' למלכות צדקיה נמצאים סוף המקרא מכחיש את ראשו אבל הניקוד שאני רואה על תיבת יהודה שנגקד בזקף שהוא מעמיד את התיבה לבד ומסרידה מן התיבה הסמוכה לה מלמדינו שהם ב' דברים ולכל אחד מהן נתן הקב"ה השבון באי זה פרק היה הראשון על שצוהו לעשות מוסרות לשלחם למלכים המסורשין בעיניין ביד שולחיהם הבאין אל צדקיהו מגיד לך דבתוב שבשנה ההיא בראשית ממלכת צדקיה מלך יהודה שלח ירמיה המוסות אל המלכים כשם שנצטוה. (ובשנת הרביעית) למלכות צדקיה. (אמר אלי חנניה בן עוזר הנביא) כה אמר ה' שברתי את עול מלך בבל) ואני כותב פתרון זה כדי שיסמוך איש עליו שרפה היא בידי והבא אחרי לתקן יתקן ויטול שכר. (חנניה בן עוזר) נביא שקר היה. (ויאמר ירמיה הנביא אל חנניה הנביא) ויאמר ירמיה הנביא אמן) לפי שמישיבו ב' תשובות כתב ויאמר ב' פעמים תשובה ראשונה שאמר לו. (כן יעשה ה' יקם ה' את דברך) ופתרונו מי יתן ה' ויהיו דבריך מתקיימין שניבאת להשיב כלי בית ה' ואת יכניה מלך יהודה ואת גלות יהודה אל המקום הזה ונבואתי במילה שניבאתי על כל הכלים הגוהרים בבית ה' ובית מלך יהודה וירושלים ככלה יזכאו ושם יהיו עד יום פקדי אותם אם דברך יהיו מתקיימים אני משתכר

כהן בדבר שאני כהן אבל אתה נבעתי ונתין כדכתיב חנניה בן עוזר אשר היה מנבעון ואם דברך מתקיימן אתה נתין לחשוב עצים ולשאוב מים. (אך שמע נא הדבר הזה אשר אני דובר באזניך) זו היא תשובה שנייה שהשיב לו על ויאמר שני הנביא יודע דבר ה' אשר שלחו באמת ואני מתנבא על המקום הזה לרעה ואתה מתנבא לשלום אם אין דברי קיימן שניבאתי עליו לרעה אעפ"כ אין נבואתי נבואת שקר שמצינו בכל מקום שהקב"ה ניהם על הרעה אשר דיבר לעשות ולא עשה אבל אתה שניבאת עליו לשלום אם אין דברך מתקיימן נמצאת שניבאת לשקר שהקב"ה ניהם על הרעה ואינו חוזר בו מן הטובה שעד עכשיו לא גסל מכל דברו הטוב שדיבר על ישראל אעפ"כ שעושיין ישראל כעם לפניו. (וימת חנניה הנביא בישנה ההיא) בערב ראש השנה בכ"ט באלול לקיים מה שנאמר השנה אתה מת ונקבר בחדש שביעי לאחר יום טוב ואף מקרא שלמעלה מוכיח הישנה אתה מת ות"י בשתא הדא את מית ובשתא אחרנייתא את מתקבר.

כ"ט (אלה דברי הספר ששלח ירמיה מירושלים ביד אלעשה וגמריה) ששלחן צדקיה בשליחות עצמו אל נבוכדנצר וכתב בו אל יתר זקני הגולה לאמר כה אמר ה' וגו'. (והלכתם לפני) כמו התהלך לפני והיה תמים. (כי אמרתם הקים לנו ה' נביאים בבלה) על שאמרתם הקים לנו ה' אלהים נביאים המתנבאין שישוב גלות יבניה מכבל לירושלים אל תאמינו להם. (כי כה אמר ה' אל המלך היושב על כסא דוד) עכשיו ואל כל העם כלומר לא תאמרו אתם תשבו הנה אלא אפילו אתם הגשאים הנני משלח בם את החרב. (ה' נתנך כהן תוצת יהודע להיות סקידים) נתמנית לתת ממונים סקידים בבית ה' שאם תראה שום. (איש מישוגע ומתנבא) לרעה שתתן אותו. (אל המדפכת ואל הצינוק) הם מיני בתי הסודר. (ארוכה היא) גלות כבל ולא מדרה אתם נגאלים שאינכם נגאלים עד מלאת לבבל שבעים שנה. (כה אמר ה') כשם שאתם אומרים.

ל (קול חרדה שמענו) כן יהיה באחרית הימים ביום בו גוג. (ונקה לא לא אנקך) איני סולח לך מכל וכל אבל אני מייסרך על ידי המלכיות וסוף שאגאלך מתוכם. (אין דן דינך למזור) כל ימי היותך בגלות אין אחד מן האומות שדן דינך למזור ולא לרפואת תעלה שלא העלו ארוכה לך. (והיה אדירו ממנו) ויבא מלכו ממנו. (ומושלו) משיחו. (מקדכו יצא) וכן ת"י ויתרבא מלכיהון מביניהון יתגלי. (והקרבתיו ונגיש אלי) כביכול כאדם שקורא את בנו והבן נגיש אליו. (כי מי הוא זה ערב את לבו לגשת אלי) ולהתענג אלי שאעשה לו חסצין אין בכל האומות שהראותי חיבה מעולם

לקרבה אלי כשם שאני עתיד לקרב את ישראל להגישם אלי ור' מנחם בן חלבו פירש. (והקרבתיו) בסבר פנים. (ונגש אלי) להתפלל גישה זו תפילה כמו ויגש אברהם. (כי מי הוא שיערב לבו לגשת אלי) במלחמה להסירו ממנו לאחר שהתפלל לפני והקרבתיו אלי. (ערב) לישראל ערבון. (מתגורר) לשון משיכה אותו פורענות שהכה בו את ישראל למעלה חוזר ומכה בו את האומות.

לא (עם שרידי הרב) שנמלט מחרב פרעה. (הלך להרגיעו ישראל) הלך לפניהם להמציא להם מרגוע כעינין שנאמר הוולך לפניכם בדרך לתור לכם מקום לחנותכם. (מרחוק ה' נראה לי) חיבה שהראה הקב"ה לאבותיי מרחוק מזמן יציאת מצרים מימים קדמונים הזכיר לי חיבה עכשיו ואמר לי ראה מה אהבה הראיתי ליוצאי מצרים גאלתים ממצרים הולכתים במדבר הלכתי לפניהם למצוא להם מרגוע. (ואהבת עולם) אהבה מעולם ומימים קדמונים. (על בן משכתי לך חסד) וכשם שהראתי אהבה לראשונים כמו בן אבנך ונבנת. (כי יש יום קראו נוצרים) עוד היום שיהו קוראים נוצרים נביאים המצפים לישועה ויאמרו קומו ונעלה ציון ור' מנחם ב"ר חלבו פירוש (כי יש יום) שיקראו שומרי פירות ויאמרו נקחה ביכורים. (ונעלה ציון וצהלו בראש הגוים) צאו ביד רמה מבין הגוים וכלשון הזה אמר לנו הקב"ה אתם נביאי ישראל השמיעו להם ואין דבר מעכב אלא בקשו רחמים והתפללו לפני הושע ה' את עמך ישראל. (בבכי יבאו ובתחנונים) יחזרו מן הגלות. (אוליכם) על שפת. (נחלי מים) ואע"פ ששפת נחלי מים הולכין עקלתון לכך נאמר בדרך ישר לא יכשלו בה. (ואפרים בכורי הוא) שכל ישראל נקראו על שם אפרים וישראל נקראו בכורים דכתיב בני בכורי ישראל. (ובאו ורננו כמרום ציון) ת"י ויתון וישבתון במור בית מקדשא דאיתבנו בציון. (קול ברמה נשמע) ת"י קלא ברום עלמא משתמע בית ישראל דבכו ומתאנחין בתר ירמיה נבייא כד שלח יתיה נבוזראדן רב קמולייא מרמתא איליא ודבכו במרד ירושלים בכיא על בנהא מסרבא לאתנחמא על כנהא ארי גלון ופשומו. (קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים) בכי שישראל בוכין בקול רם כשהולכין בגלות נשמע באזני כמו שמפרש בעינין שמוע שמעתי אפרים מתגודד. (רחל מבכה על בניה) מחמת בכייתה שהיא בוכה מבכה אחרים עמה ואין אומר דבר זה על רחל אשת יעקב אלא בניה של רחל כשם שקורא הכתוב לבני יהודה ולבני שמעון יהודה ושמעון דכתיב ויאמר יהודה לשמעון אחיו עלה אתי בגורלי כמו בן קורא לבניה של רחל רחל והם י' השבטים שנקראו על שם אפרים שיצא מרחל. (מאנה להנחם על בניה כי אינינו) שכולן הלכו בגלות והקב"ה משיבה מנעי קולך מבכי.

(שמוע שמעתי אפרים מתגודד) אמר הקב"ה שמוע שמעתי אפרים נודד ומקונן בגלותו ואומר. (יסרתני ואוסר כעגל לא לומר) כלומר בעון שלא נתתיסרתי ולא קבלתי תוכחה על ידי הנביאים עד היותי על אדמתי נתיסרתי עכשיו בגלותי על ידי מלכיות. (כעגל לא לומר) כעגל הזה אי איסור שילמד אדם אותו לחרוש על ידי גערה כי אם על ידי דרבן. (השיבני ואשיב) מי יתן שתשיבני אליך עכשיו לאחר שלקיתי. (כי אחרי שובי נחמתי ואחרי הודעי) אחרי שידעתי בעצמי שחטאתי. (מפקתי על ירך) כאדם שמצטער בעצמו על מה עשה לשעבר. (בושתי וגם נכלמתי) בדבר זה לאחר שלקיתי בעון חטאת געורתי נחמתי ושוב לי שהייתי חוזר כי עד שלא לקיתי שאילו שמעתי לדברי הנביא לא לקיתי ועכשיו בושתי גדול בדבר שקיבלתי המכות ואחר כך. נחמתי בי. (הבן יקר לי אפרים) מקרא תימה הוא וכי בן יקר הוא לי אפרים (אם ילד שעשועים כי מדי דברי בו) שבכל שאני מדבר בו אני מבטיחו. (שאזכור אזכרנו עוד) והלא מעולם ממרה היה לדברי מיום ידעתי אותו ואין ככל השבטים שחטא והחטיא את ישראל בשבט אפרים שהרי ירבעם חטא והחטיא את ישראל בעגלים שהעמיד בבית אל ובדן אלא על אשר הוא מתנחם ושב מרשעו על בן המו מעי לו ורחם ארחמנו. (ואם ילד) שאמר בסוף מוכיח על הבן שהוא תימה וכדרך כל הדברים התמיהין כמו העבד ישראל אם ילד בית הוא וכן השמנה היא אם רזה הטובה היא אם רעה הים אני אם תנין האנכי הריתי אם אנכי ילדתיו וכן כל תיבה שתחילתה ה' ובאה עליו תיבת אם דע לך שהיא תמיה. (הציבי לך ציונים שיתי לבך למסילה דרך הלכת) כאדם שמולך איש בנתיבה שלא דרך בו אותו האיש מימיו וסופו של אותו האיש לחזור אמר לו המדריך העמד לך סימנין עכשיו בדרך זה שאני מדריךך שמופך לחזור וכשאתה חוזר אתה מכיר את הדרך מתוך סימנין אף כאן כשבא הקב"ה להבטיח את ישראל שמשכיבין מן המקומות שהפיעם אמר. (הציבי לך ציונים שימו לך תמורות) לשון תימורות. (ג'ב (תמורות) סי' תמרים קטנים). (שיתי לבך למסילה דרך הלכת) עתידה את לשוב בתולת ישראל לשוב אל עריך אלה ות"י בפנים אחרות. (הציבי לך ציונים) אמר להם נביא לישראל בני אם מקשינין אתם שתהיו נגאלין מן הגלות למדו דרכים שדרכו אבותיכם ועשו כמעשיהם כאדם שבווד לו דרך ישרה ומצינה בסימנין כדי שידע בשוכו לשבת בה. (שיתי לבך למסילה דרך הלכת) שימו לבבכם על דרכיכם ואתם ומכירין שבדרכיכם הרעים שתפישתם נפוצותם בין האומות ואין אתם שכיין בדרככם אותה שעה שובי אל עריך אלה. (עד מתי תתחמקין) עד מתי אתה שבה באחרי. (הבת

השובבה) כאשר שנותנת כתף סוררת ושבה מאחרי צדי בעלה וכל מה שהבעל מחזר אחריה להשיבה אליו תיסוב היא שכמה ושכה מאחרי לסוף שהוא רואה שאינו יכול להשיבה אמר לה דעי שאני מחזר אחרך להשיבך עוד יבא יום שיברא (ה' חדשה בארץ שנקבה תסובב גבר) האשה שהיתה מורדת כבעלה שתסובב היא אחר בעלה להשיבו אליה והבעל ימאן וכל זה מישל הוא על ישראל לפי שכמה שנים שלח נביאיו אחרי ישראל שישבו והם מאנים לשוב כישראל הקב"ה שאין רוצין לשוב אמר אלך ואשובה אל מקומי עד אשר יאשמו ובקשו פני בצר להם. (תתחמקין) לשון נשמו כמו חמק עבר ור' מנחם ב"ר חלבו פי' (עד מתי תתחמקין) עד מתי את עוברת ממני ומורדת בי. (הבת השובבה) האשה המורדת בבעלה והלא אילו הייתם שבים אלי הייתי. (בורא חדשות בארץ) שישאל תשש כחן בין האומות תהפך כוחן לכה גבר והעינין מוכיח על סתרון זה שהוא עיקר שלא דיבר העינין לא למעלה ולא למטה הימנו אלא בנחמה. (עוד יאמרו את הדבר הזה) כלומר איש אל רעהו יאמרו. (יברכך ה' בנזה צדק) (נ"ב שוכן צדק) שגם הקב"ה ישבן שכינתו בזה הקודש וישכן בה יהודה וכל עריו. (ונסעו בעדר) כלומר רועי צאן. (על זאת הקיצותי ואראה) על אילו נחמות שראיתי הקיצותי ואישן פעם אחרת וערבה לי שנתתי וכת"י. (חרעתי את בית ישראל וגו') ת"י ואקיים ית בית ישראל וית בית יהודה אסגיכון באינשא ואצלחיכון בבעירא לא יאמרו עוד (אבות יאכלו בוסר וגו') לא יחטאו האבות שידו סומכין בדבר זה לומר הבן ישא בעון האב שלא אנהיג מדה זו לדורות ישמי גרם להם עד עכשיו שיהו הוטאין והולכין שהאב היה בטוח על הבן לומר אחטא ואלך והבן ישא את עוונתי מיכאן ואילך לא תהא מידה נזהגת לדורות אלא האוכל הבוסר תקהינה שניו אישר המה הפרו את בריתי. (ואנכי בעלתי בס) כלומר אנכי הייתי בתעל בהם לשעבר והם בגדו עכשיו. (רועה הים) ת"י דנוף בימא כלומר גוער בים ויהמו גליו. (וכל העמק והפגרים) ת"י כל משרא אתר דנפלו תמן פיגרי משיריית אתוראה דכתיב ויצא מלאך ה' וך במחנה אשור. (מקום הדישן) של פרים הנשרפים בזה הזתים. (וכל השדמות) כל השדות. (עד פינת שער הסוסים מורחה) ת"י עד זוית תרע בית היסא דמלכא מדינחא. לב (בחצר הכמדה) בדרת בית אסיריא והוא לשון משמרת דתרגום ממרת על שם שישומרים שם את המחוייבים למלכות. (עד יום פקדו אותו) למטה מצינו זמן פקידה נקרא דכתיב ופקדת כל האדם יפקד עליהם. (כי לך בישפט הגאולה והירושה קגה לך) אילו הייתו מת כלא בניס אתה היית ראוי ליורשני ואילו הייתי מוכר לאחר הדין עלך לנאול מיד הקונה ואפילו

לא היית יורש. (לך הגאולה) דכתיב או דודו או בן דודו יגאלנו. (וארע
 פי דבר ה' הוא) כלומר בקושי ובמריחות לב קניתי ישהרי כשדים נלחמין
 על העיר והסוללות באו אל העיר ללכדה וזה אמר לי שאקנה שדהו אשר
 בענתות אלא לפי שבא לי בדבר ה' לא יכולתי לעכב. (שבעה שקלים
 ועשרה הכסף) ת"י שבעה מנין ועשר סלעין דכסף. (המצוה והחוקים) שהיה
 בותב כהלכה וכראוי. (ואת הגלוי) בפרהסיא בעדים. (לא יפלא ממך דבר)
 כל דבר הנעשה בשמים ובארץ אין נכסה ממך לפי שאתה עשית בכחך
 הגדול ובזרועך הנטויה וידוע לך מה שנעשה בהן ולפי שאין דבר געלם
 ממך ואתה רואה את העתידות אין לבישר ודם לדין אחר מדותיך שיאמר
 לך מה תעשה שאם היה הנבאל דודי אמר לי מדעתו קנה השדה שלי
 אשר בענתות הייתי גוער בו ומשיבו מי לך בשדה אשר בענתות
 אם יתנו לי ענתות כולה בדינר לא הייתי לוקח שאני רואה שכשדים
 נלחמין בעיר ולוכדין אותה והארץ תשאה שממה אלא לפי שהוא
 בא בדברך ואמר לי שאקנה את שדהו אין לשנות ולהשיב על
 דבריך שאתה רואה את הנולד ואף על דבר זה ישנכודנצר גלחם על
 ירושלים ולכדה וכפיל את ישראל בחרב וסולך אותם בגולה אין לריב על
 משפטך שכל משפטך אמת כמו שמפרש והולך בענין שכל דינין שדן
 את ישראל מיום שיצאו ממצרים עד שחרבה ירושלים הכל במשפט כישם
 שמתחיל לספר בענין. (גדול העצה ורב העלילה) אשר עינך מקוחות על
 כל דרכי בני אדם ואשר שמת אותות ומופתים עד ותקרא אותם את כל
 הרעה הזאת) ואם אני משיב על מה זה אמר לי לקנות שדהו אשר בענתות
 אני כמשיב על דבריך הואיל וסופינו לגלות מה צריך לקנותו ולא
 כמריב על מדותיו לומר על מה עשה ה' לנו את כל הרעה הזאת אלא
 כאדם התודה על הדבר שהוא רואה לפניו ואינו רואה אחריתו של דבר
 ומי שיפלא ממנו הולך ומחזר אחר חכם הרואה את הנולד ושואל אותו דבר
 תימה שהוא רואה מה שיהיה באחריתו כמו כן אני שואל על חנכאל שבא
 בשליחותך ואמר לי שאקנה שדהו אשר בענתות ואני תמיה על קנייה זו
 מה תהא באחריתה שאני רואה. (הסוללות באו העיר ללכדה) ואתה אמרת
 קנה לך את השדה בכסף. (גדול העצה ורב העלילה) יש לך אדם שיודע
 ליתן עצה לחברו ואין בלבו עצה ותכונה אבל הקב"ה גדול העצה ורב
 העלילה פי' בו הכמה בו גבורה. (רב העלילה) ארון כל המעשים בישראל
 וכאדם ת"י ולישראל עבדת פרישה בנו בני אנשא. (הממני יפלא כל
 דבר) בתמיה כישם שאמרת לא יפלא ממך כל דבר ולפי שאני רואה אחרית
 כל דבר ואני הוא המניד בראיית אחרית אם אמר לך לקנות השדה זאת

חגמאל ועל הדבר שאתה תודה עליו אין לקנותו שהרי הכשרים גלחמים על העיר ועל הסוללות באו על העיר ללכודת אל תתמה על ההפץ שאם הם לוכדין אותה היום הנני מקבצם מכל הארצות אשר הרחתים שם באפי והשיבותים אל המקום הזה והישבתים לבטח. (אך עושים הרע) כלומר מעשה רע ולא מעשה טוב לפי שיש לך אדם שחוטא ומשתף מצות עם עבירות שבידו והמצות מגנות עליו ותולות על עבירות שבידו אבל בני יהודה אך עושים את הרע ולא את הטוב. (כי על אפי ועל חמתי היתה לי העיר הזאת למן היום אשר בנו אותה) בשעה שבנאו שלמה הניח לו ללכת בדרכי דוד אביו ופנה אל אלהים אחרים. (ולמד אותם הישכם ולמד) ת"י גשלחית לאתהון על ידי נביא מקדם ומילף.

לג (עצוד בחצר המטרה) כלומר כמו נעצרה נא אותך. (כה אמר ה' עושה) בתחילת העיניין סתם נביא את דבריו שלא פירש מה היא שהקב"ה עתיד לעשותה ומה היא שהוא. (יוצר אותה) להכינה וממה שאמר בסמוך. (כי כה אמר ה' אלהי ישראל על בתי העיר הזאת ועל בתי מלכי יהודה הנתוצים על הסוללות) וכל העיניין עד (הנני מעלה ארוכה) למדת שהוא אמר למעלה כה אמר ה' עושה הארוכה ישעתיד הקב"ה לעשותה על בתי העיר הזאת ועל בתי מלכי יהודה הנתוצים על הסוללות פתרונו הנתוצים בשכיל הסוללות שהיו חיל כישדים שופכין סוללה ומקרקרין בחומה ומבקיעין אותה ובאין יושבי ירושלים ורואין בקיעי העיר ונותצין בתים שלהם לחזק החומה ודבר זה ניבא ישעיה מכמה שנים עד שלא גלחמה כישדים דכתיב ואת בקיע עיר דוד ראיתם כי רבו ונתצו הבתים לחזק החומה. (ואל החרב) פתרונו מן קדם דקטלין בהרבא כלומר מחזיקין החומה מפני אוכלי חרב. (שכאין להלחם עם הכישדים) האנשים הבאין להלחם עם האנשים הנותצים את הבתים כדי לבצר החומה. (ולמלאם את פגרי האדם) ואף הבתים הנותצין היו מפנין אותן כדי למלאותן מפגרי האנשים הנלחמין עם הכישדים ואף מפגרי ירושלים שהיו סתים ברעב ובדבר שהקב"ה משלח בס רעב ודבר בעוד שהכישדים גלחמין על העיר וזה הוא אשר הכיתי באפי ומאותן הפגרים היו מלאין הבתים הנותצין שלא יכלו להוציאן חוץ לעיר מפני חיל הכישדים הצרין על העיר. (וגליתי להם עתרת שלום ואמת) ת"י ואגלי להון תרע תיזבתא ואחוינן דיהבון באורח שלם וקישוט. (על ידי מונה) כישם ישעיה הרועה ימציא את הצאן במניין ומכניסין במניין וי"ת עוד יתנהון עמא לפתגמי מיציא אמר ה'. (וזה אשר יקרא לה ה' צדקינו) ת"י ודין שמא דיהון קרן להון יתעבדון לנא זכוון מן קדם ה' בננוה ור' מנחם פירוש וזה אשר יקרא לה ה' לירושלים צדקינו וכתיב יקרא לך עיר הצדק.

(אם תסרו את בריתי היום) ת"י כמה דלית איפשר דיבטל סיתגמי דאקמית עם יממא. (גם בריתי תוסר את דוד) תרגום אף קימיי לא יבטל דאקמית עם דוד. (הלא ראית מה העם הזה דיברו לאמר שתי המשפחות) זה זרע דוד והלויים שבחר ה' בם עתה מאסם. (ואת עמי) הטוב. (ינאצון) בדבר הזה שאומרים להם שלא יהיו עוד אילו ב' משפחות מושלין עליהן ויוצאין לפניהם לפי שכבר מאס הקב"ה בהם. (אם לא בריתי יומם ולילה) אם לא יתקיים בריתי שכרתי שלא לשבות יומם ולילה דכתיב עוד כל ימי הארץ זרע וקציר וקר וחום וקיץ וחורף ויום ולילה לא ישבותו ואם ישבותו כל כך כאלו זקת שמים וארץ לא שמתי גם זרע יעקב ודוד עבדי אמאס מקחת זרעו מושלים אל זרע אברהם יצחק ויעקב וכל זמן שיתקיים את היום ואת הלילה לא אמאס בם מקחת מהם מושלים על ישראל.

לד' (בשלוש תמות) שלא תמות בחרב. (ובמשפחות אבותיך) שהיו מעשנין המלכים במותם כדי שלא יסריחו. (הגני קורא לכם דרוה) דגני מפקיד אתכם אל החרב ואל הדבר ואל הרעב כאלו אתם הפשיים ממני שנינו בסדר עולם ויהי בשנה השביעית בחמישי בעשור לחדש אותה שנה כדת המלך ברית את כל העם אשר בירושלים לקרוא להם דרוה וישובו אחרי כן וישיבו את העבדים ואת השפחות ויכבשום לעבדים ולשפחות וכתו עגל לשנים וגזרו שכל מי שמשלח עבדו ושפחתו הפשיים בשנה השביעית שיכרתוהו לשנים בעגל הזה שיכרתו אך לפי הילוך המקראות אינו משמע שיכרתו את העגל כדי למרוד במקום לכבוש את העבדים והשפחות אלא משמע שאותו העגל שכרתו לשנים הוא הברית אשר כרת המלך לשלח את עבדו וכן אמר להם כשעברו את הברית ונתתי את האנשים העוברים את בריתי אשר לא הקימו את דברי הברית אשר כרתו לפני העגל אשר כרתו לשנים ויעברו בין בתריו לשלחם וגם יש לומר (הגני קורא לכם דרוה אל החרב) לחרב עצמו אני קורא דרוה שעד עכשיו הייתי כובשו שלא לשלחו בכם מיכן ואילך אני מניחו לעשות בהם כרצונו מפני חיל סרעו כמו שכתוב למעלה בסוף העינין וחיל סרעה יצא מצרים וישמעו הבשרים על ירושלים את שמעם ויעלו מעל ירושלים ואמרו כה תאמרו אל מלך יהודה הנה מלך סרעה היוצא לכם לעזרה שב לארץ מצרים וישבו הבשרים. (ונלחמו) על העיר הזאת ולכדה ושרפוה באש. לה (בית הרכבים) בית קיני. (שומר הסף) שומר הכלים. (ג"ב שומר הסף סי' רש' במלכ' שומרי סיפי העזרה ומפתחות העזרה בידם) (אשר אתם גרים שם) שלא ניתן חלק לגרים בארץ שעד עכשיו שלא נגזר על הבית ליחרב ועל יהודה ליגלות וירושלים יושבת בשלווה ועריה סביבותיה

ישבנו בשלוח עמדם אבל מעתה הואיל והן גולין ובית המקדש עתיד
 ליחרב גוזר אני אליכם שתתאבלו גם אתם עמדם. (לא תישתו יין)
 שהיין משמח אנשים. (בית לא תבנו) שדירת קבע מרחיב דעתו של
 אדם. (זרע לא תזרע וכרם לא תטעו) שלא ירונו לבכם בשעת הקציר
 ובשעת הבציר. (ונבוא ירושלים כפני חיל הבשרים) שלא תשיבנו האץ
 אינכם מקיימין מצות אביכם שציוה עליכם שלא תשבו בבתים תשובה
 לדברך מיום שציונו יונדב אבינו עשינו מצותו אבל מפני חיל הבשרים
 ונשב בירושלים על כורחנו. (לא יכרת איש ליונדב בן רכב עומד לפני כל
 הימים) שבא נבוכדנצר ולא הגלם בא טיטוס ולא החריבן ושמעתי שעד
 היום הזה הם נסגרין במקום אחד בארץ ישראל ואין פותח להחריד אותם
 מפני חיות רעות שסביבותם כך שמעתי טאחי אבא ר' מנחם ב"ר חלבו.
 לו (ויהי כקרוא יהודי שלש דלתות) פירש ר' מנחם ב"ר חלבו שציוה
 הקב"ה לירמיה לכתוב ספר קינות. (וארבעה) הם ד' פסוקים הראשונים
 שבאיכה לא קרען אבל כשהגיע לפסוק חמישי שמדבר בפורענות המלך
 דכתיב היו צריה לראש לישראל ולא ליהויקים לראש מיד תפס המגילה
 ושרפה חזר הקב"ה ואמר לירמיה שוב קח מגילה וכתוב עליה את כל הדברים
 שהיו על מגילה ראשונה וכתוב וירמיה לקח מגילה אחרת וגו'. (ועוד נוסיף
 עליהם דברים רבים כהמה) אילו פסוקין שבאיכה יעיב באפו. (רבים) זה
 איכה יועם זכור ה'. מה היה לנו דמה ג' אלף בית שבאני הגבר אבל
 בתחילת העיניין אין נראין דבריו שמגילה זו היא מגילת קינות שבתחילת
 העיניין הוא אמר קח לך מגילת ספר וכתבת עליה את הדברים אשר דברתי
 אליך על ישראל ועל יהודה מיום דברתי אליה מימי יאשיהו עד היום הזה
 על כורחך הם כל התוכחות האמורות בספר ירמיה ומקרא שכתב ויהי כקרוא
 יהודי שלש דלתות וארבעה דסין שבספר ירמיה יקרעה בתער הספר והשלך
 אל האש אבל לא מצינו בכל מקום שדיבר שאדם חותך על ידי תער
 שיקרא אתו בלשון קריעה כי אם בלשון גילוח דכתיב וגלח ה' בתער השכירה
 או לשון העברה דכתיב והעבירו תער על כל בשרם וכאן הוא אומר
 בלשון קריעה ודע אל נכון שכל דבר הנכתב בתער אינו נוסל בו לשון
 קריעה כלל ובירור הסתרון כך הוא המקום ציוה לירמיה לכתוב הדברים על
 מגילת ספר וכתבת אליה את כל הדברים אינו אומר כאן קח לך ספר אלא
 קח לך מגילת ספר שהוא כמגילה שלנו שאדם נוטל ידיעות של קלפים
 וכותב בכל ידיעה בג' וד' דלתות ועמודין ואחר כך חוברן כל הידיעות איש
 אל אחותה על ידי תפר אף כאן. (ויהי כקרוא יהודי שלש דלתות וארבע)
 פתרונו שכיילה לקרוא כל הכתובין ביריעה אחת שהוא כתובה בג' וד'

עמודין מיד יקרעה במקום התפר שבין ידיעה לידעה על ידי תער הסופר והשלך על האש וכן עשה לכל ידיעה וידעה עד תום כל המגילה על האש אשר על האח ומקרא שכתב. (ועוד נוסף עליהם דברים רבים כהמה) זה פורענות של יהויקים דכתיב לכן כה אמר ה' על יהויקים מלך יהודה לא יהיה לו יושב על כסא דוד ודבר זה נוסף על מגילה ראשונה.

לז (וימלך) נבוכדנצר את צדקו תחת כניחו. (ולא שמע) צדקיה. (אל דברי ה') ובעת צרה מבקש לירמיה ואמר לו התפלל נא בעדינו. (מסענו חרב) פתרונו מדוקרי חרב. (איש באהלו יקומו) כמו שהן מדוקרין אע"פ שהם חלשים ושרפו את העיר הזאת ויהי בעלות חיל כשדים מעל ירושלים מפני חיל פרעה ויפתחו יושבי ירושלים את שער העיר אותה שעה (ויצא ירמיה ללכת אל ארץ בנימין לחלק משם בתוך העם) לחלק נחלתו שהיה לו שם בארץ בנימין וכת' לפלגא אחסנא דאית להון תמן בגו עמא. (בעל סקירות) סקיד. (אל הכשדים אתה נוסף) להיות שם לעזר. (כי בא ירמיה אל בית הבור ואל החנויות) כשבא ירמיה לבית הסוהר שבצד החנויות אז ישב שם ימים רבים וי"ת לבית אסיריו ולניז מן חנוותא. (מחויץ האופים) משוק נחתומייתא.

לח. (כי אין יוכל אתכם דבר) להשיב והוא מקוצרי כתב וכת' ארי לית מלכא יכול לאתבא יתכון פתגמא. (וישליכו אתו אל הבור) של מלכיהו בן המלך וכת' לגובא דמלכא. (וישמע עבד מלך הבושי) ת' ושמע עבדא דצדקיה וגם ר' מנחם ב"ר חלבו סמך על תרגום זה ופטר עבד זה ברוך בן נריה הבושי צדקיה מה כושי משונה בעורו אף צדקיה משונה שהיה נעים ביותר הכל בדבריהם שזה היה עבד לצדקיה כשהוא אומר ויצוה המלך את עבד מלך הבושי לאמר קח בידך מזה שלשים אנשים היה למקרא לומר ויצוה המלך את 1) עבד מלך הבושי על כרחך אינו עבדו של צדקיהו אלא סריס אחד בא מארץ כוש לצדקיה ששלחו מלך כוש לצדקיה ואתו סריס היה מכיר בירמיה הנביא וכששמע שנתנו ירמיה בבור בא אל המלך ואמר לו. (אדוני המלך הרעו האנשים האלה את כל אשר עשו לירמיה קח לך שלשים איש והעלית את ירמיה מן הבור) אמרו רבותינו כמה היא קשה מכת רעב שדרי ג' בני אדם יכולין לעלות אדם אחד מן הבור וכאן שלשים לפי שתשש כחן מפני הרעב שנאמר למעלה כי אין עיד הלחם בעיר דיי להם לשלשים אנשים למרוח כנגד ג' בני אדם. (הסחבות) כמו סחוב והשלך. (ובלוי מלחים) כגדים כמו כי השמים כעשן נמלחו. (אצילות) אישליש בלע"ז. (והגה אומרות הסיתוך ויכלו לך אנשי שלומך) למרוד במלך בבל ויכלו לך ששמעתה להם ואלו נדמו בעיניך כאילו לטובתך יעצוך והם לא

1 ט"ס רצ"ל את עבדו ולא עבד. ובכ"י מינכפץ כתוב את עבדו הכושי כשהוא אומר ויצוה המלך את עבד מלך הכושי על כרחך וגו'. המר"ל

יעצוך אלא לרעתך כדי שתמרוד בו ותפול בידו הם הם מלך אדום ומלך
מואב ומלך עמון ומלך צור ומלך צידון שהיו נתונים תחתיו ונדמו בעיניך
כאלו הם אנשי שלוםך. (והסיתוך) למרוד בנבוכדנצר כדי שתפול בידו.
(ויכלו לך) ששמעתה לעצתם והיו שונאין אותך ולאחר שנפל ביד
נבוכדנצר מלענין עליך ואומרים (הומבעו כבוץ ונלך) בבוץ מרושק בלעז.
(כי ישמעו השרים) כאשר ישמעו.

למ (וידבר אתו משפטים) מה לעשות באיש שנשבע באלהים שלא
למרוד במלך ומרד. (בנחשתים) תרגום בשלשלן דנחש. (קחנו ועיניך
שים עליו ואל תעש לו מאומה רע) לקיים מה שהבטיחו הקב"ה אמר ה'
אם לא שריתך לשוב וכתוב והצלחה מיד רעים. (להוציאו אל הבית)
שלקחו אותו מחצר הממרה ונתנוהו אל גדליה בן אחיקם להחיות עמו בבית.
מ (ועודנו לא ישוב) אע"פ שאמר לו רב סבחים שיברור לו אחת משני
דרכים לבא לבבל עם המוגלים שם או יחדל וישאר בארץ ישראל
עודנו לא ישוב אלא הולך עם המוגלים בבל עד חור רב סבחים ואמר
לו שובה אל גדליה בן אחיקם. (ולעמוד לפני הבשרים) אשר יבאו אלינו
בשליחות אדוניהם ואעשה את אשר יאמרו אלי ואתם לכו הביאו שבר
רעבון בתיכם. (קץ) תאנים.

מא (הבור) הוא אשר עשה המלך אסא מפני בעשא מלך ישראל וכת'
היא דעבד מלכא אסא כד צר עלוהי בעשא מלכא דישראל. (וימצאו
אותו על מים רבים) תרגום על בריכת מיין סגיאין. (וישבו בגירות כמהם)
ת"י ויתבו בגירות דיהב דוד לכמהן בר ברזילי גלעדאה דבסטר בית לחם.
(מפני הבשרים כי יראו מסנדם כי הכה ישמעאל בן נתניה את גדליה בן
אחיקם) שנשבע להם למעלה לאמור אל תראו עבוד את הבשרים שבו
בארץ ועבדו את מלך בבל ויטב לכם ואני יושב במצפה לעמוד לפני בשרים
אשר יבאו אלינו.

מג (ישמנתם במלט) אן ולסנ'ט בלעז כמו וילט פניו. (במלבן) מורמר
בלעז. (שפרירו) לשון אוהל. (ועטה את ארץ מצרים) פירש ויקף
נבוכדנצר את ארץ מצרים. (כאשר יעטה הרועה את בגדו) עליו מפני הרוח.
מד (כי לא ישוכו כי אם פלמים) שכן מצינו בסדר עולם בשנת כ"ז
לנבוכדנצר ניתנה מצרים בידו ונשא המונה ושלל שלל והגלה
ירמיה וברוך וכל היהודים בבבל. (ונהיה טובים) טובי מראה. (המכלעדינו)
בעלינו. (ואנשינו עשינו) פסוק זה אומרות הנשים העומדות שם. (להעציבה)
לשון עצבים וכת' למעוותא. (הגני שוקר עליהם לרעה ולא לטובה ותמו
כל איש יהודה) אשר בארץ מצרים בחרב וברעב עד מלחמתם וידעו כל

שארית יהודה הבאים מארץ מצרים לגור שם. (דבר מי יקום ממנו ומהם) הם אמרו כשקיטרו למלאכת השמים שבעו לחם והיו טובים ורעה לא ראו ועוד היום הם מחזיקין לקטר למלאכת השמים כאשר היו נוהגין לעשות בערי יהודה ושבועו לחם ורעה לא יראו ואני אומר הנני שוקד עליהם לרעה ולא לטובה ותמו בחרב וברעב עד כלותם עתה נראה דבר מי יקום ממני ומהם. (חפרע) חפור ורע. (ג"ב ורש' פי' (חפרע) פרוע וחי'ת משמשת במקום ה' וי'ת תבירא).

מה (כי יוסף ה' יגון על מכאובי) שנישתיני מכל תלמידי הנביאים שאין לך אדם ששימש נביא שלא שרתה רוח בו כמו שנאמר למשה ונתתה מהודך עליי וכן באלישע נחה רוח אליהו על אלישע. (ומנוחה לא מצאתי) ואין מנוחה אלא נבואה כד"א ותנח עליהם הרוח וכן נחה רוח אליהו וכת"י ונבואה לא אשכחית. (ואת כל הארץ) היא ההריסות ואתה אל מי תתגבא לפיכך. (אל תבקש לך גדולות) נבואות.

מו (מדוע) יהיה דבר זה שראיתי. (חתים ונסוגים אחור) אם לא שהקב"ה גזר עליהן. (מי זה כיאור יעלה) כנחר גילום היוצא להשקות הישדות כך מצרים היה עולה על האומות בהיותם ביטולו והיה אומר אעלה אכסה ארץ. (והתהוללו) לישון שאון. (עלי גלעד וקחי צרי לישוא הרבות רפואות) לפי שארץ מצרים כל עסקה לרפואות על ידי צרי שמביאין לה מגלעד בעינין שנאמר נכאת וצרי ולוש הולכים להוריד מצרימה לפיכך אמר להם הנביא אפילו אם את שולחת אחר כל צרי שבגלעד לא תעלה רפואה בדבר זה שלא ישמעו. (גוים קלונך וצוחתך תמלא הארץ כי גבור בגבור בשלו) אי אפשר לומר שיאמר הנביא שהגלחם בגבור היוצא בו יחדיו יפלו ישניהן שאם כן נמצא חיל נבוכדנצר הגלחם בחיל פרעה גופל אף הוא ובתחילת העינין מצינו למצרים על חיל פרעה נכה אישר הכה את נבוכדנצר את חיל פרעה ונצח אותו אלא או פתרונו שיחזקו איש ביד רעהו ועלתה ידו על יד רעהו וישניהן גופלין או פתרונו גבור זה בוטח בגבורתו של גבור זה שהוא מסייעתו ולפי שיהיו בוטחין בגבורתן יצאו להלחם וגפלו ישניהן יחדיו. (הדבר אישר היה אל ירמיהו הנביא לבוא נבוכדנצר מלך בבל להכות את ארץ מצרים) פרישה עליונה יציא חיל פרעה להלחם עם נבוכדנצר בכרכמיש אירע ביטנה הרביעי ליהויקים שהיה יטנה ראשונה לנבוכדנצר וגלחם עם נבוכדנצר וגפל ישם בכרכמיש אבל ארץ מצרים לא נתנה באותו פרק בידו ופרישה ישניה אירע ביטנה כ"ז לנבוכדנצר שניתנה מצרים בידו ונישא המונה ושלל שללה שכן הוא אומר בפרישה זו לבא נבוכדנצר להכות את ארץ מצרים וכן בסוף העינין הוא אומר כלי גולה עיני לך וישבת בת

מצרים. (התיצב) תרגומו אודור. (והכן לך) לברוח בכל אשר תמצא כי
 אכלה ארץ סביבך. (מדוע נסתף אבירך) כל כך. (שלא עמד) דבר זה
 גורם כי הדפו ה'. (הרבה כושל) הרבה נכשלים כמו כושל יקומון מילך
 ושניהן קמצין ושניהן טעם כשין. (וגם נפל איש אל רעהו) אייט'ר בלע"ז.
 (מפני חרב היונה) מפני חרב נבוכדנצר שהייתה שביע קדם צדים כשיכור
 מין. (היונה) לשון יין וכת"י מן קדם חרבא דשנאה דהיא כחמר מרויא.
 (קראו שם) בקול רם חיל נבוכדנצר ואמר כך פרעה מלך מצרים וחילו שהיה
 מנהגו לצאת למלחמה. (כשאון) עתה העביר הזמן שלא יצאו להלחם עמנו.
 (חי אני נאום ה') בישבועה אם תגביה עצמך כתבור וכרמל ישן גבוהין.
 (בים תבוא) כלומר תפול בעומק הים כך פירש ר' מנחם בן חלבו וי"ת
 כמה דיציב שתגמא דתבור דאותיה בטוריא וכרמלא בימא כן יתי תבריה
 כמו שדבר זה אמת ישתכור עומד בין ההרים וכרמל על הים כך אמת שיבא
 נבוכדנצר עליו. (עגלה יפסיה מצרים) דומה לעגלה יפה שאינה ראויה אלא
 לזביחה אף היא. (קרין מצפון בא בא) ת"י עממין קמילין מציפונא יתן
 עלה למיבזה. (גם שכיריה בקרבה כעגלי מרבק) פירש גם אנשים הבאים
 לה טעם אחר לעזרה כדי ליטול שכר ישן משתמנין עכשיו בתוכה. (כעגלי
 מרבק) פירש כעגל המשתמן על אכוס. (כי גם הם הפנו נסו יחדיו לא
 עמדו) כישראלה מפלת מצרים ילך בקול נחיש שמכנים עצמו פעם אחת
 בשנה בין שני אלנות הדבוקין זה בזה ומפשיט עורו מעליו וזה אחד מן
 הקללות שקיללו הקב"ה בשביל אדם וזהו. (כי בחיל ילכו) עליהם נבוכדנצר
 גם. (בקרדומות יבואו לה) ואז יכרת אנשיה מרובין כעצי יער שאין לה
 חקר וגם רבו מארבה ישאין להם מטפר. (על אמן מנוא) לשון אומן עיר
 גדולה היתה בארץ מצרים ונא ישמה וזו אלכסנדריא של מצרים דמרבו בה
 מלכי. (ונבה לא אנכך) מכל וכל אלא הרני מייסרך על ידי המלכיות וכלה
 לא אעשה.

מז (במרים יכה פרעה את עזה) נתנבא ירמיה עליה שיבא פרעה ויכה את
 עזה ללמדך שאין אומה נופלת אלא אם כן נגזר עליה קודם לכן.
 (הנה מים עולים מצפון) הנה פרעה וחילו יוצאין על עזה שהיא בדרומה (ג"ב
 בצפונה) של מצרים כמו שנאמר בספר יהושע מן הישחרור אישר על פני
 כצרים העזתי שעזה עומד בדרומה של מצרים ובקרן דרומית מערבית ואותן
 מים עולים מצפון. (יהו כנחל יסומף) ישיטמף את הכל. (מקול שעטת)
 בקול הפסיעות של פרסות סוסי אביריו ורעיש רכבו והמון גלגליו. (לא
 הפנו אבות) לעזור לבנים שכל אחד ואחד מרוד ברפיון ידיו. (שארית
 עמקם) לפי שכל פליטים היושבים על החף יושבין בעמק. (עד מתי

תתגודדי) תאספי גרודי חילים כן סתר ר' מנחם ב"ר חלבו אבל ממה שאני רואה בתחילת המקרא שאמר באה קרחה על עזה ובסוף המקרא הוא אומר עד מתי תתגודדו אני למד שהוא מלשון לא תתגודדו ולא תשימו קרחה וסתרנו לשון שרם כאדם שנותן בבשרו מרוב צער ופת"י עד אימתי תתהממון וכן לא תתגודדו תרגום לא תתהממון. (עד אנה לא תשקוט) אני הייתי אומר לחרב האספי אל תערך. (אבל איך תשקוט) עד שתבא אל (אשקלן ואל חוף הים) הם שלשת ששם הוסיפה. (אל תערך) לשון תערה. (הרגעי) לשון מרגוע. (ודומי) לשון שתיקה.

מח (הובישה המשגב) עיר חזק. (המשגב יתה) נשכרה. (גם מדמן תרמו) אף מדמן תתברין כמו הדמן תתעבדון. (לוחת) שם מקום העולה ללוחות והיורד לחורין זה הוא. (בבכי יעלה חורונים) שם חורין עליון וחורין תחתון. (ותהיינה כערער במדבר) ת"י והיו במגדל ערוער דשרן בשכונין במדברא. (תנו ציץ למואב) סידש תנו כנף למואב. (כי נצא תצא) כעוף יתעוסף ויצא בגלות. (ציץ) כנף סנפיר תרגומו ציצין ויש לפרש ציץ לשון כתר וסיתרנו כתר שהיה למואב תנו אותו לאחר ויש מפרשים נצוא תצא לשון נוצה כלומר תעוף בנוצתה ממלונה ותהיינה עריה לשמה. (אחור עשה מלאכת ה' רמיה) ומי הוא זה. (המונע חרבו מדם) מנקום באויבי ה'. (לא נמד) לשון ימיר שהוא לשון חילוף. (ושלחתי לו צועים וצעודו) הנביא דיכה למעלה לכלי מלא שלא הורק מכלי אל כלי ועכשיו משלח לו צועים מנוים שמנוין את הכלים עד שמריקין כל המשקה לחוץ וכן אהל כל יצען אהל כל יכנע והעניין מוכיח אחריו שהוא כן שאמר אחריו. (וכליו ידיקו ונבליהם ינפצו) לשון שבר כלומר גם את הכלי ישברו כאשר. (בושו בני ישראל) מעגל שבבית אל שהיו בוסחין בו. (שודד מואב ועריה עלה) השודד ויש אומרים (ועריה עלה) עריה מסולקות וחריבות. (שאלו נס ונמלט) ת"י שאילו למעדיקא ולמשזביא אמרי מה הוה על תברא דיכ"י. (וספק מואב) כמו ויספוק את כפיו. (אם לא השחק) שהיה לך על ישראל כאילו נמצא בגניבה כן ישחקו עליך שכינד. (כי מדי דברך בו) תשחק על כן. (תתגודד) בגלות. (והיה כיונה תקנן בעברי פי סחת) על שפת הגור וכשהמים גדלין היא בורחת מקינה אף מואב כשיבוא השודד עליו יהא נודד ממקומו. (תקנן) לשון קן. (סחת) גומא. (גאוותו וגאונו) שגאה על ישראל. (אני ידעתי נאום ה') עברתו ששמר על ישראל. (לא כן כדיו) לא כדיו נהנו בני ישראל ששמרו להם איבה שאלמלא אברהם לא נשתייר מהן שריד וסליט שנאמר ויהי בשחת אלהים את ערי הכנע ויזכר אלהים את אברהם וגו'. (לא כן) לא כדיו כמו כן בנות צלפחד ד"א לא כדיו עשו בני

לישראל שאברהם אבינו גמל להם טובות והם גמלו להם רעות. (ידגה) כמו
כיונים הגה נהגה. (מבכי יעזר) אטעים גם אותך יושבת שבמה. (גטישותך)
זמורות הגסן ולפי שדימה את שבמה לגסן דימה את יושביה לנטישות הגסן.
(עד ים יעזר) יזו נודדים. (קיצך) קיצי תאינים. (בצירך) עינבי הגסן. (לא
ידרך הדורך הידר) לא יענה עליו הדורך את היין הידר מתוך שמחת לבב כמשפט
דורכי יין שמשוררין הידר מתוך שמחה בשעת הגיתות. (הידר לא הידר) אין
דומה הידר זה שיענו עליו להידר אחר שהידר אחר הוא הידר של שמחה
והידר זה לשון שבר. (הידר) פירש שאון. (עד חורונים עגלה שלישיה)
עד חורונים שהיתה יפה ונעימה כעגל שלישי לבטן הנבחר מכל הוולדות.
(על כן לבי למואב כחלילים ידמה) ת"י על כן בלכהון דמואבאי כנירא
המן ופתרונו זה הפיל "שבת יבת לבי ואני אומר שלא כדן הפילו שפתרונו
לב שלי הומה עלי כחלילים ואות היא למואב שכמו כן יהגה לבו עליו
בבא עת פקודתו שהרי הקב"ה מרגיש בעצמו של נביא מקרה שיקרה גוי
וגוי מרס יקראום ואות ומוסת הוא להם כעיניין שנאמר ביחזקאל וזהו יחזקאל
לכם לאות ולמופת על כן. (עברו) על שעשה יתרה. (ידים גדורות) לשון
לא תתגודדו. (הנה כנשר ידאה ופרש כנסיו לתימן) ת"י הא כנשרא דמשתדי
כן יסק מלך במשירייתיה וישרי על מואב. (כי על ה' הגדיל) ת"י ארי על
עמה דה' יתרברבו. (כלב אישה מצירה) כלב איתתא דעקא לה בחבלהא.
(הגם מפני הפחד וגו') כשיגוס מואב מפני נבוכדנצר הוא הפחד ויהיו נסים
והולכין עד חשבון כסבורין לינצל בצילו כדכתיב. (בצל חשבון עמדו)
להמלט אצלו. (מכח נסים) מכח דחזק שנבוכדנצר רודף אחריהם. (יפול אל
הפחת) שבמקום שהן סבורין לינצל שם בצל חשבון יהיו אנשי חשבון
דורגין בהן דכתיב כי אש יצא מחשבון. (והעלה מתוך הפחת) כלומר נמלט
מתוך החשבון. (ילכד בפח) זה סיחון דכתיב ולהבה מקרית סיחון. (ותאכל
פאת מואב) גדוליו. (וקדקד כל בני שאון) וגם תאכל הראש שלו אותה
אומה שהיו הולכין למלחמה בשאון גדול מרוב עם שבהן.

מט (הבנים אין לישראל אם יורש' אין לו מדוע ירש מלכם את גר) שבני
עמון היו דורגין את ישראל שכגלעד למען הרחיב את גבולם בנחלתם
של ישראל ומבקעין את הריותיהם שלא ישאר יורש לישראל שיעורר
על הנחלה דכתיב בעמס על שלשה פשעי בני עמון על בקעם דרות
הגלעד למען הרחיב את גבולם הוא שהנביא אמר כאן הבנים אין לישראל
אם יורש אין לו. (והתשומטנה) לשון בדיקה כלומר תהיו נבדקות בגדרות
שיהיו האויבים משומטין אתכם בגדרות הגחבאות לשם כמו משום בארץ.
(נ"ב סי' רש') (והתשומטנה לשון ביזחן ויבו עשו תרגו ושמ עישו) (מה תהללי

בעמקים) ילך שהיו בתחילה מלאות עכשיו. (זב עמקך) ונשארה רקנית.
 (הבוטחה ברוב אוצרותיה ואומרת מי יבא אלי) להזיק לי. (וגדחתם איש)
 בפני עצמו שלא ידע אנה חבירו. (האין עוד חכמה) בעשו היושבים בדרום.
 (אכרה עצה) מבני עשו. (נטרחה חכמתם) יכולין. (נסו הפנו העמיקו לשבת)
 ביערים. (יושבי דדן) וגם המה אדום לא מפני שאין עוד חכמה בתימן ולא
 מפני יזאכרה עצה מבני אדום ולא מפני שנטרחה חכמתם נסים להם ומעמיקן
 לשבת אלא מאתי נהיה הדבר הזה כמו ששפרש והולך כי איד עשו הכאתו
 עליו את פקדתיו. (אם כוצרים באו לך לא ישאירו עוללות) בתמיה ואפילו.
 (גנבים כלילה ישחיתו דים) וישאירו שארית אבל באדום לא ישאירו ומה
 דבר גורם לו כן דבר זה גורם שאני. (חששתי את עשו וגליתי את מסתרו
 ולא יוכל) להחבא. (שודד זרעו ואחיו ושכניו) כל כך עד כלתי השאיר לו
 שום אדם שיאמר לחבירו. (עזוב יתומך) עלי ואני אחיה ואלטנותך עלי
 תבטחו. (וציר בגוים שלוח) הנביא מברז לאומות כאת ה' לבא עליה למלחמה
 (תפלצתך) השיא אותך ת"י פסשותך אטעין יתך. (שוכני בחגבי סלע)
 היית שוכן בשן סלע ומצודה ותפשת מרום הגבעות משם אוהדך. (חנה
 כאריה) העולה מגובה הירדן כן יעלה נבוכדנצר. (אל נה איתן) של אדום.
 (כי ארגיעה אריצנו מעליה) ת"י לפי רגע אריצנו לאויב עליה ותמיה אני
 על סתרונו שבכל מקום מ' מוסב כמו ויעל מעלץ או על עלי כמו ויעל
 מעלי המראה אשר ראיתי או על עליהם כמו סר צלם מעליהם או על עלינו
 כמו ויעלה מעלינו כולן סתרונו שסר הדבר מעליהם ולא שיבא הדבר
 עליהם. (ומי בחור) בכל העולם שלא אפקדנו עליו. (ומי יועדנו) ומי מעיד
 בו שלא דגתי בשורה ואי זה מלך רועה שיזכל לעמוד לפני. (אם לא
 יסחבום צעירי הצאן) הוא פרס הצעיר שבאחים דכתיב ובני יספת נומר ומגוג
 ומדי ויון ותובל ומשך ותירום אבל לא הביא ראיה שתירום זו פרס ואפילו
 לדבריו שתירום הוא פרס היכן מצינו שמשלו פרס באדום. (אם לא ישים
 עליהם גויהם) אם לא יפלו גויהם על ראשם (נ"ב וי"ת אם לא יצדק עליהן
 מדוראין. (צעקה בים סוף נשמע קולם) צעקת קולם נשמע בים סוף שתמן
 היה רחוק מן הים. (בים דאגה השקט לא יוכל) ת"י הוא כנחתי ימא כלומה
 כיורדי הים שאוחזין דאגה ולא יוכלו השקט. (איך לא עזובה) מסורענות
 זה ומנזרה זו (עיר תהילה וקרית משוש) קינה היא שמקונן. (ידמו) לשון
 שבר כמו הדמין תתעכרון. (וגמליהם ישאו להם) יסבין להון. (לכל רוח
 קצוצי סיאה) והושבין בקצות הארץ. (והבאתי אל עולם ארבע רוחות) ת"י
 ארבע מלכוון. (והחתתי את עולם) ואתכרי. (ושמתי כסאי בעולם) לשפוט
 אותם.

נ (הוביש בל מרודך) ת"י בהיותו דפלחין לבל איתברו דפלחין למרודך בל ומרודך ע"ז הם. (כי עלה עלה גוי מצפון) זה מדי היושב בצפון של בבל. (הלוק ובכה) ילכו לבקש רחמים ודבר זה היה לבל במלאת ע' שנה ובאה עת גאולה. (את ה' אלהים יבקשו) לקיים מה שנאמר ובקשתם משם את ה' אלהיך ומצאת. (ציון ישאלו דרך פניהם) כך יהו שואלין לעוברי דרכים דרך הפונה הנה הוא דרך ששמין בו פניהם המבקשים ללכת לציון. (בואו ונילוה אל ה') המורים לכם את הדרך יאמרו לכם בואו ונראה לכם את הדרך ונלוה המורים להם דרך על השואלין ללכת שניהם לציון וכן בנבואת זכריה אמר כה אמר ה' צבאות עזר אשר יבואו עמים ויושבי ערים רבות והלכו יושבי אחת אל אחת לאמור נלכה לחלות את ה' ולבקש את ה' צבאות אלקה גם אני. (כרית עולם לא תשכח) ת"י דלא תפסוק. (צאן אוכדות היו עמי רועיהם התעום הרים שובבום) להרים שובבום כלומר שהדריחו אותם ממקום רבצם לחוץ שלא להיות מכריחין אותן לע"ז עד שגלו בעוונם וכן ביחזקאל הוא אומר יען בצר ובכתף תהדוסי ובקרניכם תנגיחו כל הגחלות תנגיחו כל הגחלות אשר הפיצותם אותם אל החוצות. (שכחו רבצם) זו ארץ ישראל. (כל מוצאיהם אכלום) לאחר שהיה צאן אברות יטהר אל גבעה הלכו בלי רועה והיו הפקר דבר זה גרם שכל מוצאיהם אכלום. (וצריהם אמרו לא נאשם) שכל מה שאנו שוללין וכוזין אותן אין אנו אשמים בדבר תחת אשר חטאו לה. (נוה צדק) אין אילו דברי הצרים שיאמר הצר עליהן כל מה שאנו מריעין להם אין אנו אישימים בדבר מפני שחטאו לה' אלא אילו דברי הגביא שמפרש מה טעם כל מוצאיהן אכלום וצריהם כוזין אותם ואמר לא נאשם דבר זה גודם שחטאו לה'. (נוה צדק ומקוה אבותיהם ה') ושכחו תקות אבותיהם. (נוו מתוך בבל והיו כעתודים לפני הצאן) אמר ירמיה יודע אני שעתידיה בבל כל הנמצא ידקר וכל הנספה יפול בחרב כל הגאספין בה לשעבר בבוא עת פקודה איש אל עמו ואל ארצו ינוסו לפיכך קדמו אתם קודם שיבא פורענותה ונוסו ותהיו אתם ראשונים לאותם הבורחים. (כעתודים) הבורחין. (לפני הצאן) כך תברחו אתם לפני אותם הבורחים משם וכן אמר בסמוך צאו מתוכה עמי ומלטי את נפשך מחרון אף ה' ופן ירך לכבכם ותראו בשמועה הנשמעת בארץ. (מעיר ומעלה על בבל קהל גוים גדולים) זה מדי וכן ישעיה הוא אומר והגני מעיר עליהם את מדי. (וערכו לה) מלחמה וכת"י. (משם תלכד) מרוח צפון מדי היושבין בצפונה של בבל. (שולליה ישבעו) ימצאו שלל לרוב לחלוק ביניהם. (כי תשמחו כי תעלוזו) פי' במידת ששמחתם ושעלזתם כשהייתם שוטים נחלתי כן אשמח ואעלוז אחרים כשיהיו שוטים ושוללים אתכם. (כי תפושו) לשון

שומן כמו ויצאתם ופשתם כעגלי מרבק. (כעגלי דשא) סי' כעגלה הרביצה
 בנאות דשא ורועה במרעה טוב שמשתמנת מתוך מרעה הטוב סי' כשם
 שהייתם משתמנין בשהייתם שומן ואוכלין את נחלתי כזו כן אשמן זרים
 מנכסיהם. (ותצלו באבירים) כשם שצהלתם על נחלתי באבירי בשן הם
 העגלים הרועים בבשן ככה אצהיל עליכם את מדי וכל הפותרים כעגלה
 דשא היא העגלה הרשה בתבואה ומביאין ראייה לדבריהן שעגלה הרשה
 בתבואה אוכלת ומשתמנת אינה ראייה ומועה הוא ומתוך דבריו הוא נתפש
 שאין המקרא מדבר אלא בכשדים שהיו שמתין כשהיו אוכלין אותנו ומשמן
 עצמן משלנו ומדמה את שמחתם ואת שומן לעגלה דשא ואם כדברי
 הפותר שזו היא עגלה הרשה בתבואה היתכן לומר שכדמה העושה מלאכה
 משתמנת בשעת מלאכה אדובה נכחשת בשעת מלאכתה לפיכך אין
 הפתרון אלא כעגלה הרועה במרעה הטוב הם נאות דשא ותדע שכן הוא
 שהרי דשא זו כתב בא' ודשה בתבואה בה'. (הריעו עליה סביב נתנה ידה)
 פתרון הריעו עליהן סביב בקול שמחה שכבר פושטין ידיהן ואמר נצא אליכם
 ונעשה כמוב בעיניכם וכן משפט גייסות הצרין על העיר כשוראין שיענום
 שלום אנשי העיר ועולין על החומה ונותנים ידם לפתוח להם את העיר
 ולהיות להם למס עובד אותה שעה גייסות הצרין על העיר מרימין קול
 בתרועה ואומרים נתנו ידם אנשי העיר. (אשיותיה) יסודותיה. (כי נקמת
 ה' כאשר עשתה) שנתצו חיל כשדים את חומת ירושלים סביב דכתיב בזה
 הספר ואת כל חומת ירושלים נתצו כל חיל כשדים כן עשו להם אתם
 מדיים. (שה פזורה ישראל) ישראל משולה לשה פזורה שהדיחה אריות
 ממקום המרעה ומשמדיחין אותה ממקום השמור עומדין ואוכלין אותה
 אף ישראל כן. (הראשון אכלו מלך אשור) משמר הראשון הוא מלך אשור
 מצא ישראל על מליאתו שאנן מנעוריו ושוקם על שמריו ועדיין בגולה לא
 הלך לפיכך מצא בו כדי לאכול חיה הוא שנאמר הראשון אכלו מלך אשור
 אכל זה. (ואחרון) גבכדנצר שבא לכזו ולשלול אחריו לא מצא בו כי
 אם עצם יבש כשה זה שמרסה חיה רעה ושבע מבשרה ולא השאיר בה כי
 אם עצמות ובא חיה אחרת ומצאה את העצמות ומגרם אותה לפיכך אמר
 במלך בבל חיה האחרון עצמו. (ושובבתי את ישראל אל נהר אריות הדיחו
 את השה) הוא ישראל אל נהר. (על הארץ מרתים) על ארץ בבל שמרתה
 הרבה פעמים. (עלה עליה) מצוה הקב"ה למדי שיעלה עליה. (ועל יושבי)
 עיר ששמה סקוד. (ועשה ככל אשר צויתך) שאמרתי על ידי ישעיה עלי
 עילם צורי מדי. (פשיש כל הארץ) שבו היה הקב"ה משבר כל הארץ. (וגם
 נלכדת בבל ואת לא ידעת) שבפתע פתאום נלכדה בבל בדכתיב בישעיה

את נשי חשקי ישם לי לחרדה וכל העניין ישם. (בואו לה כקין) היכנסו לה באותו צד שנוחה לכבוש. (פתחו מאבוסיה) הוציאו כל שמן וכל איש חיל שמשותמן בתוכה כשור באבוס ואף למעלה דומה לעגלה דשא ולעגלים אבירים. (סלוח) תנו אותה למרמס כמסילה זו שהכל דורכין בה. (כמו ערימים) היא ערימת חטים שדשין אותה וכן הוא אומר במקום אחר בת בבל כגורן הדריכה. (חרבו כל פריה) כל גבוריה. (הגני אליך זדון) הגני אליך בבל מלכות הרשעה וכת"י מלכות רשיעא. (למען הרגיע) למען אמציא מרנוע לישראל. (והרגיו) ולהמציא רוגז ליושבי תבל וי"ת כדיל למיתבר לשון דונע הים. (חרב אל שריה חרב אל הבדים) אל הדלים כמו שמצינו בבל מקום שמתחיל החרב בגדולים ומסיים בקטנים כעניין שנאמר בזכריה חרב עודי על רועי. הק את הרועה ותפוצינה הצאן והשיכותי ידי על הצוערים. (בדים) לשון ענפים הן וי"ת חרבא על קסמהא וישתבשון לשון כסיר אותו בדים. (ואת כל הערב) אל כל אומה שמעורבין בתוכה. (והיו לנשים) ויהן חלשין כנשים. (חרב אל איצרותיה וכוונן) ת"י דקמלין בחרבא ייתון על בית גנזא ויתבזון. (ובאימים יתהוללו) ובטעותא על שם ע"ז הוא אימתם. (ציים) מרמרינשו. (איים) חתולין. (הנה עם בא מצפון) בלשון שתמצא כשדים באו על ישראל בו בלשון אתה מוצא כשבא מדי על בבל כשכשדים באו על ישראל ערוך באיש מלחמה עליך בת ציון וכשכדי בא על בבל כתיב ערוך באיש מלחמה עליך בת בבל מקול שנתפשה בבל רעשה כל הארץ.

נא (לב קמי) שונאין קמים שלי בלב זה הוא אחר פשוטו של מקרא ויש אומרים. (לב קמי) בא"ת ב"ש כשדים וכתוב יושבי לב קמי יתבי ארעא דכשדאי. (רוח משחית) רוח מדי שישחיתו אותם ושלחתי לבבל זרים וזרה מסורין אותה. (ויבוקקו) לשון ריקם. (אל ידורך הדורך קשתו) אל נקוד בסגול ללמדך שאינו קודש ופתרונו אל כל מי שידורך קשתו לא יחסיא שלא ישוב החץ ריקם שלא ירוג ושמא תאמר למי שהוא יורה בו חץ לכוש הוא שרין ואין החץ נכנס בו לכך נאמר (ואל יתעל בשריונו) לא יועיל לו שריונו למי שתחלוף החץ את השיריון. (כי ארעם) ארץ בבל. (מלאה אשם) שהבעיסו את קדוש ישראל. (כוס זהב בבל) כלומר ככוס זהב שהוא חמוד ביד איש כך היתה בבל חמודה ביד ה' עד עכשיו שבה היה משבר את כל הארץ. (ומיינה שתי כל הגוים) אבל עכשיו פתאום נסלה בבל ותשבר. (קחו צרי למכאובה) אולי תרפא אני הייתי אומר שתקחו צרי למכאובה אבל אינו מועיל שכבר נגזרה גזירה שלא תעלה לה רפואה כמו שמפרש והולך רפאינו את בבל ולא נרפאתה. (הוציא צדקיתינו) הוציא

לאור משמטינו שעשה לנו משפט בבל. (הברו החצים) בחרו החצים וית
שנינו גרדיא לישן חין שנון. (השלשים) מקום נתינת החצים. (החזיקו דמיסמר)
החזיקו משמר על משמר. (אמת בצעד) תומת ותכלית בצעד. (אם מלאתיך)
סתרונו אפילו אם מלאתיך אדם כילק לא יעיל לפי שסוף. (יענו עליך
הרד) מדי ופרס מי עשה כן שלא יעיל להם עם רב בארבה לעמוד בסני
פרס ומדי. (עושה ארץ בכחו ועל עננים מקצי הארץ ברקים למטר עשה)
לעת מטר עשה וכת"י ברקים לזמן מטר עבר. (יוצא רוח מאוצרותיו)
לפזר עננים לכל אשר יצוה על פני תבל. (מסין אתה לי) אתה מדי פטיש
שלי שאני מחזיק בידך כאדם התופס בפטיש ומשבר על ירך מלכות בבל
שלכך נקראת מסין שלי שאנסין כך גוים וממלכות כמו שמפרש והולך
ונפצתי כך סוס ורוכבו וכל האמור בפרשה. (איכר וצמדו) בקר וכלי שלפניו
שהוא חורש בהן. (ולא יקחו ממך אבן לפינה) מלך למלוכה כי הפינה הוא
ראש לבנין. (ואבן למוסדות) אילו שלמונין. (טפסר) כל איש גיבור. (העלו
סוס כילק סמר) העלו עליה סוס שיהא דוהר ורץ במרוצה כילק סמר הירציר
בלע"ז. (נשתה) תששה גבורתם ויהיה חלשים כנשים. (ואת האגמים) בתים
העומדין באגמים שרפו כבר באש. (בת בבל כגורן עת הדריכה) ת"י כנישתא
דבבל דמיא לאידרא דמטא אידן אדרכותיה עוד ציבחר כזעיר וייתון בזוון
עלה. (חמסי ושאר) על בבל תאמר יושבת ציון ציון צועק לפני הקב"ה
על בבל ועל כשרים מחמם שחמסות בבל וכשרים ושהרגו בהם ושפכו את
דם. (חמסי) זה חמס של ממון. (שאר) שאכלו את בשרי כעינין שנאמר
במקום¹ ואשר אכלו את שאר עמי. (ודמי) זה הדם שאכלו דמי עם כשרי.
(הגני רב את ריבך) יושבת ציון והרחבתי את ימה של בבל. (נערי) לשון
חמור גוער. (בחומם אשית משתיהם) סתרונו כשיחמם לבם מיין אשית את
משתיהם פי' אערבב את משתיהן כלומר אהסוך משתה שלהן לערבוביא.
(אשית) אערבב כמו לא שתם על צאן לבן ומתרג' לא ערבינן אף באן
בחומם אשית משתיהם כשבווער להם היין אערבב משתה שלהם. (והשכרתים
למען יעלו) להביא הכלים שהיגלה נבוכדנצר מהיכל ה' לשותות בהם נשים
וסלגשים. (וישנו שנת עולם) כדרך השיכור שמשעה שמשתכר הולך וישן
לו אע"פ ששאר שיכורי יין הולכין וישינין ובצאת היין מהן יקיצו ויעוררו
משנתם ועומדין להם אבל אילו. (ישנו שנת עולם) ולא יקיצו וכן אתה
מוצא בדניאל בלשצר מלכא עבר לחם רב לדברבנוהי אלף בלשצר אמר
במעם חמרא להיתייא לפני דהבה וכספא די הנסק נבוכדנצר אכוהי מן היכלא
דירושלים ואשתיו בהון מלכא ורברבנוהי שגלתיה ולחנתיה בה שעתא
נסקא אצבעין די יד אנש וכתבן לקבל גברשתא וגו' וכתב ביה בליליא קטיל
1 ו"ל רצ"ל במיכה

בלשצר מלכא זה הוא וישנו שנת עולם ולא יקצו. (ששך) זו ככל בא'ת
 ב'ש. (עלה על כבל הים) ות' סליק על מלך ככל במשייריתיה דסניא כמי
 ימא. (בהמון גליו נכסתה) מהמון ממלכות גוים הנאספין עליה. (ופקדתי על
 כל בבל) תרג' ואסער על כל דפלחין לבל בבבל. (והוצאתי את בלעו
 מסין) נכסים שאספו כסרין מן העמים הנקבצים אליו לעובדו אוציא מסייהם.
 (ולא ינהרו אליו גוים עוד) ת' ולא ישתמעון ליה עממיה. (בשמועה הגשמעת
 בארץ) שיאמרו נהרג בלשצר ובא' בשנה השמועה שדריש מת לסוף חצי
 שנה שמלך מת ומלך כודש. (וחמס בארץ ומושל על מושל) ת' ויסגון
 חמוסין בארעא ויקום שולמן על שולמן. (גם ככל לנפול חללי ישראל)
 כלומר מפני מה אני מזהיר למעלה צאו מתוכה עמי ומלכו איש את גפשו
 לפי שגם בבל עתידה ליפול חללי ישראל אשר ישארו בה כשיבואו
 השמועות האלה. (גם לכבל נפלו חללי כל הארץ) גם משאר אומות שהיו
 עד עכשיו ביד מלך כבל גם מהם יפלו חללים בבבל. (זכרו מרחוק) מבבל
 כד'א מארץ רחוקה באו אלי מבבל ומשם זכרו את עבודת ה'. (בושנו כי שמענו
 חרפה) על שישאל צועקין להקב'ה ואומרים רב שבענו בזה וכסתה כלימח
 סנינו. (כי באו זרים על מקדשי בית ה') כלי בית ה' לכן הנה ימים באים
 ופקדתי. (כי עלתה ככל השמים) אילו תעלה בבל בבניינים גדולים עד לב
 השמים. (וכי תבצר מרום עוזה) כלומר אילו תחזק מבצרים גדולים ונבוהין
 כל זאת לא יעיל לה כי מאותי יבואו לה שודדין ולא ישגיחו לכל זאת
 ובת' ארי תתבני בבל בנינין דרמין עד צית שמיא וארי תכרוך כרכין תקימין
 עד רומא. (ואבד ממנה קול גדול) קול עם רב שהיה בה. (והמו גלדיהם
 כמים רבים) חיילים לרוב כמים שקולם יתן עליהם בשאון גדול כלומר החיילים
 ישאו קולם עליהם בשאון גדול. (עור תתערר) לשון ערו ערו עד היסוד
 בה. (ויגעו עמים בדי ריק) נמצא שכל יגיעם ועמלם של כבל וכל המשוועברין
 לכבל עד עכשיו לריק יגעו ובאש יגעו מאחד שלבסוף תהיה ככל נשרפת
 באש. (ושריה שר מנוחה) שר ממונה על מנוחה ודורון המביאין למלך וכן
 ת' ושריה רב תוקרבא.

נב (בחדש הרביעי בתשעה לחדש ויתחזק הרעב וגו') דבר זה אירע במ'
 בתמוז זה היה בחורבן ראשון ומה שאנו אומרים ב"ז בתמוז הובקעה
 העיר ולפיכך מתענין בו בחורבן בית שני כמו ששנינו במסכת תעניות
 בפרק בתרא חמשה דברים אירעו ב"ז בתמוז הובקעה העיר ומקשה כגמרא
 הובקעה העיר ב"ז בתמוז הוה והכתיב בחדש הרביעי בתשעה לחדש ותבקע
 העיר אמר רבא לא קשיא בראשונה כאן בשנייה דתניא במ' בחדש בראשונה
 ובשניה ב"ז בו ואנו מתענין על חרבן שני מפני שהוכסל בו צרות. (ובחדש

החמישי בעשור לחדש בא נבוזראדן רב טבחים עומד לפני מלך בבל)
 כלומר נבוזראדן רב טבחים עומד לפני מלך בבל הניח את מלך בבל ובא
 לו לירושלים ובמלכים הוא אומר בא נבוזראדן רב טבחים עבר לפני מלך
 בבל ירושלים דבר זה היה בי באב ומפני מה אנו מתעניין במ' באב לפי
 ששנינו במסכת תענית במ' באב חרב הבית בראשונה ובשניה ומפרש בגמרא
 חרב הבית בראשונה מניין דכתיב בספר מלכים בחדש החמישי בשבעה לחדש
 היא שנת תשע עשרי לנבוכדנצר בא נבוזראדן רב טבחים וישרף את בית
 ה' ותניא אי איסור לומר עשרה שכבר נאמר שבעה ואי איסור לומר
 שבעה שכבר נאמר עשרה אלא כיצד בשבעה נכנסו גוים להיכל ואכלו
 ושתו וקילקלו בו שביעי שמיני תשיעי עד שסנה היום שנאמר אי גא לנו
 כי סנה יום ובתשיעי לעת הערב הציטו בו את האור וגשרף עד שקיעת
 החמה בליל עשירי ובעשור לחדש זה הוא שאמר ר' יוחנן בן זכאי
 אלמלי הייתי באותו הדור לא קבעתי אלא בעשירי מפני שרובו של היכל בו
 נשרף ורבנן אתחלתא דפורענות עיקר ובשנייה מניין דתניא מגלגלין זכות
 על ידי זכיי וחובה על ידי חייב אמרו בשחרב הבית בראשונה אותו היום
 מ' באב היה ומוצאי שבת היה וכן בשניה. (הסיפס) אלו כלי השרת.
 (ויהיו הרמנים תשעים וששה) מכל צד מחוכרות זו לזו וד' מספרות מכל צד
 דרי מאה. (ואת סופר שר העיר) שכותב כמה מכל עיר ועיר משפטים לצאת
 למלחמה. (בשנת שלש ועשרים לנבוכדנצר הגלה נבוזראן יהודים נפש
 שבע מאות ארבעים וחמשה) ושנינו בסדר עולם בכ"ג שנים לנבוכדנצר
 נתנה צור בידו ושם את כל היהודים שהיו בעמון ומואב סביבות ארץ
 ישראל נפש שבע מאות ארבעים וחמשה צדקה שתי שמריא רכולהו דרי
 מיכאן אמרו כל שהוא במזכה לא יתיאש מן הפורענות יהיכין היה כלוא
 בבית הכלא ל"ז שנה ולבסוף כתוב בו ויהי בשלשים ושבע שנים לגלות
 יהיכין מלך יהודה ויצא אותו מבית הכלא. (וידבר אתו מכות) מיכאן
 אמרו כל שהוא ברעה אל יתיאש עצמו מן המזכה:

נשלם פירוש ידמיה

ברך ל"ו שחר יב. עד וגם את חית. צ"ל עד ואל צדקיה מלך יהודה.

שמות דמחברים וסידושם אשר הובא בספר הזה

תרגום יונתן.

סדר עולם.

ר' אליעזר הקליר.

ר' מנחם בן סרוק.

דונש.

ר' מנחם הזקן.

ר' מנחם בן חלבו.

אל הקורא: בכל מקום שנדרס בין שני חצי לבנים כזה [זה מכ"י שני.]
ובכל מקום שנדרס ג"כ בין שני חצי עגול כזה (זה בצד ב"י.

ברך הראשון בכת"ב יד כתוב כזה

יואב בן צרויה הדור פה בעיר טוניס אשר במדינת ברבריא
היום יום ה' כ"א לחדש סיכרא' שנת ק"ב לאלף הששי:

בכת"ב יד שני כתוב אחד פירוש ספר ישעיה כזה:

נשלם בשלישי בעשירי לעשירי

ת ב ש י

על ידי אברהם ליה ב"ר יואב יכ"צ ג ד

סימן יסה ליהודה ב"ר אברהם וז"א ת ליהודה ויאמר שמע ה' קול יהודה.